

SYNERGING

ENERGIES

ЧОРНОМОРСЬКА БЕЗПЕКА

АНАЛІТИЧНИЙ ЧАСОПИС №2 (30) 2017

№2 (30) 2017

**У ФОКУСІ:
ОКУПОВАНИЙ КРИМ**

**У ФОКУСІ:
ПОЛЬСЬКЕ БАЧЕННЯ ТРИМОР'Я**

**У ФОКУСІ:
ПІВДЕННИЙ КАВКАЗ**

Ессе книги

«Війни–XXI: полігібресія Росії»

*Переосмислюючи концептуальні підходи:
Безпека людини vs національна безпека*

*Ретроспектива «Чорноморської безпеки»:
Дмитро Штибликов. 2008 рік*

З ДНЕМ НАРОДЖЕННЯ!

ДМИТРО ШТИБЛИКОВ

**ТВОРЦІ «ЧОРНОМОРСЬКОЇ БЕЗПЕКИ»
ПОНАД РІК У РОСІЙСЬКИХ ЗАСТІНКАХ**

ОЛЕКСІЙ БЕССАРАБОВ

Засновник – Центр сприяння вивченню геополітичних проблем та євроатлантичного співробітництва «НОМОС» (Севастополь)

Журнал зареєстровано в Міністерстві юстиції України. Свідоцтво КВ №12341-1225ПР

Видавець – Центр глобалістики «Стратегія ХХІ» (Київ)

Мова видання – українська

Адреса редакції:
вул. Щекавицька, 51; Офіс 26, 04071 Київ
Тел.: +380444254162;
е-пошта: geostrategy@ukr.net
веб-сторінка: geostrategy.org.ua

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ:

Михайло Гончар, в.о. головного редактора

Віталій Мартинюк, відповідальний секретар

Олексій Бессарабов, заступник головного редактора (*Севастополь, перебуває в застінках ФСБ РФ*)

Дмитро Штибликов, заступник головного редактора (*Севастополь, перебуває в ув'язненні, 5 років за сфальшованою ФСБ РФ справою*)

Павло Лакійчук, заступник головного редактора

Сергій Жук, оглядач

Матео Кацулані, керівник Європейського бюро

Наклад: 500 примірників
Надруковано ФОП Лановенко О.О.
м. Київ, вул. Гмирі, 1
тел.: +38 044 441-82-44

При використанні матеріалів посилання на часопис «Чорноморська безпека» обов'язкове.
Редакція може не поділяти точку зору авторів часопису.
Відповідальність за зміст поданих матеріалів несуть автори.

Зміст

Передмова до номеру	3
ОГЛЯД СТАНУ СПРАВ З КРИМСЬКИМИ БРАНЦЯМИ КРЕМЛЯ	5
Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна). Фрагменти тематичної доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини	9
У фокусі: окупований Крим <i>Б. Яременко, Т. Гучакова, А. Клименко, О. Корбут, Ю. Смелянський</i>	17
ВІЙСЬКОВЕ ОСВОЄННЯ КРИМУ	
<i>О. Скрипник, І. Седова, В. Асєєв, О. Седов</i>	
МІЛІТАРИЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ В КРИМУ	39
У фокусі: польське бачення Тримор'я <i>П. Журавський-вель-Граєвський.</i>	45
ТРИМОР'Я: ПОГЛЯД З ПІВНОЧІ	
У фокусі: «Пояс і Шлях» КНР <i>М. Філійович, В. Мартинюк</i>	58
ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН В ІНІЦІАТИВІ КИТАЮ «ПОЯС І ШЛЯХ»	
У фокусі: Туреччина у Чорному морі <i>Г. Замікула</i>	69
БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН	
У фокусі: Південний Кавказ <i>Р. Мезрабян</i>	75
ВІД БРЕЖНЕВА ДО ПУТІНА: ГЕНЕЗИС ДОКТРИНИ ЄВРАЗІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ	
У фокусі: Південний Кавказ <i>А. Чубик</i>	82
ГІБРИДНА ВІЙНА: УРОКИ ДЕРЖАВИ ГРУЗІЇ ДЛЯ ДЕРЖАВИ УКРАЇНИ	
Переосмислюючи концептуальні підходи <i>Н. Беліцер</i>	87
БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ VS НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА	
Ретроспектива «Чорноморської безпеки», 2008 рік <i>Д. Штибликов</i>	98
РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКИЙ КОНФЛІКТ. НАСТУПНА УКРАЇНА?	
<i>О. Іщук</i>	
ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ	109
Нові видання з досліджень Росії та гібридної війни	
Ессе книги «Війни- ХХІ: полігібресія Росії»	121
Ессе книги «Україна – Росія: війна в умовах співіснування»	127
Анонс книги «Росія між фашизмом та дезінтеграцією»	133

ПЕРЕДМОВА ДО НОМЕРУ

Шановні читачі,

Ви тримаєте в руках тридцятий, ювілейний, номер журналу «Чорноморська безпека». Другий номер, який ми випускаємо без наших севастопольських колег Дмитра Штибликова та Олексія Бессарабова. Як видно з обкладинки, у фокусі уваги — Крим. Окупований Росією український півострів у Чорному морі. Редакційна колегія журналу не випадково вирішила присвятити цей номер Криму. Саме там, на окупованій території Росія продовжує приготування до нового кидка полігібресії — мультифронтальної агресії гібридного типу проти Заходу. Півострів вже став плацдармом для російського інтервенціонізму на Близькому Сході. Про мілітаризацію Криму, її масштаби та наслідки у роботі наших партнерів з Майдану закордонних справ спеціально для «Чорноморської безпеки».

Кримська правозахисна група виствітлила інший важливий аспект буття на півострові в умовах окупації — мілітаризація суспільного життя Криму. У цьому випуску ми приділяємо особливу увагу репресивній політиці Кремля по відношенню до інакодумців, кримськотатарського народу, брутальному нехтуванню Росією прав людини.

Доповідь ООН, ключові фрагменти якої ми наводимо у цьому випуску, красномовно підтверджує антилюдську сутність путінського режиму. Для нас — це очевидна річ, адже двоє членів редакційної колегії «Чорноморської безпеки» з 9 листопада 2016 року перебувають в застінках окупантів на своїй рідній кримській землі.

Принагідно, вітаємо Дмитра Штибликова та Олексія Бессарабова з днем народження. 8 листопада Дмитру виповнилося 47 років, а 5 грудня Олексій зустрічає свою 41-у річницю. 16 листопада в закритому засіданні російський суд окупованого Севастополя виніс вирок Дмитру – 5 років колонії строгого режиму. У цьому випуску наш ретроспективний погляд представлено статтею Д. Штибликова, опублікованою у 2008 року на шпальтах нашого журналу під красномовною і пророчою назвою «Російсько-грузинський конфлікт. Наступна

Україна?». Нема пророків у своїй Вітчизні... Сподіваємося, що спільними зусиллями за сприяння міжнародного співтовариства наступний день народження колеги зустрінуть на землі Свободи, в Україні.

У цьому номері ми помістили матеріали щодо акцій на захист політичних бранців Кремля, які позбавлені волі на окупованій території та в матеріалізованому Мордорі сучасного світу — Росії. Також аналізується проблема безпеки людини в системі координат «безпека людини vs національна безпека». В Україні доктрина з тоталітарного радянського спадку «безпека держави — понад усе» досі домінує над поняттям безпеки людини, що є перешкодою для розроблення цілісної системи захисту, спрямованої як на окремих осіб, так і на суспільство. Наталя Беліцер з Інституту демократії ім. Пилипа Орлика розкриває актуальну тему.

Звісно, ми не могли обійти увагою проект Тримор'я — нова польська версія давньої ідеї Міжмор'я, яка у вересні була презентована на «Центрально-Європейському Давосі» — Міжнародному економічному форумі у Криниці. Публікуємо з люб'язної згоди автора, відомого польського експерта, радника міністра закордонних справ Польщі Пшемислава Журавського-вель-Граєвського його програмну статтю «Тримор'я: погляд з півночі».

Також й інший амбітний проект, який заторкує Чорноморський регіон, а саме — китайський «Шлях і Пояс», аналізується через українсько-сербський експертний погляд. Доволі несподіваний погляд, адже мало спільного в українських та сербських підходах на ключові міжнародні теми. Проте, усе ж нам вдалось це зробити.

Аналіз турецької політики у Чорноморському регіоні також ми не обійшли увагою. Погляд на актуальні проблеми Південного Кавказу в контексті російського експансіонізму представили відомий вірменський експерт Рубен Меграбян та виконавчий директор Центру глобалістики Андрій Чубик. Звісно, у журналі присутній традиційний огляд зарубіжних джерел з актуальних питань чорноморської безпеки, підготовлений редакцією.

ПЕРЕДМОВА ДО НОМЕРУ

Насамкінець. Ми пропонуємо короткі фрагменти з двох важливих робіт: есе книги «Україна — Росія: війна в умовах співіснування» знаного українського експерта, капітана I рангу Григорія Перепелиці та уривок з нової книги авторської групи Центру глобалістики «Війни-XXI: полігібресія Росії». Також анонсуємо книгу «Росія між фашизмом та дезінтеграцією» відомого російського дослідника Юрія Федорова, що отримав прихисток у Чеській Республіці.

Перша ж стаття журналу присвячена стану справ з українськими бранцями Кремля у Криму та Росії. Ми не можемо обходити увагою цю тему не тільки з суто українських мотивів — у регіоні Великого Чорномор'я дедалі більше проявляються небезпечні тенденції. У Росії, Туреччині, Азербайджані посилюються авторитарні режими що нехтують свободою слова

і правами людини. Росія, як і свого часу СРСР, попереду усіх і, особливо, у переслідуваннях громадян України. Волелюбність українців, які не раз нищили тоталітарні російські імперії, породжує страх Кремля. Останній посилює репресії проти громадян України, не усвідомлюючи, що це тільки наближає крах правлячої клептократії. Наша місія — наблизити день, коли російський Мордор зникне з карти світу.

Михайло Гончар

В.о. головного редактора часопису
«Чорноморська безпека»,

Президент Центру глобалістики
«Стратегія XXI»,

директор енергетичних програм
Центру «НОМОС» (2006-2014)

Огляд стану справ з політичними бранцями Кремля

За даними правозахисних організацій України, станом на середину листопада 2017 року на території окупованого Криму та в Росії з політичних мотивів утримується щонайменше 61 громадянин України. Це люди різних національностей, віросповідань, професій та політичних поглядів. Серед них — журналісти, експерти, активісти, фермери, шахтарі, режисери, викладачі та студенти. 34 з них є кримськими татарами. 23 із 61 вже отримали судові вироки в окупаційних кримських або російських судах — від 1,5 до 22,5 років позбавлення волі. З початку 2017 року відбулося щонайменше 18 нових затримань, які, з точки зору правозахисної спільноти, мають ознаки політичних переслідувань. Переважно ці арешти відбуваються в окупованому Криму.

Незадовго до липневого саміту Україна — ЄС родичі політичних бранців Кремля, колеги, експерти, громадські активісти, журналісти та правозахисники звернулися до очільників ЄС та НАТО з відкритим листом. Зокрема, у ньому йшлося: *«Виповнюється річниця прийняття Глобальної стратегії ЄС із зовнішньої і безпекової політики, ухваленої Європейською Радою 28 червня 2016 року. У своєму стратегічному документі ЄС зафіксував невизнання незаконної анексії Криму Росією і виступив «за дотримання прав людини через діалог і підтримку, навіть в найскладніших випадках». Такими випадками є порушення прав людини на окупованих Росією українських територіях, незаконні арешти, утримання під вартою та тортури громадян України, що виступають проти російської окупації.*

Заява за результатами Саміту НАТО у Варшаві 8-9 липня 2016 року містить тезу про те, «Росія несе повну відповідальність за серйозне погіршення ситуації з правами людини на Кримському півострові». Європейський Парламент у своїй Резолюції від 16 березня 2017 року відзначив відповідальність окупаційної влади за політичні переслідування, незаконні

арешти, тортури кримськотатарських та українських активістів, за порушення свободи слова та преси у Криму.

Високо цінуючи такі підходи ЄС та НАТО, ми закликаємо Вас не просто продовжити політику санкцій проти РФ за її дії на окупованих територіях України і, зокрема, в Криму, а посилити режим санкцій, про можливість чого йдеться у Комюніке G7 за результатами травневого 2017 року саміту G7 в Таорміні. На наш погляд, необхідно, щоб правильні слова з документів ЄС та НАТО трансформувались в конкретні дії. Як показують минулі роки, просто слова для Кремля недієві, він продовжує розкручувати маховик репресій, продовжує ігнорувати вимоги міжнародних організацій, будучи переконаним, що ніяких дій з боку Заходу не буде, усе обмежиться лише словесною риторикою. На жаль, численні висловлювання західних політиків про вирішення усіх проблем виключно в рамках діалогу з Росією, про доцільність перегляду/пом'якшення/відміни режиму санкцій є неправильним меседжем для Кремля, оскільки там сприймають це, виключно, як прояв слабкості ЄС та НАТО.

Ми, родичі, колеги, правозахисники політичних бранців Кремля, репресованих російським режимом, закликаємо Вас до виведення «на перший план прав людини», як це зазначено в Глобальній стратегії ЄС. Тому необхідно введення в подальшому як персональних обмежувальних заходів проти керівництва Росії, відповідального за кричущі порушення прав людини, так і санкцій секторального характеру.

ЄС має у своєму розпорядженні потужну не-військову силу, яку він ще не задіяв. Ми закликаємо вас використати свою м'яку силу задля примусу агресора до миру, звільнення політичних бранців на окупованих територіях України. На наш погляд, режим санкцій має включати:

- заморожування у західних фінансових установах персональних активів кремлівської

клептократії, включно з членами родини і «колом друзів» В. Путіна;

- поступове заміщення імпорту до ЄС російської нафти, нафтопродуктів, газу та вугілля неросійськими;

- відмову ЄС та країн-членів від російських проектів безтранзитних газотранспортних систем на зразок проекту «Північний потік-2».

Президент Європейського Союзу Дональд Туск на саміті Україна — ЄС 13 липня у Києві заявив: **«Я закликаю до негайного звільнення всіх громадян України, які незаконно утримуються у Росії і на Кримському півострові»**. А через деякий час надійшов і лист-відповідь від імені Президента Європейської Ради Дональда Туска, Президента Європейської комісії Жана-Клода Юнкера і Верховної представниці Федеріки Могеріні з Європейської Комісії, у якому з-поміж іншого йдеться: **«ЄС розробив широкомасштабний пакет обмежувальних заходів у відповідь на незаконну анексію Кримського півострова і тих дій, які дестабілізують ситуацію у східній Україні...»**

ЄС продовжує дуже ретельно відслідковувати ситуацію з правами людини у незаконно анексованому Криму і Севастополі, а також у районах Донецької та Луганської областей, що знаходяться за межами контролю Уряду України...

ЄС невпинно відзначає, що всім міжнародним спостерігачам з дотримання прав людини має бути наданий повний, вільний і безперешкодний контроль до цих територій. ЄС продовжує закликати до негайного звільнення всіх громадян України, які незаконно утримуються у Росії і на Кримському півострові».

5 жовтня Європейський Парламент прийняв нову резолюцію №2017/2869(RSP) — *«European Parliament resolution on the cases of Crimean Tatar leaders Akhtem Chiygoz, Ilmi Umerov and the journalist Mykola Semena»*. У ній вперше повністю наведено перелік громадян України, що перебувають під арештом в слідчих ізоляторах на території окупованого Криму та в Росії або вже отримали терміни ув'язнення і відбувають покарання:

Uzair Abdullaev, Teymur Abdullaev, Zevri Abseutov, Rustem Abiltarov, Muslim Aliyev, Refat Alimov, Ali Asanov, Volodymyr Balukh, Enver Bekirov, Oleksiy Bessarabov, Hlib Shabliy, Oleksiy Chirniy, Mustafa Degermenji, Emil Dzhemadenov, Arsen Dzheparov, Volodymyr Dudka, Pavlo Gryb, Rustem Ismailov, Mykola Karpyuk, Stanislav Klykh, Andriy Kolomiyets, Oleksandr Kolchenko, Oleksandr Kostenko, Emir-Usein Kuku, Sergey Litvinov, Enver Mamutov, Remzi Memethov, Yevhen Panov, Yuri Primov, Volodymyr Prisich, Ferat Sayfullayev, Eider Saledinov, Oleg Sentsov, Vadym Siruk, Oleksiy Stogniy, Redvan Suleymanov, Roman Sushchenko, Mykola Shiptur, Dmytro Shtyblykov, Viktor Shchur, Rustem Vaitov, Valentyn Vygovsky, Andriy Zakhtey and Ruslan Zeytullaev.

Але вже за після цієї Резолюції наведений список став поповнюватися новими прізвищами. Об'єднання родичів бранців Кремля, правозахисні та громадські організації звернулись 23 жовтня з відкритим листом до Генерального Секретаря ООН Антонію Гутерреша: **«Активісти затримуються під приводом «організації масових безпорядків», «організації та підготовки диверсій», «шипігунська діяльність», «екстремізм», «тероризм», «незаконне зберігання зброї» тощо. Практикою, що широко застосовується, стали викрадення, насильницькі зникнення, тортури задля отримання неправдивих доказів провини та жорстоке і принижуюче гідність поводження з людьми, метою яких є фальсифікація та отримання неналежащих доказів проти осіб, що переслідуються. Підконтрольні окупаційній владі «суди» Криму застосовуються як політичний інструмент для розправи з тими, хто виступає проти окупації та анексії Кримського півострова Росією. Репресії та довільне застосування законодавства про екстремізм, тероризм і сепаратизм привели до серйозного погіршення ситуації з дотриманням прав людини в Криму, безпрецедентних обмежень свободи слова та вираження поглядів. Дотримання основних свобод, прав людини, безпеки людини та норм міжнародного гуманітарного права не можуть бути гарантовані на Кримському півострові...»**

Позначилась і нова тенденція — викрадення громадян України, як з території країни (двоспівробітників Державної прикордонної служби України), так і з території третіх країн. Кричущий випадок з 19-річним юнаком Павлом Грибом, якого ФСБ РФ цілеспрямованою спецоперацією викрала на території Республіки Білорусь й, всупереч його волі, вивезла в Росію, є підтвердженням нових, вкрай небезпечних тенденцій політики російської влади — викрадення людей.

Як показують 3,5 роки незаконної окупації Криму, просто слова для Росії не дієві, вона продовжує розкручувати маховик репресій, будучи переконаною, що ніяких реальних дій з боку міжнародного співтовариства не настає. В результаті, на півострові продовжуються масові незаконні арешти, утримання під вартою, насильницькі зникнення, тортури...

Вважаємо, що для Об'єднаних Націй в контексті реформи ООН, настав час переглянути практику застосування вето постійними членами Ради Безпеки. На сьогодні 114 із 193 країн-членів ООН підтримують ініціативу обмеження застосування права вето. Росія, окупавши та здійснивши спробу анексії частини території України, брутально порушуючи права людини, продовжує зловживати правом вето для того, щоб уникнути відповідальності, не допускати міжнародні організації та правозахисників на окуповані території. Цьому має бути покладено край.

В контексті порушеної в даному зверненні проблеми масових репресій РФ на окупованих територіях України, пропонуємо також розглянути можливість запровадження наступних заходів:

1. Проведення міжнародних слухань в ООН щодо системних та масштабних порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях України — в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, а також на Донбасі.
2. Вимагати від Російської Федерації припинення політичних переслідувань та негайного звільнення

громадян України, ув'язнених за політичними мотивами в Росії та окупованому Криму, вимагати дотримання їх прав та свобод, зокрема, свободи від катування, права на захист, права на справедливий суд тощо.

3. Вимагати від РФ доступу Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (UN HRMMU) та інших міжнародних правозахисних механізмів на територію тимчасово окупованого Кримського півострова.

4. Вимагати від РФ припинення практики застосування антитерористичного та антиекстремістського законодавства проти інакодумців.

5. Вимагати проведення ефективних розслідувань фактів грубих порушень прав людини та воєнних злочинів, а також подальшого притягнення винних осіб до відповідальності за злочини вчинені на тимчасово окупованій території Кримського півострова.

6. Рекомендувати урядам вжити обмежувальні заходи (включно із заморозуванням фінансових активів та заборонаю на міжнародні пересування) стосовно офіційних осіб РФ та посадових осіб на окупованій території, відповідальних за грубі порушення прав людини, незаконні політично мотивовані переслідування осіб (фальсифікацію справ, кримінальні переслідування, тортури, незаконні вироки та інше).

7. Рекомендувати урядам переглянути політики закупівлі енергетичних та інших ресурсів у країні (Росія), чії дії призводять до порушень міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та широких репресій й переслідувань за інакомислення».

Родичі українських бранців Кремля за сприяння Голови комітету у закордонних справах Верховної Ради України Ганни Гопко також звернулися і на інший бік Атлантичного оке-

ану — до міністра закордонних справ Канади Христі Фріланд: «Родичі ув'язнених — матері, дружини, сестри, доньки — просять Вас уклібно стати їхнім голосом, щоби бути почутими світовими політиками. Багато політиків у Європі забули про права людини й переймаються тільки інтересами відновлення бізнесу як зазвичай з країною, що цинічно розтоптала міжнародне право, брутально порушує права людини, розгорнула репресії проти інакодумців на окупованих Росією територіях.

Злодіяння кремлівського режиму проти громадян України на захопленій території Криму тягнуть вже не на один «Список Магнітського». Кремль відчуває себе свавільно, оскільки чує періодично тільки поодинокі голоси окремих членів парламентів та бачить час від часу медійні публікації. Ніхто з авторитетних політиків не веде мову про санкції проти Росії за брутальне порушення прав людини. А натомість світові політики збираються їхати на Чемпіонат світу з футболу до Москви у 2018 році. Тому Кремль продовжує свою практику

репресій на окупованих територіях з тим, щоб тримати населення і в окупованому Криму, і на території самої Росії в атмосфері страху та покори».

Зараз громадські активісти готують нові звернення і нові акції, в тому числі, міжнародні, мета яких проста — Путіна і його посіпак в демократичних країнах світу скрізь має зустрічати питання політичних бранців Кремля. Ніщо не коштує так дорого як життя і свобода. Росія має відчувати це. Сподіваємося, що права і свободи людини усе ще є цінностями для західного політикуму та переважають над підходом «бізнес, як зазвичай». Едмунд Бьорк писав: «Усе, що потрібно для тріумфу зла — щоб добрі люди нічого не робили».

**Редакція журналу
«Чорноморська безпека»**

Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)

Фрагменти тематичної доповіді
Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини

I. Резюме.

1. У відповідь на звернення Уряду України до Генерального секретаря ООН про розміщення в Україні місії з прав людини Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) 14 березня 2014 р. розгорнуло Моніторингову місію ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ). В останні три з половиною роки УВКПЛ за допомогою ММПЛУ збирає і аналізує інформацію щодо ситуації з правами людини в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі на основі резолюцій Генеральної Асамблеї ООН 68/262, що підтверджує територіальну цілісність України, і 71/205, що визначає Кримський півострів українською територією, тимчасово окупованою Російською Федерацією. Згідно з Конституцією України Крим та місто Севастополь є окремими адміністративними одиницями на Кримському півострові з окремими органами влади.

2. Ця доповідь була написана на основі мандату УВКПЛ та ММПЛУ, а також на вимогу резолюції Генеральної Асамблеї 71/2053 «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі (Україна)» щодо тематичної доповіді УВКПЛ про «ситуацію з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі». Ця доповідь охоплює період з 22 лютого 2014 р. по 12 вересня 2017 р. Органи влади Російської Федерації не надали ММПЛУ доступу до Криму з моменту візиту до Криму 21-22 березня 2014 р. Помічника Генерального Секретаря з прав людини Івана Шимоновича, якого супроводжував попередній голова Місії. Тому її моніторингова діяльність провадиться з материкової частини України.

3. Проросійські групи в Криму не визнали повалення колишнього Президента України

Віктора Януковича 22 лютого 2014 р., піддавши цей факт критиці як неконституційну зміну влади. Однією з цих груп було «народне ополчення», створене 23 лютого 2014 р., яке зазвичай називають «кримською самообороною». За підтримки військ Російської Федерації, які довгий час знаходилися на Кримському півострові після розпаду Радянського Союзу, кримська самооборона успішно взяла під свій контроль стратегічну інфраструктуру, аеропорти і військові об'єкти. Її також звинувачують у безкарному скоєнні численних порушень прав людини, починаючи з кінця лютого 2014 року.

4. Президент Російської Федерації Володимир Путін заявив, що на зустрічі з очільниками безпекових структур вночі з 22 на 23 лютого він прийняв рішення «почати працювати над поверненням Криму до Російської Федерації».

5. 27 лютого 2014 р. люди в формі без розпізнавальних знаків встановили контроль над Верховною Радою Автономної Республіки Крим. Того ж дня Верховна Рада Автономної Республіки Крим розпустила Раду Міністрів Автономної Республіки Крим, що незадовго до цього визнала новий перехідний уряд України, а також привела до влади проросійські структури. 11 березня 2014 р. парламенти Криму та Севастополя прийняли спільну Декларацію про незалежність, в якій оголошували, що Крим та Севастополь об'єднуються в незалежну державу — «Кримську республіку» — і будуть домагатися входження в Російську Федерацію за умови, що мешканці Криму підтримають об'єднання з Російською Федерацією на референдумі, призначеному на 16 березня. Проросійські владні структури в Криму оголосили, що значна більшість учасників підтримала входження Криму до Російської Федерації, хоча Уряд України і Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй оголосили цей референ-

СИТУАЦІЯ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)

дум недійсним. Генеральний Секретар ООН Пан Гі Мун висловив «глибоке занепокоєння та розчарування», додавши, що референдум лише погіршить «вже і так складну і напружену ситуацію». Згодом, 18 березня 2014 р., Крим був включений до складу Російської Федерації на підставі договору про прийняття, за яким півострів було фактично анексовано Російською Федерацією.

6. Одним із наслідків цього кроку стало нав'язування Російською Федерацією свого громадянства мешканцям Криму. Це призвело до регресивного впливу на реалізацію прав людини, особливо для тих осіб, які відмовилися автоматично прийняти громадянство Російської Федерації, не мали права на його отримання чи були змушені вийти з громадянства України, щоб зберегти роботу.

7. З початком окупації українські закони були замінені законами Російської Федерації всупереч зобов'язанням за міжнародним гуманітарним правом, згідно з яким існуюче законодавство окупованої території повинно залишатися чинним. Це призвело також до вибіркового застосування положень кримінального законодавства, спрямованих на боротьбу проти тероризму, екстремізму і сепаратизму, що обмежило право на свободу і звузило простір для здійснення основних свобод.

8. Закони та судові рішення, що почали застосовуватися в Криму в рамках правової системи Російської Федерації, мали подальший негативний вплив на реалізацію фундаментальних свобод. Для неурядових організацій (НУО), засобів масової інформації та релігійних громад Криму були встановлені вимоги про обов'язкову перереєстрацію. Влада Російської Федерації відмовила деяким із них у праві на перереєстрацію, як правило, на підставах процедурного характеру, що викликає занепокоєність щодо застосування правових норм і процедур для придушення інакомислення або критики.

9. Більш за все ці обмеження торкнулися осіб, які виступали проти референдуму у березні 2014 р. або критикували контроль Російської Федерації, над Кримом, зокрема журналістів, блогерів, прихильників Меджлісу, проукра-

їнських активістів та учасників протестів на Майдані, а також осіб без жодної відкритої приналежності до політичних організацій, котрі однак відстоюють суворе дотримання догматів ісламу, і котрих часто звинувачують у приналежності до заборонених екстремістських груп, таких як «Хізб ут-Тахрір». Реалізації їхніх прав на свободу мирних зібрань, об'єднань, вираження думок, пересування, совісті та релігії чинилися перешкоди у формі актів залякування, тиску, фізичних нападів, попереджень, а також переслідувань у вигляді судових заходів, зокрема заборон, обшуків у домівках, затримання та покарань.

10. Система правосуддя Російської Федерації, що функціонує в Криму, часто не дотримувалася гарантій справедливого судового розгляду і належної правової процедури. Рішення судів підтверджували дії, рішення і вимоги слідчих органів або прокуратури, як здається, без належного судового нагляду. Суди часто ігнорували заяви, що заслуговують на довіру, про посягання на права людини, що відбуваються у місцях тримання під вартою. Судді застосовували положення кримінального законодавства Російської Федерації до широкого кола мирних зібрань, виступів і заходів, причому в деяких випадках — заднім числом до подій, що мали місце до окупації Криму та поза межами півострову, у материковій частині України.

11. Були зафіксовані тяжкі порушення прав людини, як-от свавільні арешти і затримання, насильницькі зникнення, жорстоке поводження, катування і щонайменше одна позасудова страта. Порушення на півострові протягом перших трьох тижнів після захоплення українських органів влади, як повідомлялося, скоювалися членами кримської самооборони та різними козацькими групами. Після окупації Криму 18 березня 2014 р. представники Управління Федеральної служби безпеки (ФСБ) Російської Федерації по Криму та поліції все частіше називалися порушниками.

12. Ці порушення торкалися кримських мешканців різного етнічного походження, однак особливих утисків зазнавали кримські татари, особливо ті з них, хто є пов'язаними з Медж-

СИТУАЦІЯ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)

лісом, та ті, хто бойкотували референдум у березні 2014 р. та ініціювали публічні протести на підтримку Криму як частини України. Настирливі рейди правоохоронних органів по об'єктах приватної власності та приватних підприємствах також непропорційно сильно зачіпляли кримських татар, порушуючи їхнє право на недоторканність приватного життя під приводом боротьби з екстремізмом. Крім того, заборона діяльності Меджлісу, застосована у квітні 2016 року Верховним судом Криму, порушила громадянські, політичні та культурні права кримських татар.

13. Влада Російської Федерації у Криму не забезпечила ефективне розслідування більшості повідомлень про порушення прав людини, скоєними органами безпеки чи групами, діючими під керівництвом або контролем держави. Відсутність кримінального переслідування винних у цих діяннях і незабезпечення відповідальності позбавило жертв належних засобів правового захисту та посилило безкарність, заохочуючи подальші порушення прав людини.

14. Після окупації всі пенітенціарні заклади Криму були включені до пенітенціарної системи Російської Федерації, що призвело до численних переведень затриманих із Криму до виправних колоній Російської Федерації всупереч нормам міжнародного гуманітарного права.

15. Російською Федерацією та Україною були введені обмеження, що впливають на свободу пересування до Криму та з Криму, як стверджувалося — з міркувань безпеки чи на виконання міграційних правил. Серед цих обмежень — депортація, заборони на в'їзд приватних осіб і громадського транспорту, невизнання документів та обмежувальні правила щодо пересування дітей та перевезення особистих речей.

16. Була проведена широкомасштабна експропріація державної та приватної власності без будь-якої компенсації та дотримання норм міжнародного гуманітарного права, які захищають державну і приватну власність від конфіскації та знищення. Кримські татари, які повернулися у 1990-х роках після депортації та побудували будинки на земельних ділянках, не отримавши дозволів на будівництво, як і раніше, наража-

ються на небезпеку того, що гарантії їхнього володіння житлом будуть заперечені й вони будуть примусово виселені.

17. Можливості публічного прояву української культури та ідентичності значно звузилися. Групи, що демонструють свою прихильність до національних символів, дат або історичних особистостей, отримували попередження або піддавалися санкціям за порушення громадського порядку чи проведення несанкціонованих мітингів. Освіта українською мовою у Криму практично зникла, що поставило під загрозу один із стовпів ідентичності та культурної приналежності людини.

18. Доступність медичного обслуговування у безкоштовних державних медичних закладах із березня 2014 р. є обмеженою внаслідок переходу великої кількості лікарів та іншого медичного персоналу на роботу до більш прибуткових закладів приватного сектору. Це призвело до затримок у лікуванні найбільш економічно вразливих категорій населення, поставивши під загрозу їхнє право на життя та здоров'я. Регресивні заходи, що випливають з імплементації законодавства Російської Федерації, негативно позначилися на людях, які страждають на наркотичну залежність.

19. Право населення Криму на достатній життєвий рівень обмежено заходами, вжитими українською владою чи запровадженими у материковій частині України, як-от припинення водо- і електропостачання півострова. Згідно з міжнародним гуманітарним правом, Російська Федерація як окупаційна держава зобов'язана за допомогою всіх наявних у неї засобів забезпечити дотримання достатніх стандартів гігієни та громадської охорони здоров'я, а також постачання населення продовольством і надання йому медичної допомоги. Водночас, це не звільняє Україну від її зобов'язань, встановлених у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, не перешкоджати здійсненню прав, закріплених у Пакті, і від дотримання вимоги, встановленого міжнародним гуманітарним правом, щодо забезпечення продовження задоволення основних потреб населення в умовах окупації.

СИТУАЦІЯ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)

VIII. Висновки та рекомендації

220. Ситуація з правами людини у Криму після його окупації Російською Федерацією значно погіршилася. Примусове введення громадянства і правової бази Російської Федерації та, як результат, відправлення правосуддя згідно з цією базою значною мірою обмежили здійснення прав і свобод. Російська Федерація застосувала своє законодавство в Криму з порушенням міжнародного гуманітарного права. У багатьох випадках це законодавство застосовувалося вибірково.

221. Органи влади Російської Федерації в Криму підтримували групи, лояльні до Російської Федерації, зокрема серед національних і релігійних меншин, у той же час перешкоджаючи критиці й незгоді та оголосивши поза законом організовану опозицію, зокрема Меджліс. Можливості громадянського суспільства щодо повноцінного функціонування, критики та адвокаційної діяльності значно звузилися. Було закрито ряд засобів масової інформації, що непропорційно сильно зачепило кримськотатарську і українську громади, їхнє право на інформацію й на збереження своєї культури та ідентичності.

222. Не забезпечувалося ефективне розслідування тяжких порушень прав людини, які негативно вплинули на право на життя, свободу і безпеку. Судова влада не відстоювала верховенство права і не здійснювала належне відправлення правосуддя. Вкрай необхідно забезпечити відповідальність за порушення прав людини та відшкодування шкоди постраждалим від зловживань.

223. Свобода пересування між материковою частиною України та Кримом обмежена, і адміністративний кордон набув багатьох атрибутів державного кордону.

224. З моменту спроби зміни статусу Криму Російською Федерацією, що було засуджено у резолюції Генеральної Асамблеї 68/262, а згодом кваліфіковано як окупація у резолюції Генеральної Асамблеї 71/205, примусова інтеграція півострова в політичну, правову, соціально-економічну, освітню, інформаційну,

культурну і безпекову сфери Російської Федерації активно тривала, що збільшувало дистанцію між цією територією України та рештою країни.

225. У липні 2016 р. Крим був адміністративно приєднаний до Південного федерального округу (ПФО), що ще більше посилює реалізацію політики з центрального рівня і координацію з сусідніми регіонами Російської Федерації. Півострів було інтегровано у енергосистему Російської Федерації, яка також будує автомобільно-залізничний міст через Керченську протоку, прокладаючи наземний коридор до Криму. Така інтенсивна інтеграція ще більше посилюється переміщенням населення (з Російської Федерації до Криму та з Криму до материкової частини України), що має тенденцію до посилення проросійських настроїв на півострові.

226. З метою покращення становища в галузі прав людини у Криму УВКПЛ рекомендує:

Урядові Російської Федерації:

a) дотримуватися прав людини всіх осіб, які живуть у Криму, й виконувати зобов'язання, покладені на окупаційну державу відповідно до міжнародного гуманітарного права;

b) забезпечити належний і безперешкодний доступ міжнародних місій із спостереження за ситуацією з правами людини й правозахисних неурядових організацій до Криму згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 71/205;

c) застосовувати у Криму українські закони згідно з резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 68/262 і 71/205;

d) забезпечити відповідальність за порушення прав людини шляхом ефективного розслідування тверджень про жорстоке поводження, катування, викрадення, зникнення та вбивства за участю членів сил безпеки та кримської самооборони; віддати правосуддю винних і забезпечити відшкодування шкоди жертвам;

e) дотримуватися встановленої міжнародним гуманітарним правом заборони на примушу-

СИТУАЦІЯ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)

вання жителів окупованої території Криму до служби у збройних силах Російської Федерації й на депортацію чи переселення частин цивільного населення Російської Федерації до Криму; повернути до Криму всіх осіб, які перебувають під захистом, переведених на територію Російської Федерації;

f) забезпечити незалежне і неупереджене відправлення правосуддя, зокрема дотримання прав на належну правову процедуру і справедливий судовий розгляд, а також забезпечити, щоб особи, позбавлені волі, користувалися всіма правовими гарантіями, включно з рівністю перед законом, правом не піддаватися свавільному арешту, презумпцією невинуватості та заборону самозвинувачення;

g) припинити практику ретроактивного застосування кримінального законодавства до діянь, скоєних до окупації Криму, і утримуватися від використання правоохоронних органів і системи правосуддя як інструментів політичного тиску і залякування опонентів;

h) захистити право адвоката на виконання своїх професійних функцій в обстановці, вільній від залякування, утисків або невиправданого втручання;

i) припинити практику отримання визнання вини від осіб, які тримаються під вартою, за допомогою погроз, катувань або жорстокого поводження, і утримуватися від таких методів, як примусове поміщення у психіатричний заклад, що може бути рівносильно жорстокому поводженню;

j) забезпечити надання належної медичної допомоги всім особам, які тримаються у місцях позбавлення волі, незалежно від їхнього громадянства і будь-яких інших підстав;

k) підтримувати свободу пересування до Криму та з Криму, припинити депортацію мешканців Криму на виконання міграційних правил Російської Федерації;

l) забезпечити, щоб право на свободу вираження думок, мирних зібрань, асоціацій, совісті та релігії могло здійснюватися будь-якими особами та групами у Криму, без дискримінації за

будь-якими ознаками, зокрема расою, громадянством, політичними поглядами чи етнічним походженням;

m) припинити застосування законодавства про екстремізм, тероризм і сепаратизм для криміналізації свободи слова і мирної поведінки, звільнити всіх осіб, заарештованих і звинувачених за вираження опозиційних поглядів, зокрема щодо статусу Криму;

n) надати можливість розвиватися незалежним і плюралістичним засобам масової інформації, зокрема тим, що представляють громади меншин, і утримуватися від створення юридичних і адміністративних перешкод їхній реєстрації або діяльності;

o) покласти край діям поліції, зокрема обшукам у помешканнях, повісткам, затриманням, взяттю зразків ДНК, які непропорційно націлені на членів кримськотатарської громади;

p) відмовитися від уже існуючих або утримуватися від введення нових обмежень права кримських татар мати свої представницькі установи, зокрема Меджліс;

q) забезпечити доступність освіти українською мовою й надати можливість усім етнічним громадам Криму, зокрема кримським татарам і українцям, зберігати та розвивати їхню культуру, традиції та ідентичність, а також вшановувати пам'ять важливих подій;

r) забезпечити недискримінаційний доступ усіх жителів Криму, зокрема й тих, які не мають паспортів Російської Федерації, до зайнятості, лікування, майна і державних послуг;

s) скасувати заборону на використання замісної підтримувальної терапії (ЗПТ) для лікування пацієнтів, що страждають на наркотичну залежність;

t) додержуватися права власності і заборони на конфіскацію приватної власності; забезпечити гарантії володіння житлом кримським татарам, які повернулися з вигнання, за допомогою створення механізму, сприяючого визнанню їхніх майнових прав.

СИТУАЦІЯ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)

Урядові України:

- а) використовувати всі доступні юридичні та дипломатичні засоби для того, щоб гарантувати здійснення прав людини жителів Криму;
- б) розслідувати, у межах практичних можливостей, порушення прав людини у Криму, а також порушення, скоєні у материковій частині України під час «громадянської блокади» Криму та після неї;
- в) зняти всі обмеження свободи пересування до Криму та з Криму, які не є необхідними, забезпечити, щоб периметр замінованої території поблизу контрольних пунктів в'їзду-виїзду Каланчак і Чаплинка в Херсонській області був помітний та добре захищений;
- г) спростити отримання документів про громадянський стан, освіти та інших державних послуг жителями Криму та ВПО;
- д) підтримувати діалог між Омбудсменами України та Російської Федерації з метою сприяти добровільній передачі українських ув'язнених, які тримаються у Криму, до пенітенціарних установ материкової частини України;
- е) не вживати дій, які б створили перешкоди здійсненню жителями Криму їхніх прав людини.

Міжнародному співтовариству:

- а) наполягати на повномасштабному співробітництві Російської Федерації з міжнародними та регіональними моніторинговими механізмами, зокрема шляхом надання їхнім представникам безперешкодного доступу до Криму;
- б) нагадувати Російській Федерації та Україні про необхідність неухильно дотримуватися міжнародного права в галузі прав людини та міжнародного гуманітарного права при забезпеченні захисту населення Криму;
- в) порушувати питання про порушення прав людини у дискусіях із Російською Федерацією на двосторонніх і багатосторонніх форумах.

* * *

Проект Резолюції Генеральної Асамблеї ООН (72-а сесія)

Становище у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим і місті Севастополь, Україна

Схвалена Третім комітетом ГА ООН
14 листопада 2017 року

Генеральна Асамблея,

...

посилаючись на свою резолюцію 68/262 від 27 березня 2014 року про територіальну цілісність України, в якій підтверджується прихильність Генеральної Асамблеї суверенітету, політичній незалежності, єдності і територіальній цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах, резолюцію 71/205 від 19 грудня 2016 року про стан у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна) і відповідні рішення міжнародних організацій, спеціалізованих установ та органів системи Організації Об'єднаних Націй,

засуджуючи нинішню тимчасову окупацію Російською Федерацією частини території України - Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (далі Крим) - і підтверджуючи невизнання її анексії,

підтримує прихильність дотриманню норм міжнародного права, яку проявляє Україна, доклавши певних зусиль, спрямованих на те, щоб покласти край російській окупації Криму, і вітаючи заяви України про те, що вона зобов'язується захищати права людини і основні свободи всіх своїх громадян,

...

1. засуджує порушення, обмеження прав людини і дискримінаційні заходи і практику щодо жителів тимчасово окупованого Криму, в тому числі кримських татар, а також українців і осіб, що належать до інших етнічних і релігійних груп, з боку російської окупаційної влади;

2. засуджує також незаконне встановлення Російською Федерацією законів, юрисдикції

СИТУАЦІЯ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)

і управління в окупованому Криму і вимагає, щоб Російська Федерація дотримувалася зобов'язання за міжнародним правом щодо поваги законів, що діяли в Криму до окупації;

3. *наполегливо закликає* Російську Федерацію:

а) виконати всі свої зобов'язання відповідно до застосовних норм міжнародного права в якості держави - окупанта;

б) повністю і негайно виконати постанову Міжнародного Суду від 19 квітня 2017 року про тимчасові заходи у справі, що стосується застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Україна проти Російської Федерації);

в) вжити всіх необхідних заходів для того, щоб негайно покласти край всім порушенням і утискам прав людини відносно жителів Криму, зокрема зазначеним у згаданих доповідях дискримінаційним заходам і практиці, довільним затриманням, катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки, і скасувати все дискримінаційне законодавство;

г) поважати закони, що діють в Україні, і скасувати закони, введені в Криму Російською Федерацією, і які дозволяють здійснювати примусове виселення і конфіскацію приватної власності в Криму в порушення застосовних норм міжнародного права;

д) негайно звільнити українських громадян, які були незаконно затримані і засуджені без урахування елементарних норм дотримання правосуддя, а також тих, хто був переведений або депортований через міжнародно визнані кордони з Криму до Російської Федерації;

е) вирішити проблему безкарності та забезпечити, щоб ті, хто був визнаний винним в порушенні і утиску прав людини, були притягнуті до відповідальності в незалежному суді;

ж) створити і підтримувати безпечні і сприятливі умови для журналістів, правозахисників і адвокатів захисту з тим, щоб вони могли вико-

нувати свою роботу в Криму незалежно і без невиправданого втручання;

з) відновити реалізацію прав усіма людьми, без будь-якої дискримінації за ознакою походження і релігії або переконань, і скасувати рішення, які забороняють культурні та релігійні установи, НУО, право-захисні організації, засоби масової інформації, а також відновити реалізацію прав особами, що належать до етнічних громад в Криму, зокрема українцями і кримськими татарами, в тому числі для участі в культурних заходах;

и) забезпечити доступність освіти українською і кримськотатарською мовами;

к) негайно скасувати рішення про оголошення Меджлісу кримськотатарського народу екстремістською організацією і заборону його діяльності, анулювати рішення про заборону лідерам Меджлісу в'їзду на територію Криму і утримуватися від збереження або запровадження обмежень на здатність кримськотатарського співтовариства зберігати свої представницькі інститути;

л) покласти край практиці примусу жителів Криму до служби в збройних або допоміжних силах Російської Федерації, в тому числі за допомогою тиску або пропаганди;

м) негайно почати співпрацювати в повному обсязі з Управлінням Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі та Радою Європи щодо питань про становище у сфері прав людини в Криму;

4. *просить* Генерального секретаря знайти шляхи і засоби, в тому числі на основі консультацій з Управлінням Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини і відповідними регіональними організаціями, що дозволяють забезпечити безпечний і безперешкодний доступ до Криму існуючим регіональним і міжнародним механізмам зі спостереження за становищем у сфері прав людини, зокрема місії зі спостереження за становищем у сфері прав людини в Україні з тим, щоб вони могли виконати свій мандат;

СИТУАЦІЯ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)

5. *наполегливо закликає* Російську Федерацію забезпечити належний і безперешкодний доступ міжнародних місій зі спостереження за становищем у сфері прав людини і правозахисних неурядових організацій в Крим, в тому числі до всіх місць, де можуть міститися особи, позбавлені волі, визнаючи, що міжнародна присутність в Криму має першочергове значення для запобігання подальшого погіршення ситуації;

6. *підтримує* зусилля України по підтримці економічних, фінансових, політичних, соціальних, інформаційних, культурних та інших зав'язків зі своїми громадянами в окупованому Криму з тим, щоб полегшити їм доступ до демократичних процесів, економічних можливостей та об'єктивної інформації;

7. *просить* Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини підготувати до кінця сімдесят другої сесії

другу спеціальну тематичну доповідь з питань про становище у сфері прав людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі і представити Раді з прав людини оновлену інформацію з цього питання на її тридцять сьомій сесії відповідно до чинного мандату і в рамках наявних ресурсів місії зі спостереження за становищем у сфері прав людини в Україні, яка в даний час фінансується за рахунок добровільних внесків;

8. *просить* Генерального секретаря вжити всіх необхідних заходів для забезпечення всебічної та ефективної координації зусиль всіх органів Організації Об'єднаних Націй в зв'язку з виконанням цієї Резолюції;

9. *постановляє* продовжити розгляд даного питання на своїй сімдесят третій сесії по пункту, озаглавленому «Заохочення і захист прав людини».

* * *

Богдан ЯРЕМЕНКО

Тетяна ГУЧАКОВА

Андрій КЛИМЕНКО

Ольга КОРБУТ

Юрій СМЕЛЯНСЬКИЙ

БФ «Майдан закордонних справ»

(м.Київ, Україна)

Військове освоєння Криму

Military Build-up of Crimea

This article is a journalistic version of the chapter of the report of the “Maidan of Foreign Affairs” Foundation, which was presented at the end of May 2017 — “Occupied Crimea in terms of sanctions and blockade in 2014-2016.” In fact, the report covers the period of three years of occupation — from February 20, 2014 to April 2017.

Ця стаття є журнальним варіантом розділу доповіді Фонду «Майдан закордонних справ», що була презентована наприкінці травня 2017 року — «Окупований Крим в умовах санкцій і блокади в 2014 — 2016 роках». Фактично доповідь охоплює період трьох років окупації — з 20 лютого 2014 до квітня 2017 року. Автори: Т. Гучакова, А. Клименко, О. Корбут, Ю. Смелянський. Під загальною редакцією Б. Яременка.

Людському розуму, особливо масовій свідомості, властива особливість давати оцінку подіям і процесам, які за кілька років вже набули усталеного характеру в громадській думці, з позиції «так хто ж цього не знає». Якщо сьогодні запитати у жителів України, яка головна мета РФ в окупованому Криму, більшість людей впевнено відповість: «Путін створює там велику військову базу, щоб контролювати Чорноморській регіон». І вони будуть праві. Але насправді все складніше.

Те, що автори назвали «військовим освоєнням», — не тільки нарощування власне військової

бази, тобто розвиток місць постійної дислокації, або концентрація на Кримському півострові новітнього озброєння. Це структурна перебудова всієї економіки Криму та Севастополя під завдання забезпечення нового головного мілітарного призначення всіх складових життя окупованої території.

До складових «військового освоєння» автори відносять, крім того, ситуацію із правами людини в цілому та репресії проти тієї частини населення, що не сприйняла окупацію та анексію — кримськотатарського народу як організованої спільноти та політичних українців іншого етнічного походження. А також заміну населення півострову та масоване «промивання мізків» кримчан у мілітарному дусі, починаючи з дитячого садочку. Причина зрозуміла: на військовій базі не може бути ніякого громадянського суспільства, свободи слова та зібрань, ніяких протестів, альтернативних точок зору та інших «демократичних забавок».

Дуже важливою є ще одна обставина. Насправді, держава-окупант протягом першого року-півтора після окупації Криму мала сподівання та здійснювала відповідні кроки для інвестиційного розвитку півострову, в тому числі туристичної сфери. Це робилося для того, щоб зменшити навантаження на бюджет РФ в сенсі фінансування соціальної сфери в Криму, тобто охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення, фінансування муніципальних потреб т.ін.

Але вже в середині 2015 року керівництво РФ почало усвідомлювати неможливість початкових амбітних планів економічного розвитку окупованого Криму, і в зв'язку з цим сконцен-

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

трувалося — не зраджуючи риториці економічного розвитку — тільки на його «військовому освоєнні». Це прямий наслідок економічної блокади Криму з материкової частини України та міжнародних санкцій.

Маркером цього послужило те, що створене через два тижні після незаконної анексії — 31 березня 2014 року — міністерство РФ у справах Криму було ліквідовано вже 15 липня 2015 року.

«Мрії створити в Криму «нову Росію» з Кременієвої долиною, гральної зоною і флагманською вільною економічною зоною, схоже, прогнали іншої концепції розвитку — «Острів Крим» з цитаделями, генералами і арміями. Все більш блякло виглядають економічні і політичні досягнення у порівнянні з розгортанням 96 військових з'єднань, військових частин і організацій».[1]

Підсумки 2014-2016 років показали, що Росія в її сьогоденному стані не може подолати вплив блокади і санкцій на економіку Криму. Протягом 2016 року відмова РФ від планів створення в Криму «нової вітрини Росії» стала остаточною. 28 липня 2016 року був знижений статус окупованих Криму та Севастополя в складі Росії — указом Путіна було ліквідовано Кримський федеральний округ, створений відразу після анексії — 21 березня 2014 року. Так звані «суб'єкти федерації» Республіка Крим і місто Севастополь тепер включені до складу Південного федерального округу із центром в Ростові-на-Дону.

Цим актом, крім іншого, політичне і адміністративне управління було уніфіковано з військовим, оскільки всі частини збройних сил РФ в Криму були із самого початку включені в Південний військовий округ зі штабом в Ростові-на-Дону.

В цілому за три роки окупації в РФ явно впав інтерес до Криму за винятком військово-стратегічного значення півострова.

Демонстрацією «зміни курсу» стало неодноразове проведення в розпал літнього курортного сезону 2016 року масштабних військових навчань із бойовими стрільбами та бомбардуваннями на Керченському півострові, в безпосередній близькості до єдиної автодороги від Керченської поромної переправи, що забезпечує туристичний потік та постачання Криму.

Серед населення РФ зміцнюється розуміння того, що наслідки анексії Криму значно прискорили погіршення соціально-економічного становища, а зниження рівня споживання населення РФ за 2015-2016 роки оцінюється в 10-15%. На цьому тлі з'явилося роздратування «великими запитами» жителів Криму, які незадоволені невиконанням гігантських обіцянок початкового періоду окупації. Внаслідок цього через три роки після анексії 84% громадян РФ вважає, що фінансування Криму і Севастополя з федерального бюджету має бути таким же, як інших суб'єктів РФ зі схожими умовами. [2]

У 2016 році мілітаризація Криму стала не тільки головним змістом кримської політики РФ, але і основним драйвером економіки окупованого півострова. В результаті за три роки окупації єдиною «історією успіху» РФ в Криму стало «військове освоєння» його території.

«Зворотна» структурна перебудова економіки Криму

«Військове освоєння території» включає, перш за все, нарощування та облаштування гігантської військової бази, яка дорівнює або перевищує за чисельністю найбільші військові бази США в світі. Створюється надійна транспортна, енергетична й водна інфраструктура для військових цілей, в тому числі, подвійного призначення.

Відбувається «зворотна» структурна перебудова економіки Криму і Севастополя, спрямована на пріоритетне відновлення підприємств та об'єктів військово-промислового комплексу, що збереглися з часів СРСР.

Зауважимо, що на відміну від існуючих історичних стереотипів, Кримський півострів за радянських часів ніколи не був з економічної точки зору «всесоюзною оздоровницею». Реальна природа економічних процесів в Криму за радянських часів насправді була іншою. В часи СРСР з точки зору зайнятості населення, використання території, державних інвестицій, обсягів випуску продукції Крим був:

- в першу чергу — великою військовою і військово-морською, авіаційною та військово-космічною базою, яка забезпечувала домінування СРСР в Чорноморському

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

регіоні та його вплив в Середземномор'ї і на Близькому Сході;

- по-друге, промисловим і науковим центром загальносоюзного значення у військовому приладобудуванні і суднобудуванні;
- по-третє, одним з центрів харчової промисловості СРСР зі спеціалізацією на переробці риби, овочів, фруктів і винограду.

Основу кримської промисловості становили підприємства військового приладобудування — в Севастополі, Євпаторії, Сімферополі, Феодосії, та військового суднобудування і судноремонту — в Севастополі, Феодосії та Керчі.

На суднобудівних заводах Криму були побудовані десятки великих кораблів військово-морського флоту, а на приладобудівних заводах вироблялися та випробовувалися керовані торпеди, системи управління для озброєнь, радіоапаратура, складні парашутні системи, в тому числі для космічних кораблів і десантування танків тощо. При цьому показники, що пов'язані з оборонним відомством і військово-промисловим комплексом — кількість зайнятих, обсяги виробництва тощо, — взагалі ніколи не відображалися у відкритій державній статистиці.

До 1990-х років іноземцям, що приїжджали до Криму, заборонялося виїжджати з Сімферополя в будь-якому напрямку, крім Алушти і Ялти. До Севастополя навіть жителі Криму могли потрапити тільки за перепустками, а в Балаклаву (район Севастополю) не могли без перепустки потрапити навіть севастопольці.

З припиненням «холодної війни», під час перебудови і в період після розпаду СРСР головні напрямки спеціалізації економіки Криму радянського періоду були повністю або переважно втрачені в 1990-х роках в ході політичних і стихійних ринкових процесів. Це стосувалося всього «військового кластера», приладобудування, легкої промисловості, рибної промисловості, виробництва плодоовочевої продукції, садівництва. Це була корінна і драматична за масштабами стихійна реструктуризація економіки Криму в 1990-х роках. Лише к 2010 року в Криму реально стали головною пріоритетною

галуззю курорти і туризм, намітилося серйозне зростання питомої ваги курортів і туризму та пов'язаних з ними галузей сервісу в економіці Криму, із швидким розвитком в цих сферах малого бізнесу і реалізації ряду великих приватних інвестиційних проектів в готельному бізнесі на Південному березі Криму.

Зараз держава-окупант намагається повернути все на чверть століття в зворотному напрямку.

Основні складові «зворотної» структурної перебудови економіки Криму такі:

- на півострові стрімкими темпами створена та нарощується найбільше в Європі міжвидове угруповання військ РФ;
- до Криму з перших днів окупації в пріоритетному порядку направляються тільки нові й новітні зразки військової техніки та озброєнь;
- відновлюються всі наявні в Криму за часів СРСР численні військові аеродроми, пускові позиції ракетних установок, об'єкти ППО, радарні системи; радянські бази зберігання ядерної зброї;
- створений та розвивається новий укріплений район на півночі Криму;
- для дислокації нових військових частин йде будівництво нових і реконструкція старих військових містечок, а також житла для військовослужбовців та їх інфраструктури;
- збільшується чисельність не тільки військовослужбовців, але й різних спецслужб;
- через цільові військові замовлення в першу чергу відновлено роботу підприємств ВПК (військове приладобудування, суднобудування і судноремонт). Ці підприємства включаються в структуру відповідних державних концернів РФ;
- ідеології військового плацдарму підпорядковуються всі інші сфери життя в Криму — економіка, соціальна сфера, права людини, інформаційний простір, національна політика.

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

Початок «військового освоєння»: хроніка окупації Криму

«Військове освоєння» Криму розпочалося з перших днів окупації півострова. Спецоперація РФ по захопленню Криму почалася за 3 дні до закінчення зимової Олімпіади в Сочі, що проходила з 7 по 23 лютого 2014 року.

20 лютого 2014 з Козачої бухти Севастополя, де базується 810-та бригада морської піхоти Чорноморського флоту Росії (ЧФ РФ), на виїзд з Севастополя вийшла колона бронетехніки. Це пояснили тим, що ЧФ РФ в Криму переводить свої частини на посилений режим охорони через складну політичну ситуацію в Україні. Йшлося про те, що частини морської піхоти повинні посилити охорону військових частин ЧФ РФ в інших місцях Криму (його гарнізони були, крім Севастополя, поряд з Сімферополем — військовий аеродром морської авіації в селищі Гвардійське, а також в Феодосії).

20-23 лютого 2014 року «для охорони одного з стратегічних об'єктів» з Тольятті до Криму була спрямована окрема бригада спецназу ГРУ — Головного розвідувального управління Генштабу ЗС РФ.

23 лютого 2014 року під контроль РФ фактично перейшов Севастополь — в місті на мітингу був обраний «народний мер» і створені «загони самооборони». Спільно з «самообороною» діяли російські військові у формі без розпізнавальних знаків. Саме вони отримали назву «зелених чоловічків».

23 лютого 2014 року завершилася зимова Олімпіада в Сочі. Кораблі ЧФ РФ, що забезпечували безпеку Олімпіади, попрямували з моря до Новоросійська.

24 лютого 2014 року російські бронетранспортери (БТР) повністю перекрили в'їзди до Севастополя. Саме Севастополь став початковим пунктом окупації Криму, оскільки тут, згідно із договором з Україною, базувався штаб Чорноморського флоту Росії, його основний корабельний склад та морська піхота.

24 лютого 2014 року «олімпійська» ескадра ЧФ РФ прийняла на борт в Новоросійську частини спецназу повітряно-десантних військ (ВДВ) і

морської піхоти з бойовою технікою для окупації Криму та вийшла курсом на Севастополь.

У Чорному морі, в районі Сочі-Новоросійськ, в дні проведення зимової Олімпіади знаходилися:

- Ракетний крейсер «Москва» — вийшов з Севастополя 3 лютого 2014 року.
- СКР (сторожовий корабель, фрегат) «Сметливый» — вийшов з Севастополя 3 лютого 2014 року.
- МПК (малий протичовновий корабель, корвет) «Александровец» — вийшов з Севастополя 4 лютого 2014 року.
- МПК (малий протичовновий корабель, корвет) «Муромец» — вийшов з Севастополя 4 лютого 2014 року.
- МТЩ (морський тральщик) «Ковровец» — вийшов з Севастополя 4 лютого 2014 року.
- МТЩ (морський тральщик) «Турбинист» — вийшов з Севастополя 4 лютого 2014 року.
- СРЗК (середній розвідувальний корабель) «Приазовье» — вийшов з Севастополя 4 лютого 2014 року.

Крім них, до складу ескадри ВМФ РФ в Чорному морі входили великі десантні кораблі (БДК) Чорноморського, Північного та Балтійського флотів, що регулярно забезпечували військовий контингент РФ в пункті базування ВМФ РФ в Тартусі (Сирія) та доставляли військову техніку сирійському режиму Б. Асада з військово-морської бази ЧФ РФ в Новоросійську.

У період спецоперації по окупації Криму — з 20 лютого по 25 березня 2014 року — в Чорному морі знаходилися 9 великих десантних кораблів:

- 5 великих десантних кораблів Чорноморського флоту: *Саратов (№150), Николай Фильченков (152), Новочеркасск (142), Ямал (156), Азов (151)*;
- 2 великих десантних корабля Балтійського флоту РФ: *Калининград (102), Минск (127)*;
- 2 великих десантних корабля Північного флоту РФ: *Оленегорский горняк (112), Георгий Победоносец (016)*.

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

Крім того, в Чорному морі перебували, як мінімум, 9 кораблів ЧФ РФ, що базуються в Новоросійській військово-морській базі, а також 8 кораблів берегової охорони Прикордонної служби ФСБ РФ.

25 лютого 2014 року ескадра Чорноморського флоту РФ повернулася до вже фактично захопленого Севастополя після закінчення Олімпіади та доставила з Новоросійська кілька тисяч десантників із озброєнням.

Про серйозність ситуації свідчило те, що в Севастополі на Чорноморському флоті РФ збирали списки членів сімей на випадок евакуації, а підрозділи морської піхоти були приведені в підвищену готовність.

25 лютого 2014 року в Крим прибув підрозділ спецназу ГРУ Генштабу ЗС РФ з Ульяновська.

27 лютого 2014 року розвідувально-диверсійною групою спецназу ВДВ РФ, яка прибула з Севастополя у військовій формі без розпізнавальних знаків, були захоплені будівлі Верховної Ради і Ради міністрів АР Крим в Сімферополі.

28 лютого 2014 року вихід з Балаклавської бухти (Севастополь), де дислокувалися кораблі морської прикордонної охорони України, був заблокований ракетним катером «Івановец» (954) Чорноморського флоту РФ, а розташування військової частини морських прикордонників України в Балаклаві було оточене спецназом РФ.

28 лютого 2014 року з боку Севастополя і аеродрому ЧФ РФ «Гвардійське» поблизу Сімферополя в бік кримської столиці висунулися колони бронетехніки, серед яких були бронемашини «Тигр» та інші зразки озброєння, яких не було раніше у військових частин РФ в Криму; військовий спецназ РФ захопив аеропорти «Сімферополь» і «Бельбек» (Севастополь).

1 березня 2014 року президент РФ запросив у Ради Федерації дозвіл на використання російських військ «до стабілізації суспільно-політичної ситуації» в Україні. Рада Федерації прохання задовольнила. В цей же день в Севастополь увійшли два великі десантні кораблі

Балтійського флоту РФ «Калининград» (102) і «Минск» (127) з десантниками і технікою з Новоросійська.

1 березня 2014 року Феодосійська затока і Феодосійський порт були перекриті ракетним кораблем на повітряній подушці Чорноморського флоту РФ (в складі ЧФ РФ — два таких корабля: «Бора» і «Самум»).

2 березня 2014 року із десантниками та технікою на борту з Новоросійська до Севастополя прибули два великі десантні кораблі: «Оленегорський горняк» (112) і «Георгій Победоносець» (016) Північного флоту РФ. В цей же день було захоплено будівлю представництва Президента України в Криму, блоковані батальйони морської піхоти ВМС України у Феодосії і Керчі, гарнізон бригади берегової оборони ВМС України в селі Перевальне, захоплені штаби Азово-Чорноморського регіонального управління та Сімферопольського прикордонного загону Прикордонної служби України.

3 березня 2014 року кораблі та допоміжні судна ЧФ РФ заблокували вихід з Севастопольської бухти для запобігання можливого виходу в море кораблів ВМС України або заходу в порт флагмана ВМСУ фрегата «Гетьман Сагайдачний» (U130). Почалося блокування всіх військових частин України в Криму (воно тривало до 25 березня 2014 року).

Командувач Чорноморського флоту РФ адмірал Олександр Вітко поставив ультиматум українським військовим: якщо до 5 години ранку 4 березня 2014 року вони не здадуться, почнеться штурм підрозділів і частин ЗС України по всьому Криму — цей ультиматум доводили російські військовослужбовці особовому складу українських військових частин.

В цей же день російський спецназ захопив прикордонний пункт пропуску на Керченській поромній переправі та Керченський морський прикордонний загін.

5 березня 2014 року відразу п'ять БДК ВМФ РФ знову прибули до Севастополя з десантом і технікою з чергового рейсу до Новоросійська: десантні кораблі Балтійського флоту «Минськ» (127) та «Калининград» (102), Північного фло-

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

ту — «Оленегорский горняк» (112) та «Георгий Победоносец» (016), Чорноморського флоту — «Азов» (151). З кожного корабля було вивантажено не менше 300 чоловік та 20 одиниць автомобільної техніки. З БДК «Азов» було вивантажено 7 одиниць БТР-80 та протитанкові комплекси «Штурм».

У Чорному морі, біля входу в озеро Донузлав на західному узбережжі Кримського півострова, де розташована база ВМС України, помічені кораблі ЧФ РФ: флагман ракетний крейсер «Москва», судно контролю фізичних полів СФП-183, малий ракетний корабель (корвет) «Штиль» та ракетний катер типу «Молния», що контролювали вихід з озера Донузлав.

6 березня 2014 року біля входу в озеро Донузлав поблизу Євпаторії, де базувалися кораблі ВМС України, Чорноморським флотом РФ були підірвані і затоплені старий списаний великий протичовновий корабель (БПК) «Очков» і рятувально-буксирне судно «Шахтер» зі складу ЧФ РФ для блокування фарватеру з метою не допустити виходу українських кораблів до Одеси.

7 березня 2014 року в Криму військами РФ вже були захоплені всі адміністративні будівлі, перекриті шляхи в'їзду на півострів та заблоковані всі пункти дислокації ВМС України та інші військові гарнізони. Військовими кораблями РФ були перекинуті на півострів близько 10 тисяч військових і техніка, в тому числі мобільні берегові протикорабельні ракетні комплекси.

Цього дня тривала активна передислокація військ РФ через захоплену Керченську поромну переправу. 18 вантажівок з військовослужбовцями РФ прибули в район мису Чауда на узбережжі Феодосійської затоки між Феодосією і Керчю та розгорнули польовий табір на території українського військового полігону для прийому поповнення морем з десантного корабля.

14 березня 2014 року з Керченської поромної переправи вглиб Криму пройшов залізничний ешелон з 14-ма зенітно-ракетними комплексами (ЗРК) «С-300 ПМУ».

Звернемо увагу, що вже протягом першого місяця окупації, ще до проведення так званого «референдуму», до Криму були передислоковані новітні системи озброєння, що й надалі залишилися на півострові.

Створення ракетного потенціалу Криму

У березні-квітні 2014 року берегові ракетні комплекси (БРК) «Бастіон» вже були розгорнуті на узбережжі Криму, вони призначені для поразки не тільки надводних кораблів, а й наземних цілей. Один «Бастіон» з крилатими ракетами «Оникс» здатний забезпечити захист узбережжя довжиною понад 600 км. До 2020 року в окупованому Криму буде розгорнуто перший стаціонарний протикорабельний БРК «Бастион-С» шахтного базування (до 36 ракет 3М55Е «Оникс»).

Також в березні-квітні 2014 року РФ додатково перекинула до Криму БРК «Бал», що раніше були дислоковані на Каспії. Дивізіон цих БРК був перебазований до Севастополя та введений до складу 15-ї окремої (новосформованої) берегової ракетної бригади. БРК «Бал» призначений для контролю територіальних вод і являє собою мобільну систему, яка несе два типи протикорабельних ракет (ПКР) в транспортно-пускових контейнерах (ТПК). Дальність ураження ракетою Х-35Е становить 120 км, а ракетою Х-35В — 260 км.

БРК «Бал» і «Бастион-П» розміщені в районі селища Резервне — між Севастополем і Балаклавою. «Бастион-П» (К300П), мобільний варіант комплексу на шасі МЗКТ-7930, може бути оснащений ракетами з ядерною боєголовкою.

9 травня 2014 року пересувні БРК «Бал» і «Бастион-П» вже брали участь у військовому параді в Севастополі.

У травні-червні 2014 року, за даними Моніторингової групи «Майдану закордонних справ», біля Феодосії було розгорнуто ешелоновані засоби протиповітряної оборони, що включають мобільні системи протиповітряної і протиракетної оборони «С-400» (дальній ешелон) і «Панцир-С1М» (ближній ешелон). Це підтверджує і РНБО України.

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

Ще у листопаді 2014 року, за даними «Майдану закордонних справ», в окупованому Криму з'явилися перші оперативно-тактичні ракетні комплекси (ОТРК) «Искандер-М».

20 травня 2015 року секретар Ради національної безпеки і оборони України (РНБОУ) Олександр Турчинов заявив, що «на окупований півострів вже доставлено 10 одиниць ОТРК «Искандер-М», вони розміщуються в районі селища Щолкіне¹ і Красноперекопська. Крім цього РФ готується розмістити аналогічні комплекси в районі міста Джанкой та селища Чорноморське².

Крім того, за словами секретаря РНБОУ, в угруповання увійдуть три дивізії ОТРК «Искандер-К», в тому числі укомплектовані ракетами з ядерними боєголовками.

Секретар РНБОУ також заявив, що РФ планує розгорнути в Криму полк бомбардувальників Ту-22МЗ, оснащених керованими авіабомбами нової модифікації і гіперзвуковими ракетами «повітря-земля» Х-15 (в перспективі Х-102).

Для інфраструктурного забезпечення авіаційної компоненти ядерних сил в Криму російське командування приділяє особливу увагу ремонту та модернізації злітно-посадкових смуг на авіабазах «Гвардійське» (Сімферополь), «Бельбек» (Севастополь) і «Джанкой» для можливості прийому і базування бомбардувальників Ту-22МЗ. Російські військові вже відновили аеродром у селищі Кіровське (поблизу Феодосії) з метою проведення випробувань нових зразків авіаційних озброєнь, в тому числі на базі ракет класу «повітря-земля» Х-15 і Х-102.

Наприкінці 2015 року та протягом 2016 року відбулося суттєве кількісне посилення бойової потужності корабельного складу Чорноморського флоту РФ.

У 2015 році на Чорноморський флот прибули 2 нових ракетних підводних човни проекту 06363 та 2 нових малих ракетних кораблі (корвети) проекту 21631, всі 4 нових бойових одиниці оснащені крилатими ракетами «Калібр» дальністю до 2500 км, що здатні нести ядерну

боєголовку.

28 вересня 2015 року в Севастополь прибув перший з 6 нових підводних човнів проекту 06363 — підводний човен Б-261 «Новоросійськ» з крилатими ракетами «Калібр».

18 листопада 2015 року в Севастополь прибули 2 нових ракетних корабля, оснащених крилатими ракетами «Калібр»: малі ракетні кораблі (корвети) «Зелений Дол» і «Серпухов».

25 грудня 2015 року в Севастополь прибув другий з 6 нових підводних човнів проекту 06363 — підводний човен Б-237 «Ростов-на-Дону» з крилатими ракетами «Калібр». 17 листопада 2015 року під час переходу з Балтійського флоту на Чорноморський він здійснив бойові пуски крилатих ракет по цілях в Сирії зі східної частини Середземного моря.

У 2016 році до складу ЧФ РФ увійшли ще 2 нових ракетних корабля — фрегат і підводний човен:

9 червня 2016 року в Севастополь увійшов новий фрегат ЧФ РФ «Адмірал Григорович», головний фрегат нової серії з 6 кораблів проекту 11356, оснащених крилатими ракетами «Калібр».

29 червня 2016 року у Чорне море увійшов третій з 6 нових ракетних підводних човнів — «Старий Оскол».

Всього на 1 січня 2017 року в складі Чорноморського флоту РФ було 7 бойових кораблів (у тому числі 3 підводних човни), що мають на озброєнні крилаті ракети, які здатні нести ядерну бойову частину. До окупації Криму таку можливість мав тільки один корабель — флагман ЧФ РФ ракетний крейсер радянських часів «Москва».

1. Ракетний крейсер «Москва», флагман ЧФ РФ, з 1983 року
2. Ракетний підводний човен «Новоросійськ», з 21 вересня 2015 року
3. Малий ракетний корабель «Зелений Дол», з 18 листопада 2015 року
4. Малий ракетний корабель «Серпухов», з 18 листопада 2015 року

¹ Мис Казантип, Керченський півострів

² Мис Тарханкут, західне узбережжя Кримського півострова

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

5. Ракетний підводний човен «Ростов-на-Дону», з 25 грудня 2015 року

6. Ракетний фрегат «Адмірал Григорович», з 9 червня 2016 року

7. Ракетний підводний човен «Старый Оскол», з 29 червня 2016 року.

У 2017 році до складу ЧФ РФ увійдуть ще 2 ракетних фрегати та 3 підводних човни, що озброєні крилатими ракетами «Калібр».

У листопаді 2016 року вступив до експлуатації розконсервованій та відновлений шахтний береговий ракетний комплекс «Утес» часів СРСР. Він розташований в районі мису Айя (Балаклавський район міста Севастополя). В кінці 2016 року він провів кілька стрільб протикорабельними ракетами «Прогресс» зразка 1982 року. Це модернізована версія радянської протикорабельної ракети П-35. Дальність стрільби до 460 км. Оснащується 560-кілограмовою фугасною бойовою частиною або ядерною боеголовкою до 20 кілотонн.

25 квітня 2017 року розрахунок БРК «Утес» виконав пуск крилатої ракети по морській мішені. Ракета П-35 успішно вразила морської корабельний щит, що дрейфував в морі на відстані близько 170 км.

До 2020 року комплекс «Утес» буде замінений першим стаціонарним береговим ракетним комплексом «Бастион-С» шахтного базування (до 36 ракет «Оникс»).

Відновлення ядерного потенціалу в Криму

Автори доповіді з великою ймовірністю припускають наявність на території Криму ядерних боеголовки для морських та берегових ракетних комплексів вже в даний час.

У березні-квітні 2014 року, з перших днів окупації Криму, російськими військовими були взяті під контроль бази зберігання та обслуговування ядерної зброї на території Кримського півострова, що збереглися з часів СРСР.

У травні 2014 року російське командування проінспектувало головну базу зберігання та обслуговування ядерної зброї — об'єкт «Феодосія-13».

26 січня 2015 року російські ЗМІ повідомили, що в рамках створення російської військової угруповання в Криму сформовано територіальний орган 12-го головного управління Генштабу Міноборони РФ, що займається забезпеченням зберігання, перевезення та утилізації ядерних блоків для тактичних і балістичних ракет.

25 квітня 2015 року інформаційно-аналітичний центр Ради національної безпеки і оборони України (ІАЦ РНБО) повідомив, що 23 квітня 2015 року в Генеральне консульство України в Ростові-на-Дону надійшло повідомлення про те, що через залізничну станцію Ростова, імовірно в сторону Кримського півострова, прослідувало кілька вагонів зі знаком «Ядерна небезпека». Раніше, за словами жителів півострова, подібні вантажі неодноразово були помічені на території окупованої автономної республіки.

Наразі відновлюються два базових комплексу з обслуговування ядерної зброї:

- одна з центральних баз зберігання ядерної зброї СРСР — військова частина № 62047, відома як «Феодосія-13», п. Кизилташ (Краснокам'янка), в гірському урочищі між Судаком і Коктебелем;
- військова частина № 90989 Балаклава (Севастополь) — ракетно-технічна база (РТБ) №820 Чорноморського флоту СРСР.

Довідка. Об'єкт «Феодосія-13» введений до експлуатації в 1955 році, використовувався для зберігання ядерних боєприпасів для авіації, артилерії і ракет, в тому числі для бойових кораблів Чорноморського флоту СРСР. На об'єкті збирали атомні бомби, що використовувалися в вересні 1956 року на навчаннях на Семіпалатинському полігоні. У 1959 році з Кизилташу були відправлені перші ядерні боеголовки в НДР (Фюрстенберг). У вересні 1962 року в рамках операції «Анадир» під час карибської кризи шість зібраних в Кизилташі авіабомб були відправлені на Кубу. До окупації Криму в 2014 році комплекс будівель і споруд використовувався в якості пункту постійної дислокації 47-го полку спеціального призначення «Тигр» внутрішніх військ МВС України, до складу якого входили два батальйони спецпризначен-

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

ня, там також були дислоковані військова комендатура охорони 51-го об'єднаного складу ВМС України і патрульний батальйон.

РТБ №820 Чорноморського флоту в Балаклаві введена в експлуатацію в 1959 році в скелях Балаклавської бухти. На об'єкті зберігалися ядерні боезаряди шести видів для ракет, торпед і ракет-торпед підводних човнів, надводних кораблів та берегових ракетних полків ЧФ СРСР. У 1961 році там же було створено в/ч № 20553 — рухому ремонтно-технічну автомобільну базу (ПРТБА) для розосередження ядерних боєприпасів по території Криму в разі загрози нападу або війни. До окупації Криму штольні об'єкта використовувалися в якості військово-морського музейного комплексу «Балаклава», відомого як «Музей Холодної війни».

Окупований Крим та війна в Сирії

З кінця 2015 року окупований Крим, разом із Новоросійськом, став одним з основних плацдармів РФ в сирійській війні і залишається ним до теперішнього часу. Угруповання військ РФ в Криму — надводні кораблі, підводні човни, морська піхота — бере активну участь у військових діях РФ в Сирії.

Удари по наземних цілях в Сирії зі східної частини Середземного моря в 2015-2016 роках крилатими ракетами «Калибр» завдавали кораблі ЧФ:

- Підводний човен «Ростов-на-Дону» 8 грудня 2015 року виконав удар 4 ракетами з підводного положення.
- Малий ракетний корабель «Зелений Дол» 19 серпня 2016 року виконав бойові стрільби по наземних цілях біля Алеппо.
- Малий ракетний корабель «Серпухов» 19 серпня 2016 року виконав бойові стрільби ракетами також по наземних цілях біля Алеппо.
- Фрегат «Адмірал Григорович» 15 листопада 2016 року здійснив пуск 3 крилатих ракет.

Ця практика продовжується і в 2017 році.

Крім нанесення ударів крилатими ракетами, здійснюються постачання військової техніки, спорядження, боєприпасів сирійському режи-

му Б. Асада з Севастополя та Новоросійська на великих десантних кораблях ЧФ РФ та інших флотів РФ, а також на допоміжних судах ЧФ РФ, що базуються в окупованому Севастополі — так званий «Сирійський експрес».

Великі десантні кораблі ВМФ РФ в 2016 році виконали 67 оборотних рейсів з Севастополя і Новоросійська в Сирію на військово-морську базу РФ в Тартусі. На них доставляються ракетні установки, бронетехніка, військові автомобілі тощо.

З 67 рейсів в 2016 році БДК ЧФ виконали половину — 34 рейси, Балтійського флоту — 17, Північного флоту — 16. Відзначимо, що в 2015 році БДК ВМФ РФ виконали 69 рейсів з такими ж співвідношеннями між флотами, в 2014 — 46 рейсів, а в 2013 — 30 рейсів.

Таким чином, після окупації Криму кількість рейсів кораблів ЧФ РФ в Сирію збільшилася в 2 рази.

У жовтні 2016 року з Криму до Сирії на кораблях ЧФ РФ був відправлений дивізіон берегових ракетних комплексів (БРК) «Бастион». На заміну йому в листопаді 2016 року до Криму прибув новий аналогічний дивізіон.

Допоміжні судна (суховантажі під військово-морським прапором РФ) 205-го загону суден забезпечення ЧФ РФ в 2016 році виконали щонайменше 17 оборотних рейсів з Севастополя в Тартус.

810 бригада морської піхоти ЧФ РФ, що базується в Севастополі, здійснює охорону морських перевезень в Сирію безпосередньо на кораблях та суднах, а також охорону військово-морської бази РФ в сирійському порту Тартус.

Окупований Крим та зміна військового балансу в регіоні

Ударний ракетний потенціал та засоби його доставки, що сконцентровані в 2014-2016 роках на території окупованого Криму, призвели до істотної зміни військово-стратегічного балансу в Чорноморському регіоні та ситуації в Чорноморсько-Середземноморському та Чорноморсько-Каспійському регіонах на користь РФ.

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

До першого бойового застосування морських крилатих ракет «Калибр» 7 жовтня 2015 року вважалося, що їх дальність складає 300 км. Під час першого бойового застосування по Сирії ракети вразили цілі на відстані понад 1500 км. Є інформація щодо справжньої дальності цих ракет до 2600 км.

22 жовтня 2016 року начальник управління бойової підготовки Головного штабу ВМФ Росії контр-адмірал В. Кочемазов повідомив, що крилаті ракети морського базування «Калибр» мають дальність ураження цілей до 2 тисяч кілометрів. *«В залежності від об'єктів, по яких застосовується зброя, сухопутні вони або морські, в залежності від траси, з урахуванням необхідності обходу перешкод на землі, в цілому дальність стрільби цих ракет становить до 2 тисяч кілометрів»*, — сказав Кочемазов. На спеціалізованих сайтах вже відкрито називається дальність цих ракет 2600 км.

Таким чином, ракети «Калибр» кораблів Чорноморського флоту РФ здатні, як мінімум, досягати при стрільбі з району Севастополя цілей на території країн Балтії, Польщі, Чехії, Словаччини, Австрії, Румунії, Болгарії, Грузії, Вірменії та Азербайджану, Греції, включаючи острів Крит, всіх балканських країн, Туреччини, Кіпру, Сирії, Лівану, Ізраїлю, Ірану і Іраку, узбережжя Єгипту, півдня Італії.

При розташуванні стартової позиції корабля-носія у південно-західній частині Чорного моря, наприклад, в районі входу до протоки Босфор, ракети «Калибр» здатні покрити майже всю територію Італії, включно з островом Сицилія.

Пересувний береговий ракетний комплекс «Бастион» з крилатою ракетою «Оникс» здатний, як і «Калибр», стріляти не тільки по кораблях, а й по малорозмірних цілях на суші, має імовірну дальність 600 км.

«Бастион» при стрільбі з району Севастополя здатний вразити в тому числі сухопутні цілі в прибережних районах усіх чорноморських країн. Може також використовуватись із ядерною боеголовкою.

Оперативно-тактичні сухопутні пересувні ракетні комплекси «Искандер» офіційно мають приблизно таку ж дальність в 500 км і здатні нести ядерну боеголовку до 50 кілотонн.

Втім, багато експертів вважають, що офіційна дальність ракети занижена, щоб приховати порушення Договору про ліквідацію ракет середньої і малої дальності, а реальна дальність цієї крилатої ракети складає 2000-2600 км.

The New York Times 14 лютого 2017 року опублікувала статтю Michael R. Gordon «Russia Deploys Missile, Violating Treaty and Challenging Trump», в якій повідомляється, що Росія в порушення умов радянсько-американського Договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності (РСМД) 1987 року почала серійне виробництво та розгортання в складі ракетного комплексу 9K720 «Искандер-М» дозвукової крилатої ракети великої дальності 9M729 (американське позначення SSC-X-8).

Максимальна дальність польоту крилатої ракети 9M729 оцінюється в різних американських повідомленнях від 2000 до 5500 км. До теперішнього часу в складі ракетного комплексу «Искандер-М» використовувалася крилата ракета 9M728 (американське позначення SSC-7), максимальна дальність стрільби якої декларувалася меншою, ніж 500 км (що відповідає умовам Договору РСМД).

Запланований до розміщення в окупованому Криму ракетноносний авіапункт бомбардувальників Ту-22 М3 включає 16 літаків, кожен з яких здатний нести 10 крилатих ракет Х-101 (Х-102) з дальністю близько 5 тис. км. У тому числі із ядерною боеголовкою в 250 кілотонн.

Х-101 (Х-102 у виконанні з ядерною боеголовкою) — стратегічна крилата ракета «повітря-поверхня» з використанням технологій зниження радіолокаційної помітності. За результатами випробувань має кругове імовірне відхилення 5 м на дальності 5500 км. Здатна знищувати мобільні цілі з точністю до 10 м.

В цілому, берегові сухопутні ракетні комплекси «Искандер», «Бастион» та морські ракети «Калибр» на кораблях Чорноморського флоту РФ,

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

наявні на окупованому Кримському півострові, в поєднанні з планами розміщення літаків-ракетоносців Ту-22М3 становлять загрозу не тільки, як вважалося раніше, для всього узбережжя Чорного моря, але і для всієї Європи, особливо з її південного флангу.

Фактично в центрі Чорного моря — на Кримському півострові — РФ створила і продовжує швидко нарощувати т. зв. «зону заборони доступу»: А2/AD (англ. anti-access and area denial zone), тобто «захищену сферу», в яку війська противника не можуть потрапити без ризику неприйнятних втрат.

«Захищена сфера» з центром в окупованому Криму — це поєднання різних типів сучасних оперативно-тактичних ракетних комплексів сухопутного і морського базування «Искандер» і «Калибр», берегових протикорабельних комплексів «Бастион» та «Бал», ракетних комплексів ППО С-300, С-400, Бук-2М, «Панцирь», комплексів радіоелектронної боротьби тощо. При цьому ракети комплексів «Искандер», «Калибр», «Бастион» можуть нести ядерну бойову частину.

Ця «сфера» накриває цілі не тільки в прибережних районах усіх чорноморських країн, а й може досягати цілей на території країн Балтії, Польщі, Чехії, Словаччини, Австрії, Румунії, Болгарії, Грузії, Вірменії та Азербайджану, Греції, включаючи острів Крит, всіх балканських країн, Туреччини, Кіпру, Сирії, Лівану, Ізраїлю, Ірану і Іраку, узбережжя Єгипту, півдня Італії.

Чисельність та склад військового угруповання в Криму

За радянських часів на Кримському півострові дислокувалося близько 140 тис. військових. До окупації Криму на його території за договором з Україною знаходилося 12,5 тис. військовослужбовців Чорноморського флоту РФ при дозволеній договором чисельності до 25 тис. чол.

На початок 2017 року чисельність угруповання збройних сил РФ в окупованому Криму оцінюється авторами доповіді значеннями, що близькі до 60 тис. чол. з перспективою нарощування до 100 тис. чол. Для порівняння: за даними

міністерства оборони США, на всіх американських базах в Японії дислоковано близько 50 тис. чол.

Наші оцінки розходяться з офіційними даними українських військових джерел. На наш погляд, ця ситуація потребує додаткового вивчення.

6 березня 2015 року в Вашингтоні, в Atlantic Council і Freedom House, була представлена доповідь «Майдану закордонних справ»: «Human Rights Abuses in Russian-Occupied Crimea» / «Права людини в окупованому Росією Криму». У доповіді, зокрема, говорилося: «Путін неймовірними темпами створює на всій території Криму гігантську військову базу. Її чисельність за нашими оцінками буде досягати 100 тисяч чол».

Наш прогноз був заснований на офіційному повідомленні прес-служби Південного військового округу Міністерства оборони РФ від 17 вересня 2014 року, під назвою: «Вновь сформированным воинским частям ЮВО в Крыму вручат боевые знамена нового образца». [3]

У повідомленні говорилося: *«До конца текущего года более 40 соединений и воинским частям Южного военного округа (ЮВО) будут вручены боевые знамена нового образца. Большая часть воинских частей ЮВО, в которых пройдут торжественные ритуалы вручения боевых знамен, являются недавно сформированными в Крыму авиационными, зенитными ракетными, инженерными, артиллерийскими, РХБзащиты полками, отдельными бригадами береговых войск, материально технического обеспечения и др.»*

У збройних силах РФ бойові прапори вручаються військовим частинам (полк, окремий батальйон) та з'єднанням (бригада, дивізія, армія). Чисельність особового складу полку в збройних силах РФ становить від 2000 до 3000 військовослужбовців (солдатів, сержантів, прапорщиків, офіцерів) та цивільного персоналу, бригади — до 3000-4000 чоловік особового складу.

8 червня 2015 року під час виступу на засіданні Міжпарламентської ради Україна-НАТО в Ки-

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

еві, міністр оборони України Степан Полторак сказав: «Російська Федерація збільшує чисельність угруповання військової в Криму. Зараз ця чисельність складає близько 24 тисяч військовослужбовців. Існує велика ймовірність розміщення на півострові носіїв стратегічного ядерної зброї. Фактично Росія формує в Криму потужне угруповання для гарантованого утримання окупованої території та відстоювання своїх інтересів щодо України та інших держав». За його словами, якщо таке нарощування сил триватиме, то не виключено, що до 2017 року РФ може вдвічі збільшити чисельність своїх військ та сформувані там потужне об'єднання загальною чисельністю 43 тисячі чоловік. 30 червня 2016 року президент України Петро Порошенко, перебуваючи з візитом в Болгарії, сказав в інтерв'ю болгарському телебаченню: *«Більше 60 000 російських військових розташовані на Кримському півострові та існує велика небезпека введення туди ядерної зброї»*. [4]

Додамо, що вже цього часу до складу Чорноморського флоту РФ включені «військові трофеї» — бойові кораблі ВМС України, що захоплені при окупації Криму, для яких формуються нові екіпажі:

1. Великий десантний корабель «Костянтин Ольшанський» (екіпаж: 98 чол.);
2. Ракетний катер (корвет) «Придніпров'я» (екіпаж: 44 чол.);
3. Малий протичовновий корабель (корвет) «Луцьк» (екіпаж: 90 чол.);
4. Малий протичовновий корабель (корвет) «Тернопіль» (екіпаж: 90 чол.);
5. Малий протичовновий корабель (корвет) «Хмельницький» (екіпаж: 36 чол.);
6. Тральщик «Чернігів» (екіпаж: 68 чол.);
7. Тральщик «Черкаси» (екіпаж: 68 чол.);
8. Корабель управління «Славутич» (екіпаж: 129 чол.).

Чисельність їх екіпажів і берегового персоналу додасть ще більше тисячі чоловік до чисельності особового складу ЧФ РФ в окупованому Криму.

До морського компоненту військ РФ в Криму відносяться надводні та підводні сили ЧФ РФ. У надводні сили входять ударні (ракетно-артилерійські кораблі), десантні (великі і малі десантні кораблі), охорона водного району (протичовнові і мінно-тральні кораблі).

Основу морського компонента військ РФ в Криму становлять:

- 30 дивізія надводних кораблів;
- 197 бригада десантних кораблів;
- 41 бригада ракетних катерів;
- 68 бригада кораблів охорони водного району;
- 4 бригада підводних човнів.

Наявний корабельний склад ЧФ РФ дозволяє вирішувати завдання як в ближній морській операційній зоні (контроль прилеглої до Криму морської акваторії, а також проведення морських десантних операцій проти України), так і в далекій (підтримання постійного військово-морської присутності Росії в Середземному морі і забезпечення дій російських військ в Сирії).

Основу сухопутного компонента військ РФ в Криму становлять:

- 810 окрема бригада морської піхоти (Севастополь),
- 126 окрема бригада берегової оборони (Сімферопольський район, Перевальне),
- 15 окрема берегова ракетна бригада (Севастополь),
- 127 окрема розвідувальна бригада (Сімферополь),
- 1096 зенітно-ракетний полк (Севастополь),
- 8 артилерійський полк (Сімферополь),
- 68 окремий морський інженерний полк (Євпаторія),
- 4 полк радіаційного, хімічного і бактеріологічного захисту (Севастополь),
- десантно-штурмова бригада ВДВ (Джанкой)³.

Переозброєння цих частин та з'єднань на новітні зразки техніки не зупиняється.

³ При аналізі складу військового угруповання РФ в Криму використано інформацію Центру досліджень армії, конверсії і роззброєння (ЦДАКР)

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

Так, навесні 2016 року 810-у окрему бригаду морської піхоти ЧФ РФ посилили 40 новітніх бронетранспортерів БТР-82А. Ця модель замість традиційної кулеметної башти має бойовий модуль з автоматичною гарматою, спареної з кулеметом, більш потужний двигун, протиосколковий захист, засоби зв'язку п'ятого покоління і систему топографічного орієнтування, а також систему кондиціонування повітря.

Наприкінці 2016 року для управління береговими частинами і з'єднаннями сформовано корпусне управління 22-го армійського корпусу Чорноморського флоту в Криму. Командиром корпусу призначений генерал-майор А. В. Колотовкін, який до цього виконував обов'язки командувача 58-ю армією на Північному Кавказі.

До складу 22-го армійського корпусу увійшли берегові війська ЧФ, що раніше замикалися на заступника командуючого флотом з берегової оборони.

Довідка. Армійський корпус — загальновійськове з'єднання сухопутних військ РФ. Призначене для вирішення оперативно-тактичних завдань. Може включати дві-чотири і більше дивізій. Чисельність армійського корпусу може досягати декількох десятків тисяч військовослужбовців. Чисельність дивізії в ВС РФ — від 7 тис. військовослужбовців і вище.

Противітряну оборону окупованого Криму забезпечує 31-а дивізія противітряної оборони 4-ї армії ВПС і ППО, частини якої розміщені в Севастополі (12 зенітно-ракетний полк), Феодосії (18 зенітно-ракетний полк) та Євпаторії (зенітно-ракетний полк).

Одне із завдань сухопутного компонента Кримського угруповання РФ — прикриття кримських перешийків, а також підтримання готовності до можливого вторгнення на материкову частину України з Криму, в тому числі, висадка морського десанту на українське узбережжя Чорного та Азовського морів.

Військово-повітряний компонент Кримського угруповання військ РФ включає частини бомбардувальної, штурмової, винищувальної, армійської авіації, що входять до складу 4 Армії ВПС і ППО, а також морську авіацію ЧФ РФ.

На додаток до морської авіації Чорноморського флоту РФ — 43 окремий морський штурмовий авіапункт (Саки) та 318 окремий змішаний авіапункт (Кача) — в Криму створене нове авіаційне об'єднання — 27-я змішана авіаційна дивізія в складі трьох різнорідних полків: 37 змішаний авіапункт (Гвардійське), 38 винищувальний авіапункт (Бельбек), 39 вертолітний полк (Джанкой). Це авіаційне угруповання здатне виконувати бойові завдання на всю глибину Чорноморського регіону.

На його озброєння надійшли нові винищувачі Су-30СМ (в січні 2015 року), модернізовані Су-27СМ та фронтові бомбардувальники Су-24М, штурмовики Су-25СМ. Крім того, в складі 39-го вертолітного полку — вертольоти типу Ка-52, Мі-28Н і Мі-8АМТШ.

У 2016 році продовжувалося нарощування сил й без того найбільшого Південного військового округу РФ в регіонах Росії, що безпосередньо межують з Україною. В кінці 2016 року сформовані й приступили до бойової підготовки 150-я мотострілецька дивізія в Ростовській області, 42-я мотострілецька дивізія в Чечні, ескадрилья ударних вертольотів Ка-52 в Краснодарському краї та ряд інших.

1 липня 2016 командувачем Південного військового округу, до якого входить окупований Крим, призначений генерал-полковник А. Дворніков, що до цього командував угрупованням РФ в Сирії і отримав звання Героя РФ.

«Холодна війна» у берегів Криму

Окупація Криму і агресія РФ на Сході України показали, що в ХХІ столітті рано списувати в історичний архів **військову стратегію і тактику минулого ХХ століття**. Оскільки, наприклад, загрози висадки російського морського десанту на узбережжі Одеської області з виходом до Придністров'я поки можна протиставити лише берегову оборону, ВПС і ППО України, або військово-морську присутність кораблів НАТО в загрозованих районах.

Паралельно з процесом радикального нарощування протикорабельних ракетних установок і засобів ППО в окупованому Криму ЗС РФ в 2014 — 2016 роках почали застосовувати щодо

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

військових кораблів ВМС нечорноморських країн НАТО при їх заходах в Чорне море методи психологічного тиску і демонстрації сили.

Перший інцидент, типовий для «Холодної війни», що отримав великий резонанс у світовій пресі, стався в квітні 2014 року, під час заходу в Чорне море ракетного есмінця ВМС США.

12 квітня 2014 року російський бомбардувальник Су-24 без ракетно-бомбового озброєння на зовнішніх підвісках протягом 1,5 годин на малій висоті не менше 12 разів імітував атаку на ракетний есмінець США USS Donald Cook (DDG-75).

Ця імітація повітряної атаки на корабель ВМС США в Чорному морі стала першою з часів закінчення «Холодної війни».

Крім того, в квітні 2014 року російські ЗМІ реалізували масовану інформаційну спецоперацію, повідомивши в сотнях публікацій неправдиву інформацію про те, що Су-24 застосував проти корабля ВМС США комплекс радіоелектронної боротьби (РЕБ) «Хибины», який придушив електронну систему управління озброєнням «Aegis».

Нібито після такого «засліплення» американський есмінець швидко покинув Чорне море, а американські моряки написали десятки рапортів про звільнення.

Згодом російський виробник комплексу РЕБ «Хибины» офіційно повідомив, правда, тільки в англійській версії сайту, що це повідомлення було «газетною качкою», оскільки зазначений комплекс на Су-24 не встановлювався:

«By the way, nowadays Khibiny is being installed on Su-30, Su-34 and Su-35, so the famous April attack in the Black sea on USS Donald Cook by Su-24 bomber jet allegedly using Khibiny complex is nothing but a newspaper hoax. The destroyer's buzzing did take place. This EW system can completely neutralise the enemy radar, but Khibiny are not installed on Su-24».

Надалі це стало постійною практикою, що триває до теперішнього часу.

7 вересня 2014 року в північно-західній частині Чорного моря два бомбардувальники Су-24 та

один військово-транспортний літак Ан-26 здійснили обліт канадського фрегата HMCS Toronto (F333), що прямував для участі в міжнародних навчаннях Sea Breeze-2014. Один з Су-24 опустився над фрегатом до висоти 300 метрів.

8 червня 2016 року в центральній частині Чорного моря військовою авіацією РФ були проведені демонстративні дії з імітації знищення в румунському порту Констанца корабельної групи ВМС країн НАТО на чолі з ракетним есмінцем ВМС США USS Porter (DDG-78).

У цій операції брали участь: чотири бомбардувальники Ту-22М3; чотири винищувачі Су-27; літак дальнього радіолокаційного виявлення і наведення А-50У з трьох аеродромів РФ в Саратові, Ростові-на-Дону і Іваново.

Вплив санкцій на Чорноморській флот

Разом з тим, в 2016 році проявилися особливо болючі для РФ в кримському контексті українські та міжнародні **санкції щодо військово-промислового комплексу** у частині, що пов'язана із модернізацією Чорноморського флоту Росії (ЧФ РФ).

Фактично, програму побудови для ЧФ РФ нових надводних кораблів зірвано на середині. Головною причиною цього стала санкційна заборона поставок українських та німецьких двигунів для 3-х нових ракетних фрегатів проекту 11356 типу «Адмірал Григорович» та 3-х нових ракетних корветів проекту 21631, що однотипні із діючими корветами «Серпухов» і «Зелений Дол» відповідно.

Уряд РФ ставив завдання замінити імпорт українських двигунів на підприємствах Росії. Однак, спроба виявилася невдалою.

В результаті в жовтні 2016 року було прийнято рішення про те, що два корпуси фрегатів, які раніше призначалися для ЧФ РФ, «Адмірал Бутаков» і «Адмірал Истомир», 4-й і 5-й в серії з 6 фрегатів, будуть добудовані на калінінградському заводі «Янтар» та продані Індії без двигунів.

Індія має намір самостійно придбати двигуни для цих кораблів в Україні. Від будівництва

6-го фрегата цієї серії «Адмірал Корнилов» відмовилися. Швидше за все, це означає закінчення випуску фрегатів проекту 11356. Таким чином, до складу ЧФ РФ увійде 3 фрегата цього проекту замість 6.

Аналогічна доля спіткала серію малих ракетних кораблів (корветів) проекту 21631, що були оснащені двигунами німецької компанії MTU Friedrichshafen GmbH, група компаній Rolls-Royce Holdings. Серія повинна була складатися з 12 кораблів: 3 для Каспійської флотилії (всі побудовані), 6 для Чорноморського флоту (2 побудовані і 1 спущений на воду, але двигуна для нього немає), 3 для Балтійського флоту (будівництво не розпочато).

Після відмови німецької компанії від подальших поставок двигунів для кораблів цієї серії завдання імпортозаміщення було доручене «Коломенському заводу» і заводу «Зірка», Санкт-Петербург. Після провалу цієї спроби командування ВМФ РФ прийняло рішення ставити на кораблі серії, що залишилися, двигуни виробництва Китаю. Це дизельні двигуни компанії Hengan — ліцензійні двигуни німецької компанії Deutz-MWM, що пішла з ринку високооборотних суднових дизелів, конструкція 1980-х років.

Найімовірніше, що від подальшого будівництва корветів проекту 21631 Росії також доведеться відмовитися.

Міжнародні санкції завдали серйозної шкоди ще одному проекту будівництва нових кораблів ВМФ РФ, що не пов'язаний з Чорним морем — це корвет проекту 20385. Головний корабель серії «Гремящий» був закладений на «Северной верфи» в Санкт-Петербурзі 1 лютого 2012 року, другий — «Проворный» закладено 25 липня 2013 року.

Однак з огляду на те, що корвети проекту 20385 теж повинні були оснащуватися дизельними двигунами німецької компанії MTU Friedrichshafen, поставка яких стала неможливою через введені проти Росії західних санкцій, будівництво обох кораблів затримано.

Командування ВМФ РФ передбачає заміну німецьких дизельних двигунів фірми MTU на

російські дизелі виробництва «Коломенського заводу».

Мілітаризація як фактор промислового зростання

У 2016 році **мілітаризація** Криму стала не тільки головним змістом кримської політики РФ, але й **основним драйвером економіки** окупованого півострова. Формування в Криму потужної військової бази тепер визначає пріоритетні напрямки економічного розвитку півострову. Це, перш за все, відродження військової промисловості і всього, що пов'язане з військовою інфраструктурою.

У квітні 2016 року тоді ще повноважний представник президента РФ в Кримському федеральному окрузі Олег Белавенцев заявив, що оборонно-промисловий комплекс (ОПК), який включає в себе близько 30 підприємств, є стратегічним напрямком промислової політики для Криму.

При цьому він зазначив, що розвиток ОПК в Криму обумовлений *«необхідністю зміцнення національної безпеки в умовах зростання зовнішніх загроз і санкцій, наявністю на півострові посиленого угруповання військ і сил Міноборони РФ, особливим географічним та геополітичним розташуванням південного форпосту Росії, а також історично сформованою пріоритетною галуззю, що істотно впливає на зростання економіки федерального округу»*.

Процес відродження військової промисловості Криму супроводжувався технологічною та юридичною інтеграцією кримських підприємств у військово-промисловий комплекс Росії.

За підсумками 2015 року Крим був оголошений «лідером за темпами зростання промислового виробництва» в Росії з ростом 12,4%. У першому півріччі 2016 індекс промислового виробництва в Криму, за офіційними даними, перевищив 120% (тобто приріст склав 20% до відповідного періоду 2015 року). Зростання промислового виробництва в окупованому Криму відбулося переважно за рахунок забезпечення кримських підприємств військовими замовленнями.

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

У квітні 2016 року глава «Мінпромполітики Республіки Крим» повідомив, що на оборонних підприємствах Криму до 2020 року вже розміщені державні замовлення на десятки мільярдів рублів. За 2016 рік серед 8 регіонів Південного федерального округу (ПФО) найбільш високий темп зростання промислового виробництва продемонстрував Севастополь. За рік випуск промислової продукції в місті збільшився на 21,8%.

Як повідомляє Росстат, індекс промислового виробництва в Південному федеральному окрузі в 2016 році склав 106,4% до показників попереднього року. Це вище загальноросійського індексу в 101,1%. У ПФО найвищий рівень темпів зростання промислового виробництва продемонстрував Севастополь — 121,8%. А в 2014 році, нагадаємо, зростання промислового виробництва в Севастополі склало 372,9%.

Слідом йде Ростовська область з показником 112,6%. Індекс промислового виробництва Республіки Калмикія — 112,2%, а Республіки Адигея — 111,7%. За ними Астраханська область — 109,8% і Республіка Крим — 104,6%. Найбільш низькі темпи зростання зафіксовані в Краснодарському краї — 104,1%.

Однак оборонна промисловість Криму програє конкуренцію підприємствам ОПК материкової частини РФ, тому кримська «влада» бореться за збільшення обсягу військових замовлень на підприємствах ОПК.

В якості «військових трофеїв» при окупації Кримського півострова агресору дісталися 13 українських підприємств, що входили до складу державного концерну «Укроборонпром»:

- Севастопольське авіаційне підприємство;
- Євпаторійський авіаційний ремонтний завод;
- Феодосійський судномеханічний завод;
- Центральне конструкторське бюро «Чорноморець», Севастополь;
- Конструкторське бюро радіозв'язку, Севастополь;
- Конструкторсько-технологічне бюро «Судокомпозит», Феодосія;
- Феодосійський оптичний завод;

- Спеціальна виробничо-технічна база «Полум'я», Севастополь;
- Науково-дослідний інститут аеропружних систем, Феодосія;
- Науково-дослідний центр «Вертолїт», Феодосія;
- Завод «Склопластик», Феодосія;
- Феодосійська суднобудівна компанія «Море»;
- Завод «Фіолент», Сімферополь.
- До них в даний час додалися підприємства, що переключилися на військові замовлення:
- суднобудівний завод «Залив», Керч;
- Севастопольський морський завод;
- підприємство «Уранис-Радіосистеми», Севастополь;
- завод електрозварювального устаткування «СЕЛМА», Сімферополь;
- ЦКБ «Корал», Севастополь та інші.

Крім того, з 2015 року активно відновлюється завод, що спеціалізується на торпедах та ракетах морського базування в селищі Орджонікідзе (неподалік від Феодосії) з метою створення бази по обслуговуванню ядерного озброєння флоту. Інтенсивно зміцнюється периметр цього об'єкта з використанням сучасних видів охоронної сигналізації.

Довідка. У селищі Орджонікідзе в радянські часи працювали секретні підприємства — заводи «Гидроприбор» і «Гидроаппарат», що займалися виробництвом та морськими випробуваннями різних торпед і ракет-торпед, а також унікальної апаратури для контролю стану торпедної та ракетної зброї.

Разом з тим, окупаційна адміністрація Криму публічно визнає, що «підприємствам доводиться долати наслідки санкцій з боку ЄС і США: це проблеми логістики, обмеження зовнішніх ринків, зниження обсягу експортно-імпортних операцій, збільшення транспортних витрат». За словами представників кримського «уряду», наповнюваності кримських підприємств замовленнями сприяє увага до півострова з боку президента РФ Путіна, оскільки «приймаються

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

вольові рішення по розміщенню великої кількості замовлень на верфях Криму».

У вересні 2016 року з'явилася інформація, що російська Об'єднана суднобудівна корпорація (ОСК) створює в Криму суднобудівний кластер. У нього будуть включені: Севастопольська філія центру суднобудування «Зірочка» (це «націоналізований» Севморзавод), два конструкторських бюро — «Корал» і «Судокомполит», а також Севастопольський національний технічний університет.

Віце-президент ОСК Дмитро Колодяжний повідомив, що «націоналізоване» Росією феодосійське КБ «Судокомполит», що до 2014 року працювало в складі концерну «Укроборонпром» і брало участь в будівництві десантних кораблів на повітряній подушці «Зубр», стане філією петербурзького Середньо-Невського суднобудівного заводу.

Севастопольське ЦКБ «Корал», що спеціалізується на проектуванні плавучих кранів та бурових платформ, буде також виконувати військові замовлення. На суднобудівних підприємствах Криму планується здійснювати доковий ремонт і сервісне обслуговування нових фрегатів та підводних човнів ЧФ РФ. Частково цю роботу вже розпочато.

Симптоматично, що віце-президент ОСК з військового кораблебудування Ігор Пономарьов у вересні 2016 року заявив, що «про серійне будівництво суден на кримських верфях говорити поки передчасно, однак ОСК впритул займається завантаженням верфей в Криму роботами по поточним, доковим ремонтам та сервісному обслуговуванню кораблів Чорноморського флоту, в тому числі нових підводних човнів і сторожових кораблів».

В кінці весни 2016 року севастопольський «Севморзавод» отримав перше російське суднобудівне замовлення: він повинен побудувати понтонний комплекс, що буде задіяний при будівництві Керченського мосту. Проектувальником стало севастопольське ЦКБ «Корал». Раніше, в 2015 році, завод виконував ремонт та фарбування корпусу нового підводного човна

«Новоросійськ» після його переходу до Чорноморського флоту РФ з Санкт-Петербурга.

Суднобудівний завод «Море» у Феодосії в 2016 році, після «передачі» в федеральну власність Росії, почав будувати перший з серії 3-х малих ракетних кораблів нового проекту 22800 (шифр «Каракурт»). На Керченському суднобудівному заводі «Залив» розпочато будівництво аварійно-рятувального та гідрографічного суден для ЧФ РФ, провадиться активний пошук більших замовлень (на цьому заводі знаходиться один з найбільших суднобудівних доків в Європі — 364 м в довжину та 60 завширшки, аналогів йому на території РФ немає). Ведуться переговори про передачу цьому заводові замовлення на будівництво п'яти малих ракетних кораблів проекту «Каракурт».

Таким чином, через санкції Росія переглянула свої початкові плани по завантаженню верфей в Криму і Севастополі, вона відмовилася від планів виробництва випуску великих цивільних суден, оскільки ніде в світі не визнають сертифікат походження з відміткою «Крим. Росія». Тому іншого виходу, ніж військові замовлення, фахівці РФ не передбачають ні для заводу «Залив», ні для інших суднобудівних підприємств Криму.

Кримська «трофейна економіка»

Саме логіка окупованої території, що захоплена як «військовий трофей» з метою використання в якості військової бази, з перших місяців анексії Криму обумовила ставлення до прав власності на окупованому півострові. Автори доповіді назвали цей концепт **«трофейною економікою»**.

Він характеризується не просто масовими порушеннями правових норм, прийнятих у цивілізованому світі, а їх повним ігноруванням. Відбулася масова експропріація всієї державної власності України на території Криму, яку цинічно названо «націоналізацією».

Список експропрійованої української власності включає: близько 200 санаторіїв, всі порти, аеропорти, об'єкти водопостачання та енергетики, залізницю, виноробні заводи, елева-

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

тори, аграрні підприємства. Експропрійовані такі відомі об'єкти як Нікітський ботанічний сад, знаменитий дитячий центр «Артек», ПАТ «Чорноморнафтогаз», суднобудівний завод «Море» тощо.

Експропріація не обмежується об'єктами державної власності України. У списку «націоналізованих» — об'єкти, що належать профспілкам, іншим громадським організаціям, вищим навчальним закладам, Академії наук та ін.

Відносно приватних підприємств формально не спостерігається прямої експропріації, але використовується механізм рейдерських захоплень та зміни їх менеджменту з використанням все тієї ж «кримської самооборони». Чиновники, наприклад, можуть розпустити неправдиву інформацію, нібито компанія стала банкрутом, або винна в чомусь, перед тим, як її «націоналізувати».

Так, 24 серпня 2014 року «самооборона», нібито на прохання робітників, не пустила менеджмент на суднобудівний завод «Залив» в Керчі. Завод належить українському бізнесменові Жеваго. Ще 30 липня 2014 року було прийняте рішення про те, що договори оренди майна, що є власністю Криму, укладені до прийняття Республіки Крим до складу Російської Федерації, можуть бути розірвані достроково в односторонньому порядку.

Об'єкти, що належать Україні, спочатку «враховувались як власність Республіки Крим». Крім того, найбільші державні монополії Росії спочатку безпосередньо не брали в управління експропрійовані підприємства України в Криму, побоюючись міжнародних санкцій. Вони здійснюють це побічно — через підприємства, спеціально створені окупаційною владою Республіки Крим (державні корпорації).

Концентрація в управлінні «кримської влади» величезної кількості підприємств породила серйозну управлінську проблему. Кримська автономія ніколи не управляла такою кількістю підприємств. У Криму відсутні власні кадри державних топ-менеджерів. Це посилюється неможливістю залучення до окупованого Криму приватних іноземних інвестицій.

У 2014 році кримська окупаційна влада прийняла рішення про «націоналізацію» не менше 400 об'єктів державної власності України в Криму. Точної державної статистики України з цього приводу досі не опубліковано, оскільки при окупації Криму були втрачені документи Фонду державного майна України в АР Крим.

Але вже наприкінці 2014 року «дотримання пристойності» було відкинута. Почалася пряма передача вкраденої в Україні власності російським відомствам, наприклад, Управлінню справами президента РФ. Крім того, в цей список вже можна додати Уряд РФ, ФСБ, Міноборони, Об'єднану суднобудівну корпорацію тощо.

Управлінню справами президента РФ «передані» заповідники, винзаводи та виноградники, державні резиденції, санаторії, що розташовані на Південному березі Криму.

Наприклад, Кримський природний заповідник, заповідник «Лебедині острови», історичні палаци князів Юсупових і Голіциних, чотири державні резиденції. Найбільший виноробний концерн «Массандра» та вісім його філій з винзаводами та виноградниками. Унікальні державні санаторії: «Алуштинський», «Гурзуфський», «Зорі України», «Нижня Ореанда», «Південний». Санаторії профспілок: «Курпати», «Місхор» і «Ай-Петрі». Приватний санаторій і унікальний ботанічний сад «Айвазовське» (власність українського бізнесмена С. Тарути). Державні дитячі пансіонати «Веселка» і «Росія» в Бахчисараї та Євпаторії.

Всі зазначені вище об'єкти розташовані в унікальних місцях, мають площі в багато десятків, сотні і тисячі гектарів, а їх ринкова вартість в нормальних умовах становить десятки і сотні мільйонів доларів.

У 2015 році розгорнулася «націоналізація» власності українського бізнесу. За оцінками експертів «Майдану Закордонних Справ», найбільш близькими до реальності є сумарні цифри націоналізованих державних, приватних підприємств та підприємств громадських організацій, наведені українським юристом Георгієм Логвинським — близько 4 тисяч. [5]

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

За законами РФ передбачена націоналізація з виплатою компенсації. В окупованому Криму в 2014 році використовувалися такі приводи як «стратегічне значення підприємства» або «підприємство не веде виробничої діяльності».

У 2015 році як привід для «націоналізації» використовувався встановлений після анексії термін перереєстрації підприємств по законодавству РФ до 1 березня 2015 року.

Як і передбачалося, наступним етапом «освоєння Криму» окупантами став розпродаж частини експропрійованої власності України в Криму, якщо, звичайно, на це вкрадене майно знайдеться багатий покупець або інвестор.

Військова база та заміна населення півострову

Саме в контексті «військового освоєння» окупованого Криму буде правомірним та логічним розглядати **демографічні процеси та ситуацію з правами людини** на півострові.

Для військової бази кількість населення Криму в розмірі 2,4 млн. чоловік є економічно надмірним. Крім того, окупанти, безумовно, враховують, що це населення майже чверть століття знаходилося в умовах української демократії і свободи слова. Особливо «обтяжуючою обставиною» для окупантів в цьому сенсі є наявність на півострові кримськотатарського народу в усіх багатогранних аспектах його історії, проблем і перспективних національних цілей та завдань.

Тому демографічна ситуація в Криму розглядається Росією виключно в контексті формування в регіоні «військового освоєння» лояльного населення, оптимального за витратами на його утримання і нездатного до громадянських протестів та будь-яких інших неконтрольованих форм політичної активності.

За три роки окупації неодноразово підтвердилася гіпотеза про те, що РФ взяла курс на витіснення з Криму «зайвого» населення та його часткову заміну за рахунок керованої міграції з регіонів РФ.

Ця політика почалася відразу — навесні 2014 року. Але явно побачити її за статистичними

даними вдалося пізніше. За останніми довоєнними даними української статистики на 1 січня 2014 року, тобто за 2 місяці до окупації, чисельність населення Криму (без Севастополя) складала 1 967 200 осіб. Одним з перших заходів РФ після окупації був перепис населення. 14 жовтня 2014 року в Криму був проведений перепис, за підсумками якого кількість населення в Криму склала 1 889 400 осіб.

Таке зменшення чисельності населення окупованого Криму за 9 місяців 2014 року — на 77 800 чол. — дає розуміння масштабу виїзду населення з Криму. За розрахунками авторів доповіді, 80-90% від цього показника склав виїзд населення на материкову частину України внаслідок побоювань, пов'язаних з репресіями.

Протягом усього періоду окупації «зайве» населення витіснялося шляхом показових, демонстративних репресій. В 2016 році вони торкнулися вже не тільки кримськотатарського народу, але були поширені на «українських терористів і диверсантів». Крім того, продовжилися репресії щодо журналістів.

Водночас, державою-окупантом протягом 2014-2017 років активно стимулюється переміщення значної кількості населення з Криму в різні регіони РФ, наприклад, за програмою «Далекосхідний гектар» — безкоштовне отримання земельної ділянки для житлового будівництва, бізнесу або фермерського господарства на територіях суб'єктів РФ, що входять в склад Далекосхідного федерального округу. Крім того, молодь стимулюється до виїзду з Криму шляхом пільг щодо навчання в університетах регіонів РФ.

Водночас, підтримується заселення Криму жителями різних регіонів РФ.

По-перше, у цьому процесі використовується власне мілітаризація Криму — тобто збільшення на території півострову не тільки військових, що є переважно контрактниками, а не призовниками, а ще й членів їхніх сімей. Для цього на окупований Крим поширено програму «військової іпотеки».

По-друге, активно використовується заміна кадрів: кримські державні і муніципальні служ-

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

бовці, незважаючи на те, яку вони демонстрували лояльність до анексії, системно та масово замінюються чиновниками з різних областей РФ, переважно з депресивних регіонів європейської частини Росії, в тому числі північних, а також з віддалених міст Сибіру.

З перших днів та протягом всіх 3-х років окупації Росія за рахунок спрямування персоналу з Москви та інших регіонів продовжує методично формувати в Криму та Севастополі свій репресивний і управлінський апарат: силові структури, контролюючі органи, «наглядчі» в органах республіканської і муніципальної влади окупованій території.

За оцінками, що засновані на аналізі як публічної, так і інсайдерської інформації, частка чиновників, надісланих з РФ, в підрозділах федеральних відомств РФ в Криму, що підпорядковані безпосередньо Москві, досягає 70%, а в місцевих відомствах, підпорядкованих Сімферополю, — 50%.

Одна з тенденцій, що проявилася в 2016 році, полягає в тому, що заміщення місцевих кадрів приїжджими почало проявлятися в таких сферах як освіта та охорона здоров'я.

Це відбувається внаслідок звільнення кримських фахівців через занижені рівні зарплат та підвищені бюрократичні вимоги до паперової звітності.

По-третє, протягом усіх трьох років окупації спостерігається процес переселення до Криму із придбанням житла пенсіонерів з віддалених північних регіонів РФ, Сибіру, Далекого Сходу.

По-четверте, можна прогнозувати, що в Криму може залишитись на постійне проживання значна кількість російських робітників, що беруть участь у будівництві Керченського мосту та інших великих об'єктів інфраструктури.

За офіційними даними органів статистики РФ на 1 жовтня 2016 року, абсолютний приріст населення в Криму за рахунок міграції з регіонів РФ в 2014-2016 роках склав 151 651 чол. У тому числі по «Республіці Крим» — 96 226 чол., по м. Севастополю — 55 425 чол.

Темп приросту населення Севастополя за раху-

нок міграції з регіонів РФ за період окупації до чисельності на 1 січня 2014 року (складала 385 900 осіб) становить безпрецедентні 14, 36%. Темп приросту населення Криму без Севастополя за рахунок міграції з регіонів РФ за період окупації до чисельності на 1 січня 2014 року становить 4,9%.

Втім, оцінки, що дають жителі окупованого Криму щодо міграційної ситуації кардинально відрізняються навіть від наведених вище дуже високих показників офіційної статистики. Мешканці Севастополя, в тому числі депутати міськради та працівники охорони здоров'я і медичного страхування, відзначають, що по їх відчуттям населення Севастополя зросло в 2-2,5 рази. Жителі Сімферополя вважають, що реальне населення кримської столиці зараз становить близько 600 тисяч осіб проти 380 тисяч до 2014 року. Також відзначається дуже велике зростання кількості дітей, спостерігається гострий дефіцит місць у школах та особливо в дитячих садах. В школах вже існують класи з літерами «ж» і «з».

Саме після заміни населення в Криму до рівня задовільної лояльності кремлівська влада може, на їхню думку, отримати можливість вступити в міжнародний переговорний процес щодо долі Криму на «демократичній» основі. Так, в 2016 році відзначалась значна кількість «вкидань» в інформаційний простір через відомих «ліберальних» діячів з РФ та деяких країн Заходу ідей проведення «повторного референдуму» щодо статусу Криму.

* * *

Розуміння внутрішньої, часто прихованої від уваги ЗМІ, природи процесів, що відбуваються в окупованому Криму, на погляд авторів, є дуже важливим як для України, так і для світової спільноти. Бо саме на його основі можна вибудувати нові реальні кроки в напрямку деокупації Криму.

На протязі вже 3,5 років окупації Кримського півострова ставлення до проблеми окупації Криму в зовнішньому світі змінюється.

З одного боку, в офіційний дискурс ООН, НАТО, ОБСЄ, ЄС, Європарламенту, Ради Єв-

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

ропи, Міжнародного кримінального суду увійшли базові дефініції, що адекватні ситуації в Криму вже не тільки в контексті порушення прав людини, як в попередні роки, але й такі, як «окупація», «анексія», «міжнародний військовий конфлікт».

За час, що минув після окупації та незаконної анексії Криму, в світі поступово складається розуміння її глобального значення. «Світ після Криму» став іншим. І ці зміни стрімко наростають.

У світі збільшується кількість країн, для яких стає все більш очевидним, що агресія РФ проти Грузії, фактична анексія Абхазії та Південної Осетії, створення контрольованого військами РФ анклаву в Придністров'ї, окупація і анексія Криму, спроба відторгнення від України за кримським сценарієм південних і східних областей (проект «Новоросія»), втручання РФ у сирійський конфлікт, а також у демократичні механізми розвинутих країн — це взаємопов'язані складові небезпечного процесу реалізації нової глобальної політики путінського режиму.

З іншого боку, визначилася інша група країн та/або впливових політичних сил в них.

В таких країнах діє інерція благополучного європейського розвитку в роки після розпаду СРСР, що буде існувати ще деякий час. Вона проявляється в настроях «умиротворення агресора», аналогічних рокам перед початком Другої світової війни. При цьому в висловлюваннях ряду політиків проглядається не тільки «умиротворення», а й тенденція жертвувати цінностями і принципами заради електоральної або економічної кон'юнктури.

У цих державах, незважаючи на рішення міжнародних організацій, з метою скасування економічних санкцій до РФ сформувався курс на «нормалізацію» відносин з Росією, в тому числі, за рахунок визнання анексії Криму де-факто і навіть де-юре. В результаті активної політики РФ та внутрішньополітичних процесів у таких країнах, в т. ч. тих, що є членами ЄС та НАТО, схиляються до «нормалізації» відносин з РФ і скасування санкцій.

В кінці 2016 року, на фоні відсутності в Україні державної стратегії деокупації Криму, в західних виданнях з'явилися та отримали широкий резонанс плани виходу з «українсько-російської кризи», що були запропоновані західними політиками Г. Кіссинджером, Т. Гремом та підтримані деякими українськими олігархічними колами. Всі вони в тій чи іншій мірі засновані на фактичному визнанні анексії Криму.

В такій ситуації стає зрозумілим, що знайти реальні шляхи вирішення проблеми окупації і анексії Криму можна тільки в більш широкому міжнародному контексті.

На думку авторів, українське громадянське суспільство, політики та експерти, Україна як держава, що безпосередньо протистоїть агресії РФ, зобов'язані аргументовано пояснювати цивілізованому світу на своєму драматичному досвіді, в тому числі на прикладі окупації та анексії Криму, що путінський режим націлився на глобальний реванш за історичну поразку Радянської імперії. Що він буде свій антизахідний світ з іншими базовими цінностями. І в цій якості сучасна Росія стала, поряд з утвореннями на кшталт ІДІЛ, новою глобальною загрозою в ХХІ ст.

Після анексії Криму Росія втрутилася в сирійську війну та поєднала дві регіональних «дуги конфліктів» — Середземноморську і Чорноморську — в одну «лінію фронту» від Тунісу до Донбасу.

РФ створила найбільше військове угруповання в Південному військовому окрузі. Це угруповання воювало з Грузією, потім на військових базах в невизнаних Абхазії та Південної Осетії, на Північному Кавказі готувала військових та бойовиків, які окупували Крим та воюють на Сході України. Тепер вона використовує ці території для участі в сирійській війні.

Путінська Росія стала світовим лідером в науковій розробці та практичному застосуванні принципів сучасної гібридної або дифузної війни та поставила в глухий кут в сенсі адекватної реакції на цей виклик навіть блок НАТО.

У цьому контексті підвищився ризик активації Росією конфліктів на Південному Кавказі

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

(Грузія, Нагірний Карабах) з метою блокування нових проектів транзиту енергоносіїв до Європи з Каспійського моря і Туркменії через територію Туреччини. Ризикованим виглядає молдавський напрямок. Це обумовлено російським контролем над Придністров'ям і тим, що важливу роль у внутрішній політиці Молдови грають проросійські сили.

Виходячи з цього:

Не можна допустити поділу міжнародних санкцій відносно РФ, що прийняті цивілізованим світом, на «санкції за анексію Криму» і санкції «за агресію на сході України». Без успішної анексії Криму не було б спроби розчленування України, що призупинена на Донбасі та в інших східних і південних регіонах України українським народом.

Санкції щодо РФ, безпосередньо пов'язані з Кримом, необхідно розширювати, робити їх

ще більш адресними, секторальними і «проектними», тобто такими, що стосуються в тому числі військових та інфраструктурних проектів на території окупованого Криму.

Треба вводити санкції до тих російських структур, що зараз є офіційними розпорядниками «військових трофеїв» — тобто ввести санкції до підприємств і організації РФ, що прийняли в свою «власність» захоплені в Криму підприємства державної власності України, в тому числі: до управління справами президента РФ і уряду РФ, МВС, ФСБ, Міноборони, Центробанку, інших міністерств та державних корпорацій РФ

Та, насамкінець, головне — Стратегія деокупації Криму в оновленому розумінні повинна бути частиною ще не створеної Стратегії приборкання російської експансії в світі.

Бібліографія

1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nvdaily.ru/info/54581.html>

2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=116112>

3. [Електронний ресурс]. Режим доступу http://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=11984362@egNews

4. [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://btvnovinite.bg/article/svetut/petro-poroshenko-pred-btv-badeshteto-na-ukrajna-e-evropejsko.html>

5. [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://investigator.org.ua/news/140008/>

*Ольга СКРИПНИК,
Ірина СЕДОВА,
Віссаріон АСЄЄВ,
Олександр СЕДОВ*

Мілітаризація суспільного життя в Криму

Militarization of public life in Crimea

Militarization of public life in Crimea is one of the key directions of the Russian state policy on the peninsula and comprises different spheres. The most dangerous are those forms of militarization, which are aimed at children.

Мілітаризація суспільного життя Криму є одним з основних напрямів державної політики РФ в Криму і охоплює багато сфер суспільного життя. Особливу загрозу становлять ті форми мілітаризації, які спрямовані на дітей, з цієї причини окрема увага приділяється питанням мілітаризації освіти, спорту і культури. В системі освіти дітей, сформованої РФ в Криму, переважають принципи і підходи, які суперечать основним цінностям прав людини. Так, більшість навчальних закладів Криму прагнуть сформувати у дітей позитивне ставлення не тільки до армії і війни, а й до парамілітарних формувань.

Комплекс системних заходів, спрямованих на мілітаризацію свідомості дітей та молоді в Криму, називається «військово-патріотичним вихованням». В ході таких заходів дітей і молодь вчать користуватися зброєю, носити військову форму, знайомлять з різними видами озброєння, викладають уроки рукопашного бою, основи військової науки. Одна з основних «цінностей», яку впроваджують у свідомість дітей на подібних уроках — це виправдання агресії і збройних конфліктів в інтересах Росії. За допомогою подібного виховання в свідомості дітей відбувається легалізація окупації Криму і дій парамілітарних формувань. Крім того, жителів окупованого півострова з дитинства

привчають ідентифікувати себе виключно з громадянами Росії і готують їх до захисту інтересів держави-окупанта, в тому числі за допомогою служби в її збройних силах, силових структурах або участі в російських парамілітарних формуваннях.

Мілітаризація системи освіти в Криму

Пропаганда служби в армії і загальна мілітаризація свідомості дітей здійснюється де-факто за допомогою діючої системи освіти РФ. З кінця березня 2014 року в Криму впроваджується стратегія РФ щодо освіти та виховання дітей. [1] Стратегія ґрунтується на постулаті про те, що одним із завдань освіти дітей до 2025 року є «формування у дітей патріотизму, почуття гордості за свою Батьківщину, готовності до захисту інтересів Вітчизни, відповідальності за майбутнє Росії на основі розвитку програм патріотичного виховання дітей, в тому числі військово-патріотичного виховання».

У РФ розроблені спеціальні держпрограми «Щодо патріотичного виховання громадян РФ», реалізація яких з квітня 2014 почалася і в Криму. На даний момент в Криму здійснюється держпрограма «Щодо патріотичного виховання громадян Російської Федерації на 2016-2020 роки». У держпрограмі вказано, що однією з її цілей є військово-патріотичне виховання громадян РФ і формування у молоді позитивної мотивації до проходження військової служби. [2] На сайті Федерального агентства у справах молоді опублікований список 15 організацій, що входять в Федеральний реєстр молодіжних та дитячих громадських об'єднань, що користуються державною підтримкою. [3] Серед них — громадська організація «Асоціація витязів». У статуті організації зазначено, що одне з її завдань — «пропаганда служби на

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

благо Батьківщини». Ця організація діє і в Криму. Зокрема, на своєму сайті організація звітує про проведення з дітьми в Криму заходів по вивченню прийомів рукопашного бою, навчання користування зброєю, ознайомлення з військовою історією.

Органи місцевої влади активно беруть участь в реалізації політики мілітаризації освіти. Наприклад, Міністерство освіти Криму на своєму офіційному сайті розміщує інформацію про роботу з військово-патріотичного виховання та бюджетних витратах на неї. Так, згідно з наказом Міністерства освіти Криму в 2016 році на організацію і проведення заходів цивільно-патріотичної та військово-патріотичної спрямованості виділено 27 мільйонів 460 тисяч рублів.[4]

Федеральна служба безпеки РФ (ФСБ) створює в Криму військово-патріотичні клуби, де дітей знайомлять з роботою ФСБ, тим самим популяризуючи службу в цій структурі. Наприклад, проект із заснування військово-патріотичних дитячих клубів «Юний друг прикордонника» реалізований Прикордонним управлінням ФСБ по Криму, громадською організацією «Союз десантників Криму», військово-патріотичним центром «СИВАШ».

Бюджетні установи РФ, як і культурні центри, також беруть активну участь у заходах з мілітаризації освіти на півострові. Наприклад, Федеральна державна бюджетна установа «Російський центр цивільного і патріотичного виховання дітей та молоді» (Роспатріотцентр) являє собою підвідомчу установу Федерального агентства у справах молоді. Проекти Роспатріотцентра спрямовані на затвердження в кримському суспільстві думки про «законність» захоплення Криму. [5]

Також, отримують гранти літератори, що публікують книги про війну. Так, 3 мільйони рублів державної підтримки виділено на проведення пропаганди в художній літературі в Криму, особлива увага в проекті приділяється творчості письменників-фронтовиків. Гроші на цей проект отримало некомерційне партнерство «Бюро пропаганди художньої літератури

Спілки письменників Росії». [6] Міжрегіональна громадська організація байкерів «Нічні Вовки» отримала державний грант в розмірі 12 млн. рублів на проект «Всеросійський патріотичний молодіжний центр «Патріот» в м. Севастополі». [7] На місці передбачуваного парку «Патріот» в Севастополі організація «Нічні вовки» регулярно проводить масові заходи мілітаристської й антиукраїнської спрямованості для дітей та молоді.

Масштабний громадський рух, який займається мілітаризацією свідомості дітей на півострові, — Юнармія. Кримська Юнармія створена як підрозділ Всеросійського дитячо-юнацького військово-патріотичного громадського руху «Юнармія» в червні 2016 року. [8] Також в Криму діють громадські об'єднання, які працювали в Криму і до окупації, але не є зареєстрованими на півострові за законами РФ. До таких рухів, наприклад, відноситься «Союз монархістів Росії». [9]

У пропаганді війни і мілітаризації бере участь ряд політичних партій РФ. Наприклад, на сайті Кримського відділення Комуністичної партії РФ (КПРФ) розміщені заклики і гасла, які пропагують російську армію. Серед них: «Армії і Флоту — краще зброю і сучасну техніку!», «Народ і армія непереможні!», «Російській армії і флоту — так!», «Захистимо Армію — збережемо Росію!». [10] Представники партії «Єдина Росія» беруть участь в різних заходах в Криму, присвячених прославленню російської армії. [11] Однак діяльність російських політичних партій в навчальних закладах заборонена законом Росії «Про освіту». Згідно п. 12 ст. 27 закону, «в державних і муніципальних освітніх організаціях створення і діяльність політичних партій, релігійних організацій (об'єднань) не допускається». А закон РФ «Про політичні партії» забороняє втручання політичних партій в навчальний процес освітніх установ. Участь політичних партій Росії в мілітаризації свідомості дітей також суперечить «Конвенції про права дитини», в якій мовиться, що «дитина повинна бути повністю підготовленою до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі ідеалів, проголошених у Статуті ООН,

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності».

Активно сприяють створенню позитивного ставлення дітей та молоді Криму до армії РФ священники Російської Православної церкви Московського патріархату (РПЦ МП). З цією метою представники духовенства разом з військовими і членами парамілітарних формувань беруть участь в різних заходах, обрядах і акціях, на які залучають дітей і молодь. Представники духовенства проводять на території півострова воєнізовані православні табори. Так, в серпні 2016 року в Криму організували літній наметовий табір братства православних розвідників-слідопитів при Петро-Павлівському кафедральному соборі. Сайт Кримської єпархії (Московського патріархату) повідомляє, що за програмою табору дітей вчили навичкам виживання в лісі, подачі вертолітних сигналів, основам безшумного пересування. [12] Такі табори за участю кримських дітей проводяться і на території РФ. Краснодарським регіональним відділенням міжрегіональної дитячої особистісно-розвиваючої громадської організації «Братство Православних слідопитів» був розроблений проект «Молодь Кубані і Криму, побудуємо спільне майбутнє!», який отримав грантову підтримку Російської православної церкви. [13]

Особливе місце в системі мілітаризації освіти займають кадетські училища і класи, що знаходяться під опікою військових, силових структур, парамілітарних формувань. Вони створюються на базі діючих навчальних закладів або є самостійними навчальними закладами, що входять в загальну систему освіти Криму. Частина з них фінансується з бюджету, але є і приватні школи. Мета таких закладів — пропаганда військової служби та підготовка дітей до служби в армії РФ. Така діяльність на окупованій території заборонена ст. 51 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час збройних конфліктів. Одне з провідних закладів такого типу в Криму — Федеральний державний казенний загальноосвітній заклад «Севастопольське президентське кадетська училище». Воно створено за розпорядженням

Президента РФ від 20 березня 2014 року №74-рп. Схожою діяльністю ведуть і воєнізовані формування. Наприклад, приватний навчальний заклад «Кримський козачий кадетський корпус» отримало ліцензію РФ на освітню діяльність в листопаді 2015 року. На сайті установи йдеться, що «корпус пройшов перереєстрацію у відповідності до російського законодавства 29 січня 2015 року. [14]

За допомогою різних масових і системних заходів у дітей формують виключно «російську» ідентичність і терпимість до війни і насильства, мотивують служити в збройних силах РФ. З метою залучення таких дітей до лав збройних сил держави-окупанта їм нав'язують думку про те, що одна з найвищих морально-етичних цінностей для жителів Криму — захищати Російську Федерацію від ворогів. На численних заходах організованих військовими і парамілітарними формуваннями дітей навчають стріляти, збирати вогнепальну зброю, змагатися в застосуванні фізичної сили, навчають азам розвідки і військової справи. Такі заходи проходять в різних формах: ігри, конкурси, змагання на військову тематику [15], організація дитячих таборів, культурно-масові заходи [16], лекції, конференції, театралізовані вистави, створення спеціальних воєнізованих навчальних закладів і класів, уроки, зустрічі військово-патріотичного [17], духовно-патріотичного виховання. [18]

*Жінки з візочками і немовлята у військовій формі на святковому параді 9 травня 2015 року в м. Сімферополь
<http://hochukrohu.ru>*

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

Діяльність з мілітаризації й військової пропаганди активно проводиться серед дорослого цивільного населення Криму. Наприкінці 2014 року в Криму було прийнято низку документів, що регламентують поведінку населення Криму в умовах військових дій. 17 листопада було підписано указ С. Аксьонова «Про створення Евакуаційної комісії Республіки Крим», який передбачав заходи з підготовки до евакуації населення, матеріальних і культурних цінностей у безпечні райони. 21 листопада було прийнято розпорядження С. Аксьонова «Про організацію навчання громадян Республіки Крим початковим знанням в області оборони і їх підготовки з основ військової служби у 2015 році» [19]. Такі документи сприяли створенню атмосфери страху й неминучості збройного конфлікту з Україною, в якій збройні сили РФ підносили як єдиного захисника від зовнішньої загрози. [20]

Святкові заходи на військову і армійську тематику проводяться в Криму мінімум раз в місяць. На спеціальних святах відбуваються церемонії нагородження «ополченців» і козаків, в тому числі і за участь в окупації Криму. Наприклад, 23 лютого 2015 року в Сімферополі пройшли урочисті заходи з нагоди першої річниці створення «Народного ополчення Криму». На заході «ополченці» отримали спеціальні медалі «За повернення Криму». Після окупації Криму російська влада проводить свято «возз'єднання з Росією», на якому жителі разом з армією і парамілітарними формуваннями «святкують» річницю окупації. Урочисті заходи з цього приводу проводять в містах Криму 16, 17 і 18 березня. Окремим блоком в комплексі воєнізованих свят йдуть заходи, присвячені єдності Криму та Росії. Заходи спрямовані на легалізацію в суспільстві окупації Криму, прославлінню російських військових і парамілітарних формувань, а також членів банд формувань, які беруть участь у збройному конфлікті на сході України.

Численні культурно-масові заходи також спрямовані на мілітаризацію. Наприклад, в серпні 2016 року в рамках фестивалю «Ковчег спасіння» глядачам показали виставу за участю військової техніки, людей у військовій формі.

Більш того, у виставі використовувалися прапори незаконно створених ДНР і ЛНР.

Російська православна церква активно бере участь в діяльності по мілітаризації населення. При проведенні релігійних обрядів у прихоржан цієї церкви створюється позитивний образ армії країни-окупанта і учасників воєнізованих об'єднань. Регулярно в таких обрядах беруть участь представники козацтва, «народного ополчення», військові. Наприклад, в січні 2017 року в Криму в якості подарунку президенту РФ Володимиру Путіну написали ікону «переможна», яку присвятили окупації Криму. Перед відправкою в Москву ікону, супроводжувану козаками, урочисто показували віруючим в храмах і воїнських частинах півострова [21]. Священнослужителі освячують завезене до Криму важке озброєння, закріплюючи в свідомості віруючих ідею про необхідність мілітаризації Криму.

Після окупації на півострові відкрили цілий ряд нових пам'ятників і меморіальних дошок, присвячених різним війнам і військовим. Так, 11 червня 2016 року в Сімферополі урочисто відкрили пам'ятник «ввічливим людям» у вигляді фігури військового РФ. Російська пропаганда формує в свідомості кримчан позитивне сприйняття окупації, називаючи спецназ Головного розвідувального управління РФ і бійців «Кримської самооборони», які захоплювали Крим, «ввічливими людьми».

На стінах будинків у Криму створюють мурали, що зображують президента РФ з гаслом «Крим наш», і представляють в позитивному ключі військових країни-окупанта. Для цих цілей в РФ створено спеціальний проект «Мережа», який через систему грантів і некомерційних організацій РФ отримує фінансування з бюджету РФ. [22]

Висновки

Окупація частини території України — Автономної Республіки Крим та міста Севастополь — і подальші дії Російської Федерації в Криму є грубим порушенням норм міжнародного права, суперечать цілям ООН і порушують базовий принцип держав-членів

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

ООН — обов'язок утримуватися від загрози силою або від застосування сили як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями ООН. Наслідком агресії РФ проти України стали масштабні порушення фундаментальних прав людини, військові злочини і злочини проти людяності в Криму.

Задokumentовані факти свідчать про те, що згортання прав і свобод в Криму стало одним з найважливіших наслідків мілітаризації суспільного життя на півострові. Одну з найсерйозніших загроз являє мілітаризація освіти в Криму, результатом якої стало формування в дітей культу війни і толерантності до насилля, агресивного ставлення до держав і народів, що не підтримують ідеї «русского мира». Більш того, дітям нав'язується виключ-

но «російська» ідентичність, розриваються зв'язки з країною їх народження і громадянства — України. Російська влада здійснює серед неповнолітніх жителів Криму військову пропаганду, готуючи їх до служби в армії РФ, що є грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права.

Закономірними проявами мілітаризації Криму стали антиукраїнська пропаганда і пропаганда війни і ненависті на державному рівні, що призвело до систематичного порушення свободи вираження поглядів, свободи слова та свободи засобів масової інформації. Прагнучи контролювати інформаційний простір Криму для практичного здійснення такої масштабної пропаганди, Російська Федерація практично знищила незалежні медіа та плюралізм ЗМІ, істотно обмеживши доступ жителів Криму до альтернативної інформації.

Бібліографія

1. Стратегія розвитку виховання в РФ. Електронний доступ: http://monm.rk.gov.ru/file/14_Raspor_996_p.pdf
2. Держпрограма з патріотичного виховання РФ. Електронний доступ: <http://www.rosvoencentr.ru/obobshchennye-doklady/razrabotka-gpp-2016-2020-iyun-noyabr/utochnennyu-variant-gosprogrammy.php>
3. Список організацій від Росмолоді. Електронний доступ: <https://fadm.gov.ru/activity/scope/13/details>
4. Наказ про затвердження плану програмних заходів у 2016 році. Електронний доступ: http://monm.rk.gov.ru/file/_1615_ot_09062016_quoto_vnesenii_izmeneniy_v_prikaz_ot_15022016g_168_quotob_utverjdenii_plana_realizatsii_programmih_meropriyatij_v_2016_goduquot.pdf
5. Публікація: Возз'єднання Криму з Росією — день, що об'єднує! Електронний доступ: <http://www.xn--80akivbcegdodc1d.xn--plai/news/245>
6. Повідомлення про перемогу у грантовому конкурсі держпідтримки ННО «Бюро пропаган-

- ды литературы». Електронний доступ: <https://grants.oprf.ru/grants2014-2/winners/rec765/>
7. Повідомлення про перемогу у грантовому конкурсі держпідтримки ННО проекту «Парк Патріот». Електронний доступ: <https://grants.oprf.ru/grants2015-2/winners/rec6294/>
8. Повідомлення про створення Юнармії Криму. Електронний доступ: <http://monm.rk.gov.ru/rus/index.htm/news/340464.htm>
9. Стаття: «Керчь пам'ятає «Русский Исход»». Електронний доступ: http://zerkalokryma.ru/lenta/people/blogs/kerch_pomnit_o_russkom_ishode/
10. Гасла з пропагандою армії РФ. Електронний доступ: <http://kprfkro.ru/>
11. Інформація про акцію Молодої Гвардії «Ми — громадяни Росії». Електронний доступ: <http://respublika-crimea.mger2020.ru/nextday/2016/06/20/88221>
12. Повідомлення про табір православних розвідників Криму. Електронний доступ: <https://goo.gl/7DKxRk>
13. Повідомлення про перемогу в грантовому конкурсі від РПЦ. Електронний доступ: <https://goo.gl/KSzgVN>

У ФОКУСІ: ОКУПОВАНИЙ КРИМ

14. Сайт Козачого кадетського корпусу. Електронний доступ: <https://goo.gl/mRQY0>
15. Повідомлення про фестиваль військово-тактичних ігор для молоді. Електронний доступ: <http://nwrussia.info/rm/news/1885/>
16. Публікація: «В Керчі відбувся парад візочків». Електронний доступ: <http://kerch.fm/2016/09/10/v-kerchi-proshel-parad-kolyasok.html>
17. Інформація щодо проведення зібрання «Сини Батьківщини». Електронний доступ: <https://goo.gl/doXF0p>
18. Повідомлення про зустріч ополченців зі студентами. Електронний доступ: <http://narodnoe-opolchenie.ru/news/desant.html>
19. Розпорядження С. Аксенова «Щодо організації навчання громадян Республіки Крим знанням в області оборони і основам військової служби в армії у 2015 році» від 21 листопада 2014 р. Електронний доступ: http://rk.gov.ru/rus/file/pub/pub_235338.pdf
20. Інформація з огляду КІМ за грудень 2014. Електронний доступ: <https://goo.gl/69CkZP>
21. Публікація : «Феодосію відвідав подарунок Путіна». Електронний доступ: <https://komtv.org/57212-podarok-putinu/>
22. Розслідування щодо грантового фінансування проекту «Мережа». Електронний доступ: <https://russiagate.com/obshchestvo/izseti-slyubovyu/>

Пшемислав ЖУРАВСЬКИЙ-ВЕЛЬ-ГРАЄВСЬКИЙ

Координатор Секції з питань безпеки та оборони Польської Народної Ради з питань розвитку,

Радник міністра закордонних справ Польщі

(м. Варшава, Польща)

Тримор'я: погляд з півночі

Three Seas Initiative: View from the North

The Three Seas Initiative is a project aimed at promoting and developing economic cooperation among the countries of Central and Eastern Europe. This paper is to present a — not *the* — Polish view on the Polish-Croatian Trimarium Initiative (TI) launched by the presidents of the two countries (Andrzej Duda and Kolinda Grabar-Kitarović) in 2015. The paper is divided into two main parts: the first is devoted to a description of the TI as it is understood today, while the second considers possible potential extension of cooperation within TI both in a geographical sense and as far as the specific areas of cooperation (political, military etc.) are concerned.

Вступні зауваження

Метою цієї статті є представлення саме польської точки зору на польсько-хорватську Ініціативу Тримор'я (ТІ), яку презентували президенти обох країн (Анджей Дуда та Колінда Грабар-Китарович) у 2015 році. Набувши форми на першому саміті ТІ в Дубровнику (25-26 серпня 2016р.) [1], ця ініціатива набула нового імпульсу на своєму другому саміті у Варшаві 6-7 липня цього року [2], особливо з огляду на те, що її було підтримано та поєднано з візитом президента США Дональда Трампа до польської столиці [3]. Ця робота поділяється на дві основні частини: перша присвячена опису ТІ, як вона сьогодні сприймається, тобто в першу чергу з точки зору інфраструктури, тоді як друга розглядає можливе продовження співпраці в рамках ТІ як в географічному сенсі, так і в сенсі конкретних напрямків співробітництва (політичних, військових тощо).

Географічно Тримор'я — це територія, що охоплює басейни трьох морів: Адріатичного, Балтійського та Чорного. Політично, проте, вона є вужчою, принаймні на даний момент. Ідея Тримор'я — це раннє концептуальне походження польської міжвоєнної ідеї Міжмор'я (політичне та військове співробітництво держав Центральної та Східної Європи, яким загрожували німецький та радянський імперіалізм) [4]. Сьогодні міжнародна обстановка істотно відрізняється, звичайно, з урахуванням американської військової присутності на місцях, існуванням НАТО та ЄС, а також того, що зараз Німеччина — союзна демократія. Проте, російська загроза залишається суттєвим фактором у регіоні.

Тримор'я є географічно ширшим, ніж Міжмор'я, оскільки, як мінімум потенційно, воно відкрите не тільки для країн, розташованих між трьома морями, але і для тих, які розташовані навколо Балтійського моря, таких як скандинавські країни, які ще не є учасниками, але які Польщею та країнами Балтії вважаються бажаними та привабливими потенційними партнерами. На відміну від Міжмор'я, яке, перш за все, мало на меті відповідь на військову загрозу цьому регіону, і чия початковою основою були польсько-українські та польсько-румунські антирадянські союзи 1920 і 1921 рр., сучасне Тримор'я — це перш за все не безпека, а інфраструктура. (При цьому, хоча Україна ще не є основною країною співробітництва у Тримор'ї, але вона залишається потенційно важливим партнером для групи, зі свого боку Румунія залишається однією з провідних держав у побудові сучасної ініціативи).

Формально Тримор'я є проектом співробітництва 12-ти країн-членів Європейського Союзу: Австрії, Болгарії, Хорватії, Чехії, Есто-

нії, Угорщини, Литви, Латвії, Польщі, Румунії, Словаччини та Словенії. На даний час виміри проекту є, в першу чергу, інфраструктурні та економічні. Ключ до співробітництва Тримор'я — це спільне членство в ЄС його учасників; його політична мета — поглибити галузеву співпрацю та посилити єдність між державами східного флангу ЄС. Зрештою, ініціатива спрямована на зміцнення традиційних зв'язків між країнами Центральної та Східної Європи та включення їх до процесу європейської інтеграції як активних творців, а не лише пасивних споживачів ідей та проектів, задуманих у «ключових» країнах ЄС. Отже, Тримор'я не є альтернативою ЄС, а його доповненням.

Сама ідея ТІ все ще знаходиться *in statu nascendi* (на стадії розбудови). Його остаточна форма ще повинна бути визначена, хоча динамічний характер політики дозволяє нам безперечно прогнозувати, що цей процес не буде ніколи, та й не повинен ніколи бути, завершений. Щоб функціонувати, розвиватись і процвітати, Тримор'я повинно еволюціонувати і модифікуватись безперервно, щоб пристосовуватись до нових викликів, які виникатимуть у майбутньому. Фукуяма помилявся — немає такої речі, як кінець історії — тому Тримор'я буде продовжувати розвиватись до кінця свого політичного життя.

З огляду на те, що сьогодні ініціатива все ще перебуває на стадії розвитку, це дозволяє нам визначити два головних чинника її народження: європейський та американський. Перший — очевидний, адже самий розвиток ідеї є спробою організувати центрально-східну частину Європи в інтегровану політичну групу. Другий, однак, був доданий Тримор'ю візитом президента Дональда Трампа. Політична підтримка світової супердержави такої місцевої ініціативи придала їй нового імпульсу, тим самим ускладнюючи її супротивникам можливість зображувати її як несерйозну або таку, що базується на нереалістичних баченнях.

Інфраструктурний вимір Тримор'я — тобто в рамках групи з 12-ти держав — сьогодні є основним політичним завданням для ініціативи. Тим не менше, потенціал для більш ши-

рокого співробітництва — як географічно, так і тематично — є значним. Існує очевидний простір для співробітництва в рамках НАТО та ЄС та, до певної міри, з іншими країнами-партнерами (Україна, Молдова та Грузія) у сфері інфраструктури (транспорт та зв'язок, а також транспортування електроенергії та інших енергоресурсів), безпеки (у тому числі військової промисловості та технологій) та політичне співробітництво (посилення Східного флангу НАТО, імміграційна політика, структурні фонди, рівні стандарти для всіх в ЄС, одношвидкісна, а не двошвидкісна Європа, спротив німецько-російським інфраструктурним проектам, таким як «Північний потік — 2» тощо). Кожний конкретний вимір, доданий до Тримор'я, призведе до зміненої геометрії співробітництва, оскільки навряд чи можна очікувати, що всі країни регіону будуть однаково зацікавлені в тісній співпраці у кожній із згаданих вище областей. Проте робота над кожним питанням не відбувається в повній ізоляції, оскільки успіх або невдача групи в одній сфері будуть впливати на її діяльність і в інших сферах. Тепер давайте поглянемо на три основні виміри співробітництва «Тримор'я» з польського боку.

I. Ініціатива Тримор'я сьогодні: Інфраструктурне співробітництво як основа проекту

Існує два основних напрямки співробітництва в інфраструктурному вимірі Тримор'я: транспорт (залізничні, автомобільні магістралі) та енергетика (СПГ- і нафтотермінали, газопроводи та нафтопроводи, газові сховища, об'єднання ліній електропередач тощо). Вишеградська група (V4, тобто Чехія, Угорщина, Польща, Словаччина) плюс Хорватія є основними країнами у цьому вимірі співробітництва. Згідно з декларацією, підписаною на Саміті в Дубровнику у 2016 році, Тримор'я спрямоване на сприяння розбудові єдиного європейського ринку в регіоні шляхом зміцнення галузевої співпраці у зазначених вище областях. Більш далекоглядний, але очевидний необхідний пріоритет — розвиток транспортної інфраструктури Схід-Захід, який має поєднуватись із посилен-

У ФОКУСІ: ПОЛЬСЬКЕ БАЧЕННЯ ТРИМОР'Я

ними зв'язками Північ-Південь. Згуртування Центральної та Східної Європи має критичне значення для Польщі, країни, розташованої на перехресті двох макрорегіонів: Балтійського та Дунайського. Інфраструктурні зв'язки між ними, ігноровані протягом попередніх століть імперіями, що керували регіоном, повинні бути посилені задля загальної користі вільних народів сьогодення.

Вишеградська група та пов'язані з нею формати, такі як V4+ (тобто чотири країни плюс один зовнішній партнер — зазвичай, Хорватія, Румунія, Словенія або Україна, остання є головним партнером поза межами ЄС) або V4 + NB8 (додаючи п'ять країн Північної Європи та три країни Балтії) мають великий потенціал для співпраці у двосторонніх та регіональних інфраструктурних проектах як у транспорті, так і в комунікаціях. Провідною галуззю для даного виміру співробітництва є залізниця та автомагістралі «Північ-Південь», що з'єднують країни регіону та сприяють подальшому розвитку їх економік. Найвідомішим прикладом є Via Carpatia — автомобільна магістраль, початок якої планується у грецькому місті Салоніки, а кінець — або в литовському порту Клайпеда, або навіть продовження до Естонської столиці Таллінна, з подальшим поромним сполученням до Гельсінкі. На південному відрізку ця автомагістраль матиме відгалуження через Болгарію до Стамбула та до румунського Чорноморського порту Констанца. Іншою можливістю для такої співпраці є Судетські гори, де існують можливості для потенційних двосторонніх польсько-чеських проектів для будівництва автомобільних та залізничних зв'язків.

Польська ділянка Via Carpatia (570 км) проходить вздовж автомагістралі S19 і планується бути завершеною до 2023 року. Орієнтовна вартість ділянки, інвестором якої є GD-DKIA, становить 30 мільярдів злотих (7 мільярдів євро). Магістраль S19 проходить від Барвінека на словацькому кордоні до Будзіско на литовському кордоні, з'єднуючи, зокрема, такі міста, як Жешув та Люблін. Маршрут пропонує деякі перспективні додаткові сполучення з Україною

(Жешув-Перемишль-Львів, Замош-Володимир Волинський-Луцьк та Люблін-Хелм-Ковель). Крім цього, не тільки від польської ділянки Via Carpatia може бути зроблено відгалуження на Україну: це можливо зробити від словацької ділянки (через Мукачево-Ужгород-Кошице) і угорської (Мукачево-Дебрецен).

Via Baltica — ще один проект такого ж типу, як Via Carpatia. Він є частиною польської секції В Пан'європейського транспортного коридору — 91 км польська секція, яку планується завершити у 2018-2021 рр., оцінюється в 3,5 млрд злотих (820 млн. євро), а GD-DKIA також виступає інвестором. Проект магістралі планується почати зі з'єднання Берлін-Варшава, а потім він поверне на північ вздовж існуючих магістралей S8 і S61 через Острів Мазовецька, Ломжа, Ельк та Сувалки, до досягнення литовського кордону в Будзіско; далі, як описано вище, вона продовжиться на Каунас, Ригу, Таллінн та Гельсінкі.

В даний час будується і планується завершити до 2022 року магістраль A1 — відома у Польщі під назвою «Бурштинове шосе», що йде від Горицків на чеському кордоні до Гданська через Катовіце, Ченстохова, Лодзь та Торунь — ще один приклад покращення автомобільної транспортної мережі. Вона стане частиною Європейського транспортного коридору E75, який проходить від Вардо на далекій півночі Норвегії через Фінляндію, далі через поромне сполучення Гельсінкі-Гдиня до Польщі, а далі через Чехію, Словаччину, Угорщину, Сербію та Македонію до Греції. Перетинає шосе E30 (від Корт, Ірландія до Омськ, Росія) та E40 (від Кале, Франція до Риддер, Казахстан), що робить її важливим елементом європейської транспортної інфраструктури.

Автомагістраль S3 (від Свиноуйсце до Любавки на чеському кордоні) повинна бути завершена до 2018 року та доповнена подальшим відгалуженням на Чехію до 2023 року. Вона являє собою частину Європейського транспортного коридору E65, а також Центральноєвропейського транспортного коридору (СЕТС) Route 65, і проходить від Швеції (через паромне сполучення Мальме-Свиноуйсце) через Польщу, Чехію, Словач-

У ФОКУСІ: ПОЛЬСЬКЕ БАЧЕННЯ ТРИМОР'Я

чину, Угорщину, Хорватію, Косово, Сербію, Македонію та Грецію, з поромним сполученням з Крітом.

Останній в переліку, але не менш важливий за значенням інфраструктурний проект, який варто згадати в цьому контексті, є так званий Go Highway Одеса-Гданськ, яким планується з'єднати Україну та Польщу, і який може також стати частиною китайської ініціативи «Один пояс, один шлях».

Це не просто автомагістралі, а й залізнична інфраструктура, яка буде розвиватись у Тримор'ї. Пріоритетним проектом є Rail Baltica (Варшава-Таллінн), який, як очікується, буде завершено до 2025 року з підводним тунелем до Гельсінкі до середини 2030-х років.[5]

Успіх відкритого «Укрзалізницею» у грудні 2016 року залізничного сполучення «Київ-Львів-Перемишль» демонструє ще один потенціал співпраці в регіоні. Такий приклад має наслідуватись та навіть повторюватись в інших місцях. Визначені нові залізничні потужності за маршрутами Вроцлав-Краків-Перемишль-Львів-Тернопіль-Хмельницький-Вінниця-Київ та Варшава-Люблін-Хельм-Ковель-Коростень-Київ зменшили б трафік на перевантажених польсько-українських транспортних прикордонних переходах, що стало ще більш актуальним з початком у червні 2017 р. безвізового режиму для подорожей українців до ЄС. Місцеві поїзди на маршрутах Люблін-Хелм-Ковель-Рівне-Житомир та Перемишль-Львів-Івано-Франківськ-Чернівці також сприяли б зменшенню затримок на кордоні.

Транспортна система в регіоні Тримор'я також включає в себе три водні шляхи, що будуть створені: E30 — від Свиноуйсце на Балтійському морі по Одеру, Ельбі і Дунаю до Чорного моря; E40, що також з'єднає Балтійське та Чорне моря від Гданська до Одеси; і E70, що з'єднає річки Одер і Вісла (як частина маршруту, що в кінцевому підсумку з'єднає Клайпеду та Роттердам).[6]

Енергетичний вимір співпраці ТІ народився як інструмент протистояння російському виклику, який був чітко продемонстрований регіону так

званими російсько-українськими «газовими війнами». [7]

Відповідь Тримор'я на цей виклик втілюється у проекті «коридор Північ-Південь» — плановане сполучення між вже існуючим СПГ-терміналом у Свиноуйсце на узбережжі Балтики, недалеко від польсько-німецького кордону, та запланованим терміналом на хорватському острові Крк на Адріатиці. Коридор фактично розпочався з польсько-датсько-норвезького проекту «Північні ворота», який включає Балтійський трубопровід для транспортування газу з норвезьких родовищ до Польщі. Планованими інвесторами є: Gaz-System (Польща), Gassco (Норвегія) та Energinet (Данія). Польська компанія — основний розподільник газу PGNiG — також бере участь у проекті, оскільки її дочірнє підприємство PGNiG Upstream Norway володіє акціями 20 норвезьких газових родовищ у Північному морі. Проект, вартість якого оцінюється в 1,6-2,2 мільярда євро з плановою потужністю 10 мільярдів кубометрів на рік, планується завершити в період 2017-2022 роки, він також матиме можливість працювати у реверсному режимі [8]. Однак для того, щоб ці інвестиції були ефективними, вони повинні бути пов'язані з будівництвом газових з'єднань (інтерконекторів) між країнами V4 та їх сусідами по Тримор'ю, а також Україною. Зокрема, створення транзитного газового коридору «Північ-Південь» вимагає будівництва трьох наступних газових з'єднань: польсько-українського та польсько-словацького, які вже планується завершити до 2020 року, та польсько-чеського, для якого термін завершення ще визначається.

Польсько-словацьке з'єднання планується побудувати між Страхоцином та Велькі Капушанами. Його річна пропускна спроможність складе 4,7 млрд. куб. м (з Польщі до Словаччини) та 5,7 млрд. куб. м (зі Словаччини до Польщі). Основними інвесторами є Gaz-System (Польща) та Eustream (Словаччина), а вартість — 356 мільйонів злотих (83 мільйони євро). Проект отримав підтримку фінансування ЄС в розмірі 108 млн. євро, що надаються в рамках інструменту Connecting Europe Facility.

Польсько-чеський інтерконектор пролягатиме від Лібхошт (Чехія) до Гать (польсько-чеський кордон), і далі до Кендзежина Козле (Польща). Його планована пропускна спроможність — 5 млрд. куб. м (Польща — Чехія) і 2,5 млрд. куб. м у зворотному напрямку; вартість ще не визначена, але головними інвесторами будуть Gaz-System (Польща) та Netgas (Чехія).

Що стосується польсько-українського інтерконектору, його маршрут планується Германовичі (Польща) — Більче-Волиця (Україна) з компресорною станцією у Страхоціні (Польща). Головними інвесторами інтерконектору з плановою потужністю від 5 до 8 млрд. куб. м на рік є Gaz-System та Укртрансгаз.

Для Польщі та України важливість проекту полягає у забезпеченні енергетичної безпеки; російсько-українська війна змусила Україну шукати інших постачальників газу, а не російський «Газпром». Для Чехії та Словаччини відповідні інтерконектори мають більш економічний вимір; тим не менше, російсько-німецький газопровід «Північний потік 2» являє собою фундаментальну загрозу позиції Словаччини як головній транзитній країні для російського газу, змушуючи Братиславу шукати альтернативи.

Як згадувалося вище, коридор «Північ-Південь» — це має бути з'єднання терміналів СПГ на обох кінцях, Свиноуйсце та Крк відповідно. У Польщі цей проект розглядається як певний вид перестраховки, який гарантує безпеку постачань до регіону у випадку, якщо Росія вдасться до будь-яких переривань постачань СПГ до Свиноуйсце по Балтійському морю.[9]

Крім коридору «Північ-Південь», через газовий інтерконектор Польща-Литва (GIPL) планується підключити Польщу до її північно-східного сусіда, з'єднавши Головчиці (Польща) та Яунюнай (Литва) до 2021 року. Інвесторами є Gaz-System, Amber Grid (Литва) та Виконавче агентство інноваційної мережі — INEA (ЄС). GIPL, оціночна вартість якого складає 558 млн. євро, призначений для підключення газотранспортної системи Балтійських країн до іншої частини Європейського Союзу; од-

нак, ймовірно, це буде складно з урахуванням конкурентоспроможності СПГ терміналів — існуючих потужностей польського Свиноуйсце та плаваючої регазифікаційної платформи (FSRU) у Клайпеді, а також додатковими FSRU, які планується розмістити у Скулті (Латвія), Таллінні та Палдісці (Естонія) [10] і Констанці (Румунія).[11]

Спільна боротьба проти німецько-російського [12] проекту «Північний потік — 2» охоплює інтереси Польщі та Словаччини [13] в рамках ТІ, а також України та Білорусі за межами ТІ. Усі ці країни в даний час є основними транзитерами для експорту російського газу та нафти до ЄС [14]. Цілком імовірно, що ці держави співпрацюватимуть зі скандинавськими та балтійськими країнами у цьому питанні, оскільки всі вони бояться російського домінування в регіоні та сприймають експорт російського газу як інструменту зовнішньої політики Кремля; з цих причин вони також протестували проти «Північного потоку — 1».[15]

Енергетична інфраструктура ТІ також може бути доповнена двома електромережевими інтерконекторами, одним з яких є з'єднання LitPol між Ельком в Польщі та Алітусом в Литві, через який з'єднується Польща та країни Балтії, а також ще один — з'єднання між Польщею та Україною, яке зараз на етапі планування. [16]

Перша експериментальна американська партія СПГ до терміналу Свиноуйсце 8 червня [17], а також заява президента Трампа у Варшаві у липні [18] про те, що США будуть постачати американський СПГ до Центральної Європи, додали значного політичного імпульсу співпраці Тримор'я в енергетичному вимірі, забезпечуючи йому високі шанси на успіх.

У своїй нинішній конфігурації з 12 країн, Тримор'я включає 105 мільйонів жителів і має сумарний ВВП у розмірі 3,3 трильйона доларів (2,8 трлн. євро) [19]. Таким чином, економічний потенціал регіону в рамках ЄС є, безсумнівно, досить значним. З німецької точки зору, тільки один польський ринок більш ніж удвічі перевищує аналогічний показник Росії, тоді як сукупний ринок V4 є більшим,

ніж ринок Франції [20]. Протягом багатьох років Чехія була другим за величиною ринком для Польщі після Німеччини (у 2015 р. — 11,9 млрд. євро, або 8,4% експорту, порівняно з 5,1 млрд. євро, або 2,9% експорту до Росії); лише в 2015 році Чехія посіла третє місце після Великобританії (12,1 млрд. євро, 8,5%). У 2015 році експорт з Польщі до Угорщини (4,8 млрд. євро, 2,7%) був лише трохи меншим, ніж до Росії [21]. Країни ТІ пропонують одна одній стабільні умови торгівлі, низькі політичні ризики, особисту та правову безпеку для підприємців та їх працівників, географічну близькість (тим самим знижуючи транспортні витрати) та споживачів з відносно високою — і зростаючою — купівельною спроможністю, які, крім того, не розосереджені на великій території, на відміну від Росії; крім цього, рівень корупції, порівняно з Росією, є відносно низьким і продовжує знижуватися. Якщо розглядати з точки зору впливу інфраструктурних проектів ТІ на регіональний розвиток, то цей регіон може стати потужним і привабливим ринком для всього ЄС.

Проекти енергетичних і транспортних коридорів у регіоні Тримор'я — див. наступну сторінку

II. Потенціал майбутньої співпраці в регіоні Тримор'я

а) Тримор'я та безпековий вимір

Ініціатива Тримор'я — це не безпековий проект, багато з країн Ініціативи все ще мають спільну позицію щодо військового виміру міжнародних відносин у регіоні та, особливо після 2014 року, мають таке ж чи схоже сприйняття російської загрози. Регіональна інтеграція у безпековій сфері розпочалася у листопаді 2015 року, на саміті східного флангу НАТО, зібраного за ініціативою Польщі та Румунії. На цьому саміті офіційно народилася «Бухарестська 9-ка» (Болгарія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина). Враховуючи контекст російської

агресії в Україні, 9-ка звернулася до НАТО з проханням про зміцнення східного флангу Альянсу. З цих країн ті, у кого є спільні сухопутні або морські кордони з Росією (країни Балтії, Польща, Румунія та Болгарія), офіційно звернулися з проханням про присутність військ союзників на своїй території, а ті, кому пощастило більше — не мати такого сусіда — (Чехія, Угорщина та Словаччина), запропонували іншим свою політичну солідарність та підтримку [23]. Ці прохання (за винятком Болгарія, з урахуванням її далекого розташування у південній частині) були прийняті на Варшавському саміті НАТО в липні 2016 року і зараз реалізуються.[24]

Основними країнами для співробітництва в галузі безпеки в географічному просторі Тримор'я є Польща, Румунія та країни Балтії. Проте північні країни⁴ (як країни-члени НАТО, такі як Данія та Норвегія, а також нейтральні — Фінляндії та Швеція) є важливим фактором безпеки в регіоні та залишаються привабливими партнерами по співпраці для всієї Центральної та Східної Європи.

Скандинавське сприйняття російської загрози подібне до того, що існує в Польщі чи країнах Балтії⁵, більше того, враховуючи, що країни Північної Європи належать до «старої Європи», їх голоси частіше більш впливові, ніж «нових» членів НАТО та ЄС; відповідно, до північних країн часто прислуховуються більш уважно і ставляться більш серйозно. Цей факт має політичну цінність для Польщі, країн

⁴ Ісландія також є північною країною, і вона є членом НАТО, хоча вона не має регулярних ЗС, а її географічна віддаленість від Балтійського регіону робить малоймовірним її потенційне членство у ТІ, і тому тут вона не розглядається

⁵ Звичайно, існують деякі відмінності навіть між скандинавськими державами, обумовлені переважно географічними факторами. Фінляндія є безпосереднім сусідом Росії, оскільки обидві країни поділяють загальний сухопутний кордон, Швеція має більш морську орієнтацію та зосереджена на Балтійському морі, Норвегія зосереджена на Північній Атлантиці та Арктиці, тоді як Данія — має відносно менші загрози — також зосереджується на Арктиці. Про історію та перспективи Північного військового співробітництва див.: T. Dąbrowski, M. Gniazdowski, J. Gotkowska, J. Groszkowski, A. Sadecki, A. Wilk, J. Hyndle-Hussein, В регіоні сили? Стан та перспективи військового співробітництва окремих держав від Балтійського до Чорного моря, ред. J. Gotkowska, O. Osica, Центр східних досліджень, Варшава 2012, с.22-27. Дивіться також: J. Gotkowska, P. Szymański, Між співробітництвом та членством. Відносини Швеції та Фінляндії з НАТО, "Дослідження OSW", № 62, лютий 2017 р., с.31, та J. Gotkowska P. Szymański, Готланд та Аланд на балтійській шаховій дошці — шведська та фінська проблеми, "Аналізи OSW", 26.10.2016, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-10-26/gotland-and-aland-baltic-chessboard-swedish-and-finnish-concerns>

У ФОКУСІ: ПОЛЬСЬКЕ БАЧЕННЯ ТРИМОР'Я

Проекти енергетичних і транспортних коридорів у регіоні Тримор'я

Балтії та Румунії, який важко переоцінити. Скандинавські думки щодо ситуації в галузі безпеки в нашій частині Європи резонують та гармонізуються з нашими власними думками, роблячи їх більш авторитетними та впливовими. Це допомагає зменшити вплив російської пропаганди щодо «істеричної, історично мотивованої русофобії» Варшави, Вільнюса чи Таллінна. Крім того, висока якість державного управління у країнах Північної Європи буде важливим ресурсом для Тримор'я, якщо вони приєднаються до нього. Такі «мережеві активи» (досвідчені, висококваліфіковані державні службовці, лояльні до своїх материнських країн під час працевлаштування на високих посадах у структурах ЄС та НАТО) буде важко переоцінити як засіб просування спільної скандинавсько-балтійсько-польсько-румунської точки зору на природу російської стратегії та політики.

Економічний потенціал і високий технологічний рівень країн Північної Європи, особливо їх військова промисловість, є ще однією причиною того, що Ініціатива Тримор'я повинна поширюватись на північ. В даний час, все більш широкий регіон, якому загрожує Росія, займається інтенсивною програмою переозброєння. Для поляків, балтів та румунів продукція військової промисловості Північної Європи, а також військові ноу-хау, є дуже привабливими. З 2001-2002 років польсько-фінська співпраця в галузі військової промисловості є реальністю, яку найкраще символізує польський армійський бронетранспортер «Росомак», який створений на базі модифікованого фінського броньованого модульного транспорту (AMV) «Patria» [25]. Фінляндія також є провідним регіональним виробником систем балістичного захисту (такі компанії як Ballistic Protection Burgmann, Verseidag Ballistic Protection, Exote Armour, FY-Composites, і Temet), а також електронних військових систем (Control Express Finland,

Electro-Hill, Elektrobot i Elesco) [26]. Фінський⁶ та Естонський досвід та ноу-хау щодо територіальної оборони [27] та досвід Естонії у вивченні кібервійн є ще одними питаннями, які заслуговують вивчення іншими країнами регіону, і тому представляють перспективну додаткову сферу співпраці.[28]

Співпраця польсько-норвезької військової промисловості була розпочата 24 травня 2016 року під час візиту президента Польщі Анджея Дуди до Осло. У той час Польська Armament Group та норвезька фірма Kongsberg Defense & Aerospace AS підписали Лист про наміри співробітництва, оскільки Польща хоче придбати елементи норвезької системи протиповітряної оборони NA-SAMS.[29]

Шведська військова промисловість є однією з найпотужніших у регіоні та користується значною повагою у Польщі ще з міжвоєнного періоду (зенітні гармати Bofors, які протистояли люфтваффе у 1939 році, є іконою польської народної пам'яті). Угорська та чеська авіація використовують шведські реактивні винищувачі Saab JAS 39 Gripen з 2001 та 2005 р. відповідно. Протягом останніх декількох років Польща розглядає можливість заміни своїх старих радянських реактивних літаків МіГ-29 та Су-22 до 2021 року, а Gripen — один із варіантів, що розглядаються.[30]

Шведська військова промисловість також випускає бронетранспортери, артилерійські та керовані ракети (BAE Hagglands, BAE Bofors), літаки (Saab), кораблі (Kockums), боєприпаси (Åkers Krutbruk, BAE Hagglands, Nammo Sweden, Norma), системи балістичного захисту (Åkers Krutbruk, Bofors, CSM Materialteknik, Saab Barracuda), радіо та інша електроніка, пов'язана зі зв'язком (Ericsson, Saab), оптоелектроніка (Aimpoint, Flir), а також трена-

⁶ Більше див: Факти про національну оборону. 90 років Силам оборони Фінляндії, відділ публічної інформації Командування оборони Фінляндії, Хельсінкі 2008 р., с. 46-50. Див. також: Н. Herranen, Професіональна і дієздатна, але призовна: Сили оборони Фінляндії, [в:] К. Sprohr Readman (ред.), Створення стійких та ефективних військових можливостей. Системне порівняння професійних та призовних військ, прес-служба IOS, наукові серії НАТО, серія 5: Наукова та технологічна політика, т. 45, Амстердам, 2004 р., с. 97-108 і Rajavartiolaitos. Фінська прикордонна служба, http://www.raja.fi/rvl/home.nsf/pages/index_eng

У ФОКУСІ: ПОЛЬСЬКЕ БАЧЕННЯ ТРИМОР'Я

жери та навчальні засоби (NSC, Saab). Швеція також є провідним виробником технологій «стелс».

Участь Північних країн у політичному вимірі розширеного безпекового співробітництва Тримор'я є також привабливою. Як і їхні країни-партнери з Центральної Європи, країни Північної Європи покладаються на американський військовий захист та підтримку, і тому вони належать до основи проамериканського табору в Європі, разом з країнами Балтії, Польщею та Румунією.

Військова співпраця в регіоні Тримор'я, хоча й фрагментована, вже є реальністю. Північні держави активно співпрацюють між собою, як і країни Балтії. Більше того, Північно-Балтійське співробітництво з питань безпеки та оборони належить до початку 1990-х років [31]. Польща та Литва мали єдиний миротворчий батальйон у 1999-2008 рр., як і Польща та Україна з 1995 по 2010 рік; спільна бригада трьох країн почала діяти у 2017 році. Польсько-німецько-датський багатонаціональний корпус Північний Схід (MC NE) існує з 1998 року, а в 2011 році створено Вишеградську бойову групу ЄС, відкриту для співпраці з Україною.[32]

Описаний вище потенціал для співробітництва Тримор'я у сфері безпеки та оборони охоплює, таким чином, північні та східні фланги НАТО та ЄС. Його основа складається з країн Північної Європи та Прибалтики, Польщі та Румунії, які можуть розраховувати на певну співпрацю та солідарність з іншими країнами V4, а також із державами-членами НАТО із Західних Балкан. Існує також певний потенціал співпраці цієї групи з Україною. Загалом, всі ці країни разом можуть утворити групу, яка зможе відіграти роль військового та політичного якоря американців у Європі. Основними країнами для такого утворення є: Польща, як основна держава та країна, яка має найбільший демографічний та військовий потенціал у регіоні; Румунія, друга за величиною країна в групі, з другим (після Польщі) найбільшим військовим потенціалом на східному фланзі НАТО, з дуже реалістичним (тобто вільним від ілюзій) підходом до Росії і дуже проамериканською та про-польською орієнтацією як

еліт, так і громадською думкою, Скандинавія з її військовою індустрією та технологіями, політичним престижем та владою у поєднанні з геостратегічною позицією (уздовж морських шляхів, що з'єднують Північну Атлантику та північно-західне Балтійське море) — найбільш імовірною зоною дій Росії, спрямованих на тестування надійності та єдності НАТО.

б) Тримор'я та ЄС — «Ні багатошвидкісній Європі!»

Хоча формально ТІ не має наміру координувати регіональну співпрацю в рамках ЄС, така співпраця все ще існує в деяких областях і має потенціал, що може бути поширений на інших, можливо, з додаванням нових партнерів. Це, перш за все, питання імміграційної кризи та загрози маргіналізації країн регіону Тримор'я внаслідок ідеї «багатошвидкісної» Європи або Європи «двох швидкостей».

Сьогодні V4 має спільну позицію щодо імміграційної кризи в ЄС. Польща та Словаччина (які розташовані поза основними напрямками імміграції з півдня), а також Чехія (яка не межує з будь-якою країною з поза меж зони Шенгену) взагалі не є «фронтними країнами», які змушені безпосередньо вирішувати це завдання. Проте криза сильно вразила Угорщину, Хорватію, Словенію та Болгарію, а також загрожує Румунії. Країни V4 показали взаємну солідарність одна з одною, колективно відмовляючись від обов'язкової системи квот розподілу іммігрантів, яку Європейська Комісія намагалася нав'язати їм.

Друга проблема — маргіналізація держав Тримор'я в межах ЄС — набагато серйозніша і має більш руйнівний політичний потенціал. Ця потенційна маргіналізація вже має давню історію. У 2012 році, під час переговорів щодо фіскального пакту, дипломатичний тиск Франції позбавив Польщу та інші країни ЄС, що не є членами валютного та економічного союзу (у більш широкому регіоні — Болгарія, Хорватія, Чехія, Данія, Угорщина, Румунія та Швеція) постійного статусу спостерігача на самітах

Єврозони. В інтересах всього Європейського Союзу необхідно подолати дискримінаційні практики, які призводять до посилення ліній розділу в межах ЄС. Польща хоче припинити практику вилучення представників країн Тримор'я з основних європейських структур, і вона сподівається на співпрацю з іншими країнами щодо цієї позиції. Будь-яка передача повноважень щодо прийняття рішень від установчих інституцій ЄС до неформальних або більш вузьких органів та форматів («перший рівень ЄС») сприймається нашими країнами як крок до дезінтеграції Європейського Союзу шляхом поділу його країн-членів на «директивну» групу провідних держав — що приймають рішення, — і групу підпорядкованих держав, від яких очікується «не пропустити можливості промовчати», (ганебне висловлювання колишнього французького президента Жака Ширака) і прийняти домінування «лідерів» чи зіткнутись з тим, що вас назвуть «поганими європейцями». Звичайно, Польща не погодиться на такий статус для країн ТІ. Польща хоче потужного та об'єднаного Європейського Союзу, який користується підтримкою своїх громадян, а не такого, у якому адміністративні структури страждають від дефіциту демократії.

Висновки

Ініціатива Тримор'я не має наміру замінити ЄС чи НАТО, і не була створена «проти» чогось чи когось, а має сприяти регіональному співробітництву. Навіть при нинішньому рівні зосередження на інфраструктурі, це також може зміцнити трансатлантичні відносини, залучаючи зацікавленість США через постачання СПГ до регіону.

Крім того, ініціатива Тримор'я також може розвиватися, охоплюючи безпековий та політичний виміри; насправді, подібне співробітництво вже реалізується окремими групами держав у межах Тримор'я (V4, V4 +, V4 + NB8, «Bucharest 9»). Існує значний потенціал для включення північних країн у всі можливі виміри цієї ініціативи.

Польща залишається найбільшою країною Тримор'я за чисельністю населення; разом з чехами та угорцями, вона поділяє особливий подвійний досвід як домінування, так і перебування під домінуванням; маючи таку історичну пам'ять, поляки прагнуть розширити цю ініціативу на основі взаємної поваги та рівності між партнерами. Успіх ініціативи залежить від щирої підтримки менших держав, і вона може бути здобута лише завдяки реальній, а не просто риторичній, повазі їх гідності та інтересів. Тому, роль Хорватії як співініціатора проекту неможливо переоцінити.

Незважаючи на те, що ініціатива Тримор'я була створена країнами-членами ЄС, це не означає, що ми повертаємось спиною до наших сусідів, які не є членами ЄС — України, Грузії, Молдови чи Балканів. По суті, реальність якраз зворотня. ТІ також є інструментом для активізації співпраці з цими сусідами, роблячи її більш значимою та конкретною, ніж просто приємні декларації про дружбу. Незважаючи на те, що нинішнє Тримор'я не те ж саме, що Міжмор'я 1920-х і 1930-х років, дух останнього — бажання гарантувати незалежність і суверенітет Центральної та Східної Європи — залишається живим та надихаючим для Польщі.

Бібліографія

1. Спільна заява щодо «Ініціативи Трьох морів» (Дубровницька Заява), 25 серпня 2016 р., [http://predsjed-nica.hr/files/The%20Joint%20Statement%20on%20The%20Three%20Seas%20Initiative\(1\).pdf](http://predsjed-nica.hr/files/The%20Joint%20Statement%20on%20The%20Three%20Seas%20Initiative(1).pdf). Також див. «Ініціатива Трьох морів: Центральна та Східна Європа бере відповідальність за свою долю, «V Post», 28 серпня 2016 року, <https://visegradpost.com/en/2016/08/28/the-three-seas-initiative-central-and-eastern-europe-takes-charge-of-its-own-destiny/>
2. Т. Żornaczuk, «Тримор'я буде реалізовано до 2025 року?», «Biznes Alert», 14.07.2017, <http://biznesalert.com/zornaczuk-three-seas-completed-2025/>
3. Про підтримку президентом Дональдом Трампом Тримор'я див.: Коментарі Президента Трампа на саміті «Ініціатива Трьох морів», 6 липня 2017 р., Офіс прес-секретаря Білого дому, 6 липня 2017 р., <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2017/07/06/remarks-president-trump-three-seas-initiative-summit-july-6-2017> та «Польща: візит Трампа додає натхнення саміту Ініціативи Тримор'я» «Stratfor Worldview», 14 червня 2017 р., <https://worldview.stratfor.com/article/poland-trump-visit-adds-heft-three-seas-summit>
4. Для отримання додаткової інформації див.: Р. Okulewicz, «Концепція «Міжмор'я» в політичній думці та практиці в таборі Юзефа Пілсудського в 1918-1926 роках», Познань, 2001 р., с.417
5. Планована інфраструктура Тримор'я, Проекти транспортних маршрутів Північ-Південь (станом на 7 червня 2017 р.), Інформаційний центр досліджень пострадянського простору, Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademii Sztuki Wojennej, Варшава 2017, ст.19-26
6. Там же, с.31-35
7. Там же, с.3. Інші країни також були предметом російського газового шантажу з початку 1990-х років. (Р. Żurawski vel Grajewski, Політика Європейського Союзу щодо Росії та інтереси Польщі 1991-2004, Краків, 2008, ст. 504-518, 521-551. Див. також Е. Wyciszkievicz, Російський нафтогазовий сектор — передумови внутрішнього та перспективного розвитку, [в:] Е. Wyciszkievicz (ред.), Геополітика трубопроводів. Енергетична взаємозалежність та міждержавні відносини на пострадянському просторі, Варшава 2008, с.34-36, 54-55; А. Eberhardt, Енергетичні питання у відносинах Російської Федерації та Республіки Білорусь, [в:] Е. Wyciszkievicz (ред.), цит, с.67-72 та А. Szeptycki, Відносини Російської Федерації та України в газовому секторі, [в:] Е. Wyciszkievicz (ред.), цит., с.103-104, 119-120); крім того, українсько-російські газові конфлікти з 2005 по 2014 рр. підняли питання до їх нинішнього рівня. Докладніше про ці конфлікти див.: А. Szeptycki, цит., с.123-130; теж, Україна проти Росії. Дослідження залежностей, Варшава 2013, с.186-189 і Р. Żurawski vel Grajewski, Європейський Союз та російсько-українські газові дебати з квітня по жовтень 2014 року, [в:] Т. Domański (ред.), Міжнародні політичні та культурологічні дослідження в сучасних викликах, Лодзь 2016, с.199-226
8. Газопровід Baltic Pipe все ближче. Наймський: Зрозуміло, що нам вдасться, Dziennik.pl, 30.03.20, <http://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/546252,baltic-pipe-gazociag-rura-naimsk-projekt.html>
9. Планована інфраструктура Тримор'я, с. 6-11
10. Там же, с.12-14
11. А. Stoica, Фокус на СПГ: порт Констанца, транзитний вузол Європи, «Огляд ринку нафтової промисловості», лютий 2015 р., <http://www.petroleumreview.ro/magazine/2015/february/40-february-2015/435-focus-on-lng-constantia-port-a-transit-hub-for-europe>
12. Хоча до «Північного потоку 2» залучені не лише німецькі та російські компанії, це, по суті, російсько-німецький проект. R. Bajczuk S. Kardaś A. Łoskot-Strachota, Угода про фінансування «Північного потоку 2», «Аналізи OSW», 26.04.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-04-26/porozum-ienie-w-sprawie-finansowania-nord-stream-2>.
13. W. Maciejzek, Польща проти «Північного потоку 2». Законодавство ЄС має поважатись», «Енергетика 24», 11 вересня 2015 року, <http://www.energetyka24.com/258026,polska-przeciw-nord-stream-ii-prawo-ue-musi-byc-przestrzegane>
14. «Газпром» прогнозує зниження транзиту газу через Україну, «Аналізи OSW»,

- 1.06.2011, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-06-01/gazprom-zapowiada-spadek-tranzytu-gazu-przez-ukraine>. Додатково див.: Р. Żurawski vel Grajewski, Європейський Союз щодо російсько-українського газового конфлікту квітень-жовтень 2014 р., [в:] Т. Domański (ред.), Міжнародні політичні та культурологічні дослідження сучасних викликів, Польща 2016, с.203 та К. Kłysiński W. Konończuk, “Росія провокує газовий конфлікт з Білоруссю”, “Аналізи OSW”, 23.06. 2010, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-06-23/rosja-prowokuje-konflikt-gazowy-z-bialorusia>
15. Про позиції країн Тримор'я щодо “Північного потоку 2” див.: Т. Dąborowski J. Groszkowski A. Sadecki A. Łoskot-Strachota, Центральна та Південно-Східна Європа щодо проекту “Північний потік 2”, “Аналізи OSW”, 14.10.2015 р. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-10-14/europa-srodkowa-i-poludnio-woschodnia-wobec-projektu-nord-stream-2> і J. Groszkowski, Позиція Чехії щодо “Північного потоку 2”, “Аналізи OSW”, 2015-12-09, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-12-09/czesi-wobec-nord-stream-2> і J. Gotkowska, P. Szymański, “Північні країни щодо “Північного потоку 2”: між скептицизмом та нейтралітетом”, “Коментарі OSW”, 10.12.2016, с.1-7
16. Планована інфраструктура Тримор'я..., с.27-30
17. Перший корабель з американським газом у Свіноуйсце. Шидло: Це день, який увійде в історію, Dziennik.pl, 08.06.2017, <http://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/551707,gazowiec-Ing-gaz-swinoujscie-statek-z-amerykanskim-gazem-dostawa-gazu-z-usa.html>
18. Т. DiChristopher, Трамп запусив американський природний газ європейським лідерам; вважає, що російський газ затримує їх заручниками, CNBC, 6 липня 2017 року, <http://www.cnbc.com/2017/07/06/trump-natural-gas-europe-leaders.html>
19. I. Brzeziński, D. Koranyi, «Саміт Трьох морів: крок до реалізації бачення цілісної, вільної і мирної Європи», Атлантична рада, 5 липня 2017 року, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-three-seas-summit-a-step-toward-realizing-the-vision-of-a-europe-whole-free-and-at-peace>
20. У 2016 році німецький експорт до Росії склав 21,57 млрд. євро, а для Польщі — 54,79 млрд. євро. Німецький експорт до Франції склав 101,3 млрд. євро, а до країн В4 — 128,2 млрд. (Польща — 54,79 млрд., Чехія — 38,2 млрд., Угорщина — 22,7 млрд., Словаччина — 12,7 млрд.). Серед інших держав Тримор'я, тільки Румунія, наприклад, додає 13,57 млрд. євро до цієї суми. Зовнішня торгівля. Рейтинг торговельних партнерів Німеччини у зовнішній торгівлі 2016 р., Федеральне статистичне управління, 20 липня 2017 р., с. 2
21. Статистичний щорічник зовнішньої торгівлі 2016, GUS, Варшава 2016, с.63 і 116
22. Игорь Деланоэ. Соотношение вооруженных сил в Черноморском Регионе. Российский совет по международным делам 2016 <http://russiancouncil.ru/blackseamilitary>.
23. Спільна декларація «Солідарність союзників та спільна відповідальність» Бухарест, листопад 2015 року, <https://www.lrp.lt/data/public/uploads/2015/11/joint-declaration.pdf>. Додатково див.: Дев'ять керівників країн Центральної та Східної Європи прийняли Декларацію Бухарестського саміту: зобов'язання посилити східний фланг НАТО та оборонний бюджет, «Nine o'clock.ro», 4 листопада 2015 р., <http://www.nineoclock.ro/nine-leaders-of-central-and-eastern-european-states-adopt-bucharest-summit-declaration-commitment-to-strengthen-eastern-flank-of-nato-and-for-defence-budget/> і I. M. Ionita, O. Manea, Вершбоу: НАТО потребує Стратегії подолання загроз з Півдня та Сходу, “Defence Matters”, 5 листопада 2015 року, <http://defencematters.org/news/vershbow-nato-needs-strat-egy-to-address-threats-from-the-south-and-the-east/410/>. Дивіться також: К. Sobczyk, цит., с.56-58
24. Підвищення присутності НАТО на сході та південному сході, Організація Північноатлантичного договору, 29 червня 2017 р., http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm?selectedLocale=en
25. K.Wilewski, Росомаки в польській армії, «PolskaZbrojna.pl», 07.12.2013, <http://www.polskazbrojna.pl/home/articleshow/8741?t=Rosomaki-w-polskiej-armii>. Також дивіться: TankNutDave,

У ФОКУСІ: ПОЛЬСЬКЕ БАЧЕННЯ ТРИМОР'Я

- КТО Rosomak 8x8 колісний бронетранспортер, польський бронетранспортер, 8 січня 2016 року, <http://fighting-vehicles.com/kto-rosomak/>
26. T. Dąbrowski, M. Gniazdowski, J. Gotkowska, J. Groszkowski, A. Sadecki, A. Wilk, J. Hyndle-Hussein, цит., с.35
27. Естонські сили оборони, http://www.mil.ee/index_eng.php/?s=kaitsevagi. Дивіться також: Kaitseliit, http://www.apsaugeliit.ee/index.php?op=body&cat_id=288.
28. CCD COE, Центр співпраці з питань спільного кіберзахисту в НАТО, Таллінн, Естонія, <http://www.ccdcoe.org/> Див. також: Захист проти кібератак, Організація Північноатлантичного договору, Домашня сторінка, <http://www.nato.int/cps/en/SID-63D98D11-C19E4ECC/natolive/75747.htm>
29. Polish Armament Group і Kongsberg Defence & Aerospace AS підписали Лист про наміри щодо співпраці, PGZ, Polska Grupa Zbrojeniowa, 30.05.2016, <http://en.pgza.pl/a/229,polish-armament-group-and-kongsberg-de-fence-aerospace-assigned-a-letter-of-intent-on-cooperation>
30. Польські F-35 з 2021? Військова авіація, Altair Agencja Lotnicza, 21 лютого 2014, http://www.altair.com.pl/news/view?news_id=12775
31. T. Dąbrowski, M. Gniazdowski, J. Gotkowska, J. Groszkowski, A. Sadecki, A. Wilk, J. Hyndle-Hussein, цит., с.45-47. Див. також: G. Rdzanek, Місця Литви, Латвії та Естонії у військовій політиці Данії 1993-2000, Вроцлав, 2003, с.304
32. P. Żurawski vel Grajewski, Міжнародна безпека. Військовий вимір, Варшава 2012, с.430-434

Др. Марко ФІЛІЙОВИЧ

Член Департаменту досліджень соціальних наук
(Дослідницького відділу політики і міжнародних справ)
Інституту освіти та досліджень ATINER
(м.Афіни, Греція)

Віталій МАРТИНЮК

Керівник міжнародних програм
Центру глобалістики «Стратегія XXI»
(м.Київ, Україна)

Чорноморський регіон в Ініціативі Китаю «Пояс і Шлях»

Black Sea Region in China's "Belt&Road" Initiative

China's "Belt&Road" Initiative previews different transport ways from China to Europe. One of them is through the wider Black Sea region, but this one faces challenges and difficulties, including conflict zones. Nevertheless, there is a great potential for the 'Asian dragon' and its partners in the Wider Black Sea Region to have many benefits in terms of further implementation of the Initiative, which is not cancelled but rather postponed.

Вступ

Чорноморський простір є важливим трансконтинентальним перехрестям. Це означає, «земля і морський простір від Балкан до Кавказу й від українських та російських степів до Анатолії» [1]. По суті, Чорноморський регіон включає Чорне море та країни, що мають вихід на узбережжя. У той же час, незадовго до створення Організації Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС) у 1992 році в міжнародному політичному та академічному середовищах з'явився термін «Широкого Чорноморського регіону», який, крім згаданих вище країн, включає певні країни Балкан та Кавказу, які

не мають виходу на Чорноморське узбережжя, але стали членами ОЧЕС. [2]

Найвпливовішими глобальними акторами цього регіону є Європейський Союз (ЄС), Сполучені Штати (США), Росія та Туреччина, а Китайська Народна Республіка (Китай) дещо пізніше також приєдналась до них. По суті, початковий інтерес Китаю до регіону пов'язується з епохою «холодної війни», коли, використовуючи комуністичну ідеологію, ця азійська сила будувала стратегічне партнерство з Албанією перш за все, а згодом переорієнтувалася на тіснішу співпрацю з СФР Югославія та Румунією. Їхня співпраця тривала до кінця «холодної війни», або, точніше, до драматичних політичних змін в регіоні, які почалися із зміни режиму Чаушеску в Румунії та досягли кульмінації в ході насильницького розпаду Югославії. Після цього зв'язки Китаю з регіоном майже повністю припинились. Іншими словами, протягом певного періоду офіційний Пекін практично не мав узгоджених планів, які б давали йому видимі результати в цьому районі. Окрім принципової підтримки режиму Слободана Мілошевича на різних міжнародних форумах в 1990-х роках, інших ознак певної стратегії Китаю в регіоні не було (або, принаймні, це не було видимим у чіткій формі). [3]

Однак, група експертів під керівництвом Козміна Іоніти зазначає, що після закінчення бурх-

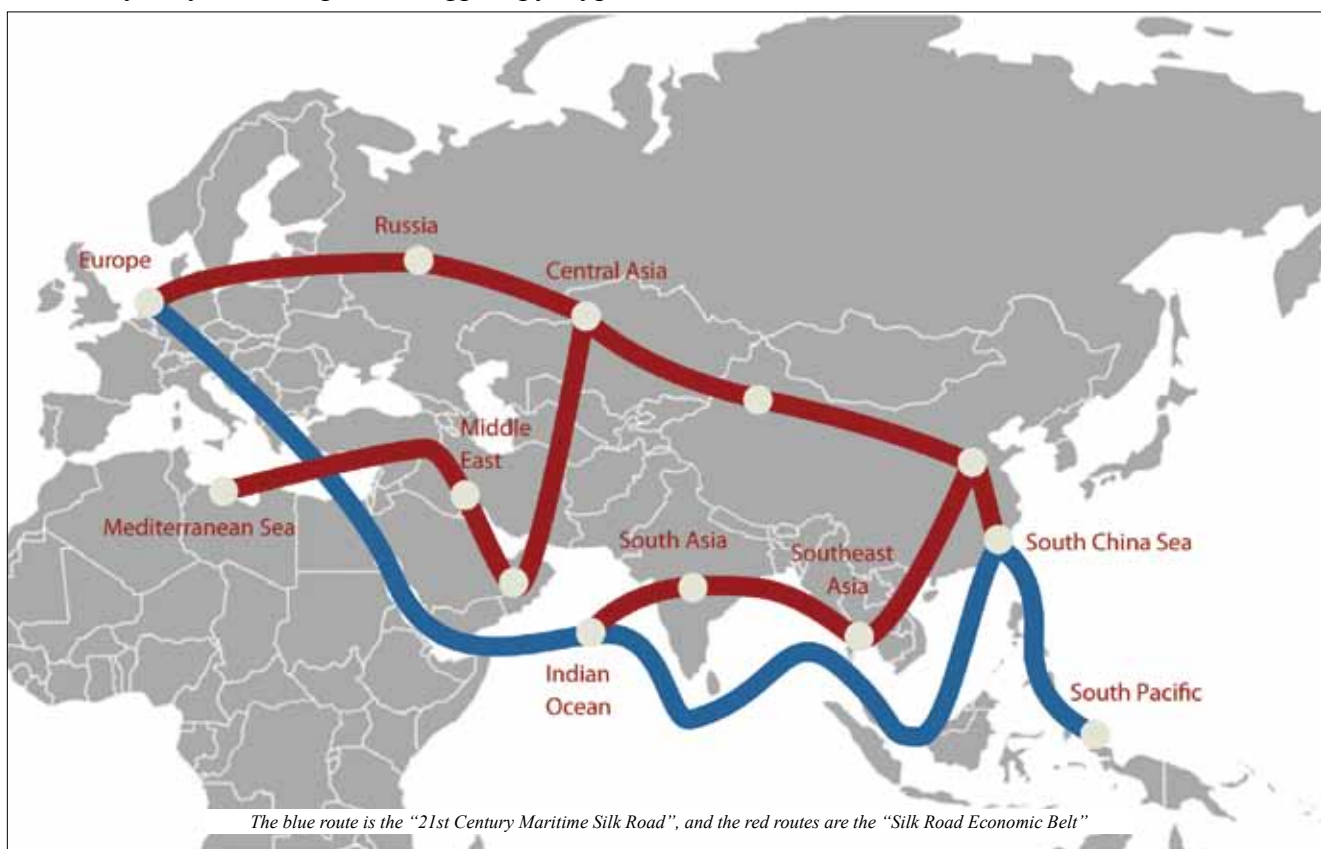
У ФОКУСІ: «ПОЯС І ШЛЯХ» КНР

ливих подій, викликаних розпадом комунізму та біполярного світопорядку «Китай швидко приймав нову реальність, щоб поширити ідеологічні міркування та взяти на себе роль доброго економічного гравця і надійного партнера в регіоні. Його новий підхід полягав у заохоченні взаємовигідних інвестицій та торгівлі без будь-яких політичних зв'язків. Оскільки протягом останніх трьох десятиліть економічно-фінансовий вплив Китаю та географічна охоплення зростали вражаюче, він оцінив важливість Західно-Балканського — Чорноморського регіону та Центральної Європи як життєво важливий сегмент стратегічного дизайну, орієнтованого на майбутнє: сучасна версія стародавнього Великого шовкового шляху» [4]. Це стратегічне бачення було конкретизовано наприкінці 2013 року, коли президент найбільш густонаселеної країни світу закликав Євразію та інші країни приєднатись до Ініціативи Китайського Поясу і Шляху (Chinese Belt & Road Initiative, BRI) — багатшарового плану посилення зв'язків між Європою та Азією шляхом активізації та будівництва сухопутної і морської інфраструктури з

метою нарощування та посилення торгівлі між Сходом і Заходом і, таким чином, прискорення економічного зростання залучених акторів.

Оскільки заклик до співпраці спровокував змішану реакцію (деякі країни висловлювали оптимізм і бажання приєднатися до китайського проекту, а деякі висловлювали занепокоєння зростаючим впливом «Колоса зі Сходу»), постало кілька питань. Як Китай планує долучитися до складного Чорноморського геополітичного пазла і боротися за можливість реалізувати свої стратегічні ідеї? З якими викликами він зіткнеться там? Які заходи реалізуються в даний час у регіоні? Що очікує його політичне керівництво? Що про це думає міжнародна академічна та політична спільнота?

Для того, щоб дати відповіді на ці питання, необхідно коротко пояснити, що саме означає Ініціатива BRI, коли дійде до її реалізації, і якою є реакція окремих суб'єктів на Євразійській геополітичній сцені на початок операціоналізації китайського мегаплану.

Джерело: Ingrid Ge, Andrew Christie and Jeff Astle, *One Belt One Road — A role for UK companies in developing China's new initiative: New opportunities in China and beyond*, China-Britain Business Council, p. 6.

Ініціатива «Пояс і Шлях»: економічний чи (гео)політичний проект?

Відповідно до концепції творців BRI, цей мегапроект в основному з'єднує Азію та Європу, Китай та ЄС сухоходом і морським шляхом через відновлення і будівництво численної інфраструктури. Як зазначає Лю Цзюкуй, старший науковий співробітник Китайської академії соціальних наук (CASS) і директор департаменту досліджень країн Центральної та Східної Європи Інституту європейських досліджень CASS, концепція включає в себе два одночасних плани: розвиток Економічного поясу Шовкового шляху і Морський шовковий шлях XXI століття [5]. Перший передбачає поліпшення і розвиток наземних зв'язків, іншими словами — будівництво так званого євразійського сухопутного моста — логістичного ланцюжка від східного узбережжя Китаю до Роттердама у Західній Європі, а також створення ряду економічних коридорів, що з'єднують Китай з Монголією, Казахстаном, Росією, Центральною Азією та Південно-Східною Азією. Другий передбачає розвиток морського шляху, який іде від східного узбережжя Китаю до Європи через Південно-Китайське море та Індійський океан. Метою морського шляху є створення ефективних транспортних маршрутів між основними портами різних країн, у тому числі розвиток економічного коридору через Індійський океан, щоб краще з'єднати Китай з Південною Азією, Близьким Сходом, Африкою та Середземним морем. [6]

У ширшому сенсі, директор Департаменту західного розвитку Національної комісії з розвитку та реформ Китаю Тянь Цзіньчен пояснює: «Його мета — створити найбільшу в світі платформу для економічного співробітництва, включаючи координацію політики, співпрацю у сфері торгівлі та фінансування і соціальне та культурне співробітництво» [7]. Відповідно до поглядів деяких експертів, «цей план має потенціал для масового зацьмарення американського післявоєнного плану реконструкції Маршалла, який охоплював близько 65% населення світу, третину світового ВВП і допоміг просуванню близько чверті усіх товарів та послуг» [8]. У цьому сенсі важливо

підкреслити, що деякі конкретні проекти вже реалізуються.

Хоча китайський план в принципі спрямований на стимулювання загального економічного зростання, активізацію торгівлі та сприяння економічному співробітництву між залученими країнами та міжнародними організаціями, слід зазначити, що не всі актори (запрошені до участі) є однаково оптимістичними. Наприклад, в той час як такі країни, як Киргизстан і Таджикистан, з великим ентузіазмом підтримують «Азіатського дракона» у його зусиллях, вважаючи, що це принесе їм економічне процвітання, інші, як Індія, звинувачують офіційний Пекін у «намаганні зробити інші (держави) його економічними васалами» і «підірвати їхній суверенітет», і що «весь проект є лише туманом, який Китай використовує для встановлення контролю над Індійським океаном». [9]

Втім, згідно із заявами китайських чиновників, особливо тих, які були оголошені на останньому саміті BRI, видається, що Пекін легко не відмовиться від своїх ідей. З цього приводу президент найбільш заселеної країни світу пообіцяв «вкочати» ще 125 млрд. доларів США у Фонд «Шовковий шлях», підкреслюючи, що «Китай не має наміру контролювати або загрожувати будь-якій іншій країні», та зображаючи саміт як шанс «не перейти до нової гегемонії, а можливість привести стару гегемонію до кінця». [10]

Однак, маючи на увазі, що BRI охоплює величезну географічну зону, а також той факт, що політична верхівка Китаю вже стикається з численними проблемами в реалізації своїх ідей, в своєму найближчому оточенні, логічно припустити, що офіційний Пекін, швидше за все, зустрінеться з подібними реакціями (звинуваченнями підірвати суверенітет інших держав і висловлюванням сумнівів щодо економічної виправданості окремих проектів) в будь-якій частині Євразії, в якій він почав реалізовувати свої плани [11]. Можна резонно очікувати, що така практика буде особливо помітною у тих регіонах, де існує сильний геополітичний динамізм, і де багато відкритих питань. Оскільки територія навколо Чорного моря є одним з та-

ких регіонів, виклик для осіб, які приймають рішення в Китаї, є складнішим, оскільки існує потужна позиція деяких найбільш потужних глобальних і регіональних суб'єктів, які мають взагалі суперечливі інтереси.

Китай і Широкий Чорноморський регіон: останні активності та ключові виклики

Щоб адекватно зрозуміти стратегічний підхід Китаю до Широкого Чорноморського регіону та передбачити основні виклики, з якими він стикається, необхідно звернути увагу на кілька важливих фактів. Зокрема, хоча країни регіону знаходяться під парасолькою ОЧЕС, китайський уряд поки не продемонстрував зацікавленість у використанні цієї платформи для багатосторонніх дискусій по BRI [12]. Натомість, він відмовився визначити пріоритети двостороннього співробітництва та у 2012 році створив багатосторонню платформу для співпраці з 16 країнами Центральної та Східної Європи під назвою «СЄЕ 16 + 1».

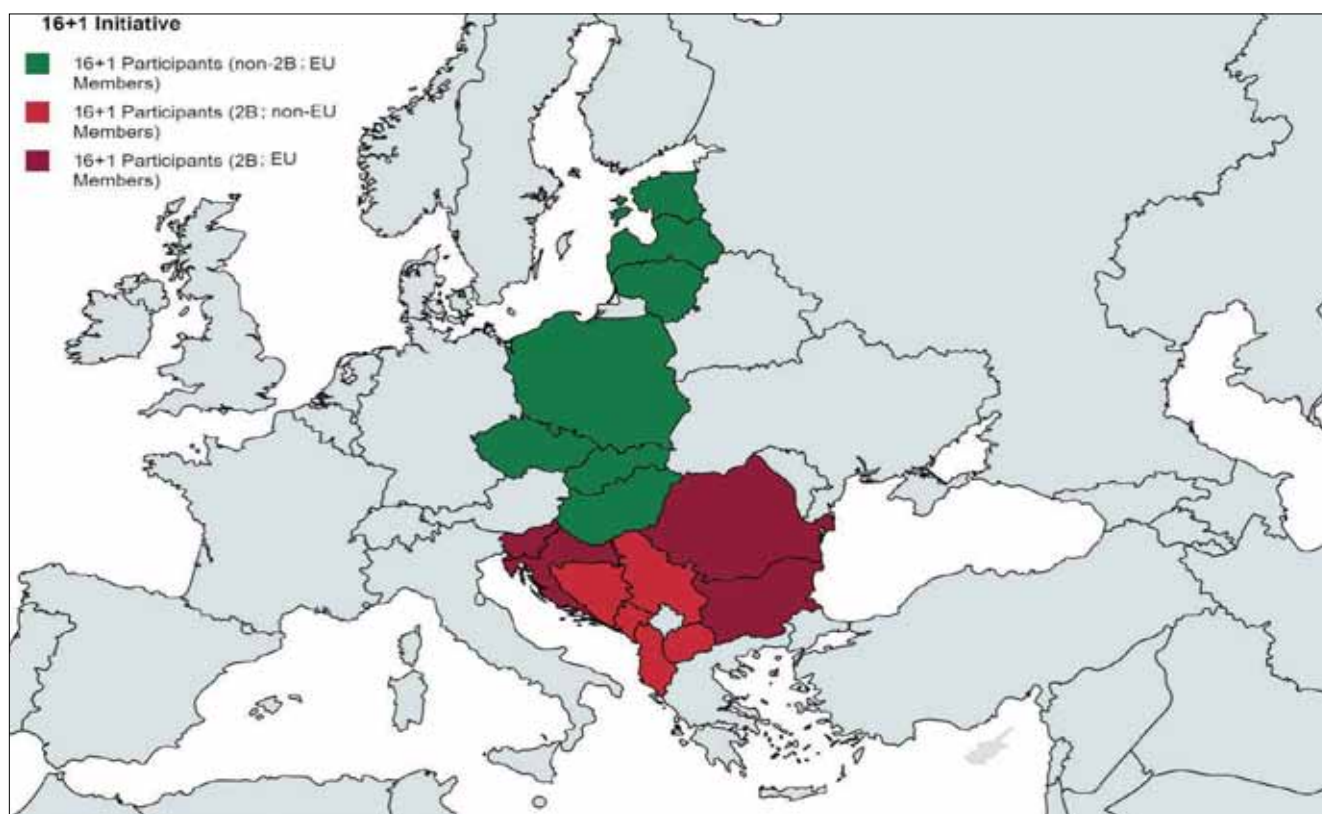
Що стосується двостороннього співробітництва між Китаєм та регіоном, то перші значні інвестиції були на Балканах, коли світова фінансова криза досягла свого піку. У листопаді 2008 року китайський президент Ху Цзіньтао відправив Державній китайській океанській паливній компанії (COSCO) 3,4 млрд. доларів США для модернізації та введення в експлуатацію частини грецького державного порту в Пірей [13]. Починаючи з 2009 року, COSCO інвестувала значні кошти в модернізацію і введення в дію двох пірсів під її керівництвом, що призвело до швидкого зростання обороту контейнерів. У 2016 році в рамках своєї програми приватизації, грецький уряд продав 51% своїх акцій в порту (РРА) для COSCO за 280,5 млн. євро. Франц-Поль ван дер Паттен пояснює: «Таким чином, китайська компанія стала власником та оператором не тільки всіх трьох причалів контейнерного терміналу, але й паромного порту, круїзного порту, автомобільного терміналу, судноремонтних споруд та нерухомого майна, що примикає до гавані. За умови, що вона додатково інвестує близько 300 млн. євро у порт, COSCO має право

придбати ще 20% акцій РРА (на 88 млн. євро) до 2021 року. Компанія COSCO заявила, що хоче збільшити портовий контейнерний оборот до 5 млн. TEU до 2018 року, що могло б перетворити Пірей на п'ятий за величиною порт Європи». [14]

Звичайно, Греція була не єдиною країною на Балканах, до якої Китай демонстрував свої інтереси. Після придбання портів у Піреї, Китай зосередився на Сербії, особливо на транспорті та енергетиці. Драган Павлічевич вказує: «Будівництво Мосту китайсько-сербської дружби, пізніше перейменованого на честь сербського вченого Михайла Пупіна, було погоджено у 2010 році. Вартість складала 260 млн. доларів США, а міст був побудований державним підприємством Китаю, China Road and Bridge Corporation (CRBC), на тлі м'якої позики від Експортно-імпортного банку Китаю» [15]. Міст був побудований у період з 2011 по 2014 роки і відкритий у грудні 2014 року [16]. Драган Павлічевич пояснює: «За цим проектом незабаром послідував перший етап оновлення теплової електростанції «Костолац», яке включало реконструкцію існуючої електростанції, будівництво систем десульфатизації та модернізацію супутньої транспортної інфраструктури. Цей перший спільний інфраструктурний проект у енергетичному секторі був полегшений кредитом на 293 млн. доларів США на пільгових умовах». Цей проект був завершений у 2014 році, а прем'єр-міністр Китаю оголосив нові інфраструктурні проекти. [17]

Незважаючи на те, що серед балканських країн основна увага Китаю прикута до Сербії, він не знехтував практично жодною із сусідніх країн. Економічна потужність «Азіатського дракона» дозволила відкрити двері по всьому регіону, орієнтуючись, перш за все, на енергетичний сектор (особливо в зону зеленої енергетики), автомобільну промисловість, металургійний сектор та розвиток суттєвої торгівлі і військових відносин. [18]

Це особливо помітно після 2012 року та створення платформи для співпраці між Китаєм та країнами Центральної та Східної Європи, відомої як «СЄЕ 16 + 1».

Джерело: Ingrid Ge, Andrew Christie and Jeff Astle, *One Belt One Road — A role for UK companies in developing*
 Джерело: Cosmin Ionita, Sergiu Celac, Horia Ciurtin, Sandro Knezović, Miruna Troncoță, *Strategic challenges in South East Europe and the Black Sea area — Policy paper*, New Strategy Center — IRMO, February 2017, p. 14.

Після цього кількість проектів на Балканах суттєво зросла, а інвестиції з Китаю почали надходити до Центральної та Східної Європи. За словами Малгожати Якімов: «Дійсно, інвестиції китайських державних підприємств у європейську атомну енергетику, будівництво та залізничну інфраструктуру збільшилися дуже швидко після 2012 року. У таких країнах, як Чехія, Румунія та Угорщина, китайські гроші влилися у ключову енергетику, телекомунікації та сектори нерухомості» [19]. Після того, як Сербія стала стратегічним партнером Китаю у 2009 році, Польща отримала такий же статус у 2011 році, а Чехія — у березні 2016 року. Крім того, Юлія Моніка Олер-Шінкай пояснює, що «стратегічне партнерство з Сербією та Польщею зросло до всеохоплюючого рівня у червні 2016 року» [20]. Логічно, що «з 2015 року кількість завершених, поточних та запропонованих спільних інфраструктурних проектів між Китаєм та Сербією наблизилася до десятків» [21]. Одним із них є реконструкція залізниці Белград-Будапешт, яка є спільним проек-

том Китаю, Сербії та Угорщини та дуже значним сегментом BRI. Павлічевич каже: «Серед більш ніж десятка угод, підписаних на той час, будівництво високошвидкісної залізниці Белград-Будапешт привернуло найбільшу увагу як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні. Проект задуманий як перший елемент майбутнього високошвидкісного залізничного сполучення від грецького порту Пірей, який є входом до Європи для великої кількості вироблених у Китаї продуктів, до Центральної Європи» [22].

У той же час, BRI зіткнулась з декількома викликами у регіоні Західні Балкани — Чорне море. Ван дер Паттен зазначає: «Прогрес є повільний: приватизація порту Пірей стикається із суттєвими затримками, COSCO не змогла придбати більшу частку порту у 2016 році. В даний час будівництво нової залізничної колії між Белградом та Будапештом також затримується внаслідок занепокоєння Європейської Комісії щодо того, чи відповідає угода між Угорщиною та Китаєм правилам державних закупівель ЄС» [23]. Крім того, Якуб Якововський додає:

«Процес створення багатосторонніх інституцій для надання матеріальної та фінансової підтримки китайським компаніям був складним. До них відносяться відсутність бажання з боку партнерів ЦСЄ виконувати координаційні завдання, недосвідченість китайських компаній у реалізації цієї моделі співпраці, а також невдале пристосування інструментів, створених за цією ініціативою співпраці («СЄЕ 16 + 1» — автори) до економічних реалій регіону. Кредитна лінія на суму 10 млрд. доларів США, запропонована Китаєм, була використана лише в інфраструктурних проектах, що здійснюються в країнах Західних Балкан, які не є членами ЄС. Спеціалізований інвестиційний фонд, відомий як Фонд інвестиційного співробітництва Китаю у ЦСЄ, виявився більш успішним. Водночас, інвестиції за цим Фондом у Польщі, Угорщині та Болгарії, оцінюються лише в 0,5 млрд. дол. США [24]. Але основна перешкода, як оцінює Малгожата Якімов у тому, що «ЄС все ще бачить Китай як загрозу», оскільки економічні вигоди від участі Китаю в регіоні вищі, ніж очікувалося. Малгожата Якімов впевнена, що крім економічних цілей Китай досягає політичних цілей BRI: «Після того як Литва та Естонія прийняли Далай-ламу у 2011 році, Китай запропонував свої інвестиції, призначені для країн Балтії, більш «політично правильній» Латвії. Так само, коли Польща не поспішала приймати китайські інвестиції з огляду на безпеку, ті самі можливості отримали і її сусіди» [25]. Крім того, «деякі аналітики, наприклад, показали, як на найвищому рівні чеського уряду економічна сила китайських підприємств перетворюється на політичний вплив. Усна підтримка Угорщини у визнанні Китаю як ринкової економіки суперечить загальній торговій політиці ЄС, а похвала президента про ліберальну модель Китаю суперечить основним європейським цінностям». [26]

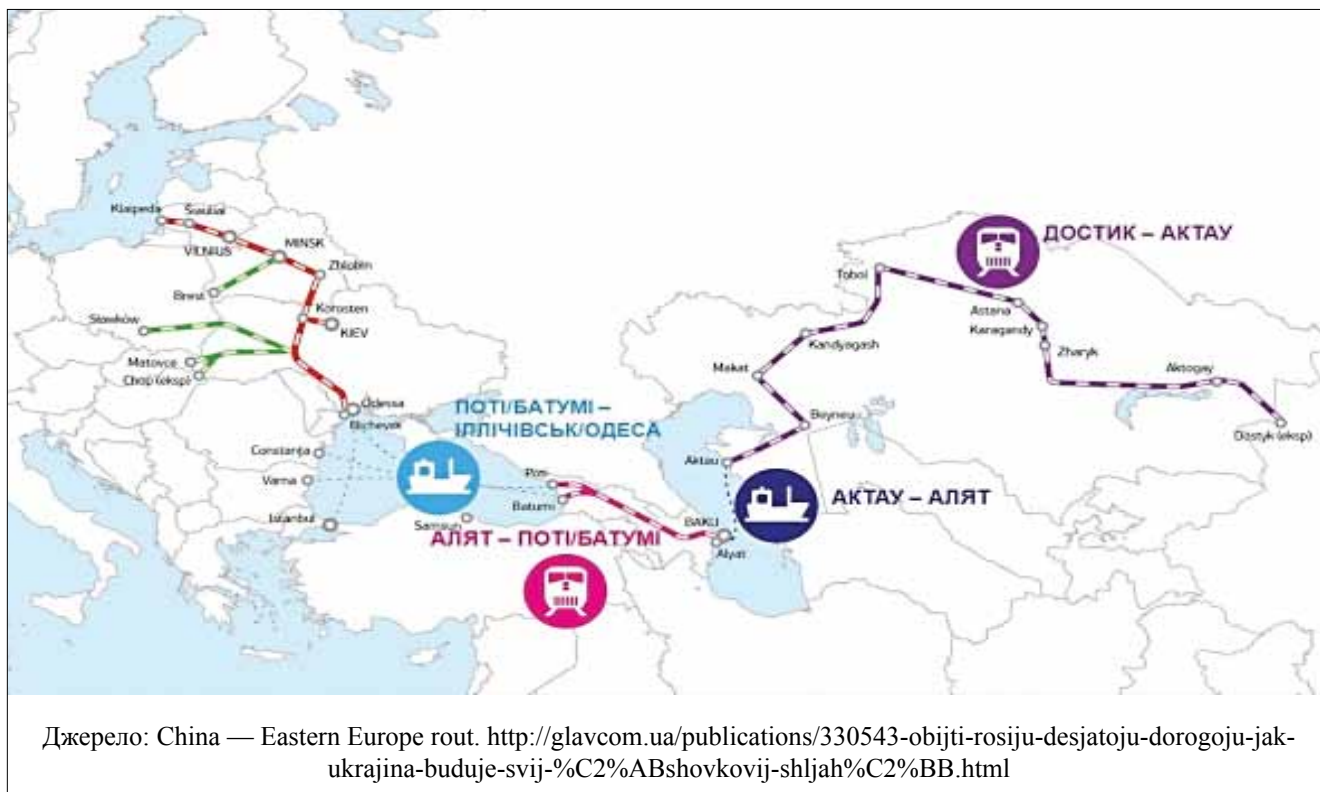
Україна дуже зацікавлена в тому, щоб прокласти Шовковий шлях через українську територію, включивши її порти та залізниці до цього проекту. У 2016 році Міністр інфраструктури України Володимир Омелян оголосив політичне рішення українського уряду стати частиною китайської ініціативи та повідомив про готовність Китаю інвестувати в інфраструктурні проекти в

Україні [27]. Незважаючи на те, що в січні 2016 року Україна протестувала залізничний маршрут суходіл-море-суходіл, «Шовковий шлях», як видається, є для неї віддаленою перспективою, оскільки ця траса проходить через регіони з численними конфліктами (Нагірний Карабах, Південна Осетія, Абхазія, Крим, Донбас і Придністров'я), у яких Росія має свої особливі інтереси.

За словами Ван дер Паттена: «Наприкінці 2013 року російські ЗМІ та експерти були дуже негативними щодо китайських планів перетворення Криму на головний центр нової ініціативи «Шовковий шлях». Хоча послідуєча анексія Криму була, в першу чергу, пов'язана з російським антагонізмом до Заходу, що також перешкодило великому портовому проекту на півострові, який повинен був фінансуватися китайською компанією» [28]. Він також підкреслив: «Що стосується Чорноморського регіону, то участь китайського уряду в проектах BRI є більш обмеженою, ніж у Балканському регіоні. Китай, здається, дуже обережний, щоб не протидіяти Росії відверто, та бере до уваги геополітичну чутливість Росії у Чорноморському регіоні. З огляду на їх розташування, як Грузія, так і Україна потенційно могли б бути близькими дипломатичними партнерами та освоїти основні інфраструктурні проекти, фінансовані Китаєм. Однак, вони також є колишніми радянськими республіками, які мають напружені відносини з Росією. Судячи з мап з проєктованими залізничними коліями, що поширюються в Китаї, китайський уряд, схоже, виступає за транспортний коридор до Південно-Східної Європи з Китаю через Іран та Туреччину, а не через Грузію чи Україну. Це свідчить про те, що підхід Китаю не може бути зрозумілим виключно на підставі економічних факторів: також слід враховувати геополітичні міркування». [29]

Крім Росії та Китаю, Сполучені Штати також бачать Широкий Чорноморський регіон як свою сферу впливу і готові захищати свої інтереси. Доказом того є конкуренція між китайськими та американськими компаніями щодо тендеру на будівництво порту в грузинському місті Анаклія.

Так, хоча китайсько-грузинський консорціум («Power China» з грузинськими партнерами) був майже цілковитим переможцем оголошеного тендеру, рішення полягало в тому, що проєкт буде наданий американсько-грузинському консорціуму Anaklia Development Consortium (ADC), що стало сюрпризом для багатьох у Китаї та Грузії. [30]

Все вказує на те, що Китай не матиме легкого доступу до регіону. Враховуючи це, питання полягає в тому, як «Азіатський дракон» може реагувати на ці виклики.

Подальший розвиток Китайської стратегії для Широкого Чорноморського регіону: Чи існує можливість більш активного залучення?

Реалізація китайської ідеї про з'єднання Європи та Азії має багато перешкод. Проте, беручи до уваги готовність Пекіна дотримуватися своєї ідеї, незважаючи на те, що вона стикається з проблемами, «Колос зі Сходу» нелегко відмовиться від власних планів [31]. Крім того, китайське співробітництво в регіоні в контексті BRI може навіть мати позитивні наслідки та зменшити існуючу там напругу.

Наприклад, щодо відносин між Китаєм та Росією, Ван дер Паттен зауважує, що «через напружені відносини Росії з Заходом вона прагне дружніх відносин з Китаєм, щоб уникнути ізоляції. Це допоможе Китаю розширити свій економічний вплив у сусідньому оточенні Росії, в тому числі в Чорноморському регіоні», але він радить, що «Китай повинен проявляти обережність» [32]. Цей підхід підтверджується тим фактом, що Китайська портова інженерна компанія (China Harbor Engineering Company, CHEC) у травні 2017 року підписала угоду з українським урядом щодо модернізації Чорноморського порту «Південний» в Одеській області на півдні України, яка не викликала ніяких заперечень з боку російської сторони. Так само в Грузії, як каже Джозеф Ларсен, «у 2014 році Китай інвестував 217,94 млн. дол. США у цю кавказьку країну. Серед країн, що не є членами ЄС, тільки Азербайджан отримав більший обсяг. В даний час ряд китайських компаній, в тому числі Hualing Group, найбільший для Грузії іноземний інвестор, мають основні операції у Грузії» [33].

Що стосується відносин Китаю з ЄС, Малгожата Якімов припускає, що «зі свого боку, Китай зробив багато зусиль для того, щоб заспокоїти

побоювання ЄС щодо своїх мотивів, наполягаючи на тому, що він буде віддавати перевагу Європі сильній та об'єднаній і сприятиме різним європейським проектам, а не буде конкурувати з ними» [34]. Ван дер Паттен погоджується з цією пропозицією: «Якщо BRI може сприяти економічному розвитку Балкан та Чорноморського регіону, то ЄС повинен прийняти активний підхід, спрямований на максимальний внесок у свої стратегічні інтереси». [35]

Погляди на відносини Китаю з США відмінні. Якщо деякі вважають, що політичне керівництво у Вашингтоні буде перешкоджати китайській програмі, використовуючи суперництво між Китаєм та Індією [36], то інші вітають той факт, що президент США Дональд Трамп направив делегацію на саміт, присвячений BRI, і запропонував допомогу Китаю у реалізації його ідей [37]. Хто правий — залишається відкритим питанням, але очевидно, що новий Шовковий шлях збільшить вплив Китаю в регіоні. Це забезпечить регіональну стабільність у Чорноморському регіоні, оскільки Китай обережно уникає геополітичної конкуренції, яка дестабілізує регіон.

Місцева влада, регіональні організації та приватний сектор повинні більш активно брати

участь у реалізації китайської ідеї. Ван дер Паттен вважає: «Новий Шовковий шлях формується не тільки Китаєм, але і некитайськими акторами. Інвестуючи в інфраструктуру та сприяючи коридорам схід-захід (через Чорне море) та північ-південь (через Балкани), регіональні актори можуть посилити свою роль у BRI та стимулювати залучення Китаю» [38].

Існує кілька сигналів про те, що китайська ідея Шовкового шляху йде в правильному напрямку. По-перше, на останньому форумі, присвяченому BRI у травні 2017 року у Пекіні, були присутні деякі лідери держав Чорного моря (включаючи Туреччину та Росію). По-друге, в цьому (2017) році вперше було організовано Форум Балканського і Чорноморського Співробітництва з метою «зміцнення співпраці в цьому регіоні в різних аспектах, у тому числі й з точки зору транспорту та інфраструктури», беручи до уваги внесок BRI для країн, що беруть участь у форумі [39]. Якщо такі заходи продовжаться, існує великий потенціал для «Азіатського дракона» та його партнерів, розташованих у Широкому Чорноморському регіоні, щоб мати багато переваг у плані подальшого впровадження BRI.

Бібліографія

1. Charles King, “The Wider Black Sea Region in the Twenty-First Century”, in: Daniel Hamilton and Gerhard Mangott (Eds.), *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, Center for Transatlantic Relations, The Johns Hopkins University/Austrian Institute for International Affairs, 2008, p. 1.
2. Marko Filijović, “Співпраця у боротьбі з організованою злочинністю: ОЧЕС ” (сербською), *Revija za bezbednost 1/11*, 2011, str. 40.
3. Marko Filijović, Zoran Kalibarda, “Китайський похід на Балкани“ [“Chinese ‘Campaign’ on the Balkans“] (сербською), *Војно дело*, зима, 2013., pp. 47-48.
4. Cosmin Ionita, Sergiu Celac, Horia Ciurtin, Sandro Knezović, Miruna Troncotă, *Strategic challenges in South East Europe and the Black Sea area — Policy paper*, New Strategy Center — IRMO, February 2017, p. 13.
5. Liu Zuokui, „Europe and the Belt and Road Initiative: Responses and Risks”, *China-CEEC Think Tanks Network*, 1.7.2017, str. 3. <http://16plus1-thinktank.com/u/cms/cepen/201707/011815111ik5.pdf> 16.8.2017.
6. Ingrid Ge, Andrew Christie and Jeff Astle, *One Belt One Road — A role for UK companies in developing China’s new initiative: New opportunities in China and beyond*, China-Britain Business Council, nedatirano, str. 4-6.
7. Tian Jinchun, “One Belt and One Road”: Connecting China and the world”, *McKinsey & Company: Capital Projects and Infrastructure*, July 2016, <http://www.mckinsey.com/industries/capital-projects-and-infrastructure/our-insights/one-belt-and-one-road-connecting-china-and-the-world> 16.8.2017.
8. Tom Phillips, „The \$900bn question: What is the Belt and Road initiative?”, *The Guardian*, 12.5.2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/may/12/the-900bn-question-what-is-the-belt-and-road-initiative> 16.8.2017.
9. Tom Phillips, „The \$900bn question: What is the Belt and Road initiative?”, *The Guardian*, 12.5.2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/may/12/the-900bn-question-what-is-the-belt-and-road-initiative> 16.8.2017.
10. Tom Phillips, “China’s Xi lays out \$900bn Silk Road vision amid claims of empire-building”, *The Guardian*, 14.05.2017. <https://www.theguardian.com/world/2017/may/14/china-xi-silk-road-vision-belt-and-road-claims-empire-building> 18.8.2017.
11. Małgorzata Jakimów, “Is China’s Belt and Road Initiative dividing Europe?”, *Speri*, 11.7.2017. <http://speri.dept.shef.ac.uk/2017/07/11/is-chinas-belt-and-road-initiative-dividing-europe/> 17.8.2017.; ”Geopolitical Project: What China’s One Belt, One Road Initiative is Really About”, *Sputnik*, 13.5.2017, <https://sputniknews.com/politics/201705131053580618-china-new-silk-road-geopolitics/> 17.8.2017.; Tom Phillips, „The \$900bn question: What is the Belt and Road initiative?”, *The Guardian*, 12.5.2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/may/12/the-900bn-question-what-is-the-belt-and-road-initiative> 16.8.2017
12. Frans-Paul van der Putten, *The Balkans and Black Sea Region and China’s New Silk Road*, Clingendael, 06.07. 2017., https://www.clingendael.nl/sites/default/files/Balkans_Black_Sea_Region_and_China.pdf 17.08.2017.
13. Marko Filijović, Zoran Kalibarda, “Китайський похід на Балкани“ [“Chinese ‘Campaign’ on the Balkans“] (сербською), *Војно дело*, зима, 2013., p. 49.
14. The number of containers handled in 2014 was 3.5 million TEU, while in 2008 this was only 0.4 million TEU. Prema: Frans-Paul van der Putten, “Greece: Piraeus and the Maritime Silk Road”, in: Frans-Paul van der Putten (ed.), *The Geopolitical Relevance of Piraeus and China’s New Silk Road for Southeast Europe and Turkey*, Clingendael Report, December 2016, Netherlands Institute of International Relations ‘Clingendael’. Hague, p. 12.
15. Dragan Pavličević, „Chinese Infrastructure Investments in Serbia: Between Politics and Profit“, *CrtiCom*, 14.12.2015. <http://councilforeuropeanstudies.org/critcom/chinese-infrastructure-investments-in-serbia-between-politics-and-profit/> 18.08.2017.
16. “Урочиште відкриття мосту Пупін” (сербською), *Vlada Republike Srbije*, 18.12.2014. <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=227284> 18.08.2017.

17. Opširnije o tome u: Dragan Pavličević, „Chinese Infrastructure Investments in Serbia: Between Politics and Profit“, CrtiCom, 14.12.2015. <http://councilforeuropeanstudies.org/critcom/chinese-infrastructure-investments-in-serbia-between-politics-and-profit/> 18.08.2017.
18. Марко Филијовић, Зоран Килибарда, „Китайський похід на Балкани“ [“Chinese ‘Campaign’ on the Balkans“] (сербською), *Војно дело*, зима, 2013, pp. 47-61.
19. Małgorzata Jakimów, “Is China’s Belt and Road Initiative dividing Europe?”, *Speri*, 11.7.2017. <http://speri.dept.shef.ac.uk/2017/07/11/is-chinas-belt-and-road-initiative-dividing-europe/> 17.8.2017
20. Iulia Monica Oehler-Şincai, *Determinants, Goals and Different Approaches of the 16+1 Strategic Cooperation Framework*, Institute for World Economy (IWE), Romanian Academy, Bucharest, December 2016, p. 3.
21. Dragan Pavličević, „Chinese Infrastructure Investments in Serbia: Between Politics and Profit“, CrtiCom, 14.12.2015. <http://councilforeuropeanstudies.org/critcom/chinese-infrastructure-investments-in-serbia-between-politics-and-profit/> 18.08.2017
22. Dragan Pavličević, „Chinese Infrastructure Investments in Serbia: Between Politics and Profit“, CrtiCom, 14.12.2015. <http://councilforeuropeanstudies.org/critcom/chinese-infrastructure-investments-in-serbia-between-politics-and-profit/> 18.08.2017
23. Frans-Paul van der Putten, *The Balkans and Black Sea Region and China’s New Silk Road*, Clingendael, 06.07. 2017., https://www.clingendael.nl/sites/default/files/Balkans_Black_Sea_Region_and_China.pdf 17.08.2017.
24. Jakub Jakóbowski, „China’s foreign direct investments within the ‘16+1’ cooperation formula: strategy, institutions, results“, *OSW Commentary*, 03.12.2015., <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-12-03/chinas-foreign-direct-investments-within-161-cooperation> 18.08.2017.
25. Małgorzata Jakimów, “Is China’s Belt and Road Initiative dividing Europe?”, *Speri*, 11.7.2017. <http://speri.dept.shef.ac.uk/2017/07/11/is-chinas-belt-and-road-initiative-dividing-europe/> 17.8.2017
26. Małgorzata Jakimów, “Is China’s Belt and Road Initiative dividing Europe?”, *Speri*, 11.7.2017. <http://speri.dept.shef.ac.uk/2017/07/11/is-chinas-belt-and-road-initiative-dividing-europe/> 17.8.2017
27. <http://espresso.tv/news/2016/09/16/omelyan-okreslyv-perspektyvy-quotshovkovogo-shlyakhu-quot-cherez-ukrayinu>
28. Harry van Vensendaal, „Chinese ambitions could transform Southeastern Europe into key area“, *Ekathimerini*, 25.05.2017. <http://www.ekathimerini.com/218702/article/ekathimerini/business/chinese-ambitions-could-transform-southeastern-europe-into-key-area> 18.08.2017.
29. Frans-Paul van der Putten, *The Balkans and Black Sea Region and China’s New Silk Road*, Clingendael, 06.07. 2017., https://www.clingendael.nl/sites/default/files/Balkans_Black_Sea_Region_and_China.pdf 17.08.2017
30. Monica Ellena, “Georgia: China Experiences Black Sea Setback”, *Eurasian.net*, 15.02.2016. <http://www.eurasianet.org/node/77321> 18.08.2017; “Chinese power company front-runner in Anaklia Port project”, *Agenda.ge*, 12.19.2015. <http://agenda.ge/news/44255/eng> 18.08.2017; Joseph Larsen, “Georgia: The Black Sea Hub for China’s ‘Belt and Road’”, *The Diplomat*, 03.05.2017. <http://thediplomat.com/2017/05/georgia-the-black-sea-hub-for-chinas-belt-and-road/> 18.08.2017.
31. RFA, „China Pushes Belt And Road Despite Domestic Concerns — Analysis“, *Eurasia Review*, 20.06.2017. <http://www.eurasiareview.com/20062017-china-pushes-belt-and-road-despite-domestic-concerns-analysis/> 18.08.2017.
32. Harry van Vensendaal, „Chinese ambitions could transform Southeastern Europe into key area“, *Ekathimerini*, 25.05.2017. <http://www.ekathimerini.com/218702/article/ekathimerini/business/chinese-ambitions-could-transform-southeastern-europe-into-key-area> 18.08.2017.
33. Joseph Larsen, “Georgia: The Black Sea Hub for China’s ‘Belt and Road’”, *The Diplomat*, 03.05.2017. <http://thediplomat.com/2017/05/georgia-the-black-sea-hub-for-chinas-belt-and-road/> 18.08.2017.
34. Małgorzata Jakimów, “Is China’s Belt and Road Initiative dividing Europe?”, *Speri*, 11.7.2017. <http://speri.dept.shef.ac.uk/2017/07/11/is-chinas-belt-and-road-initiative-dividing-europe/> 17.8.2017

belt-and-road-initiative-dividing-europe/ 17.8.2017

35. Frans-Paul van der Putten, *The Balkans and Black Sea Region and China's New Silk Road*, Clingendael, 06.07. 2017., https://www.clingendael.nl/sites/default/files/Balkans_Black_Sea_Region_and_China.pdf 17.08.2017

36. “To counter China’s Belt and Road project, US plans New Silk Road initiative with India as major player”, *India Today*, 24.05.2017. <http://indiatoday.intoday.in/story/us-revives-two-infra-projects-in-asia-to-counter-chinas-obor/1/961631.html> 19.08.2017. “US, India To Revive ‘New Silk Road’ Seen As Counter To China’s Belt And Road Project”, *NDTV*, 24.05.2017, <http://www.ndtv.com/india-news/us-india-to-revive-new-silk-road-to-counter-chinas-belt-and-road-obor-project-1697632> 19.08.2017.

37. “In A U-Turn, US Confirms Attendance At China’s Silk Road Summit”, *NDTV*, 13.05.2017, [http://www.ndtv.com/world-news/us-to-send-delegation-to-beijing-for-chinas-one-belt-one-road-](http://www.ndtv.com/world-news/us-to-send-delegation-to-beijing-for-chinas-one-belt-one-road-obor-summit-1693060)

[obor-summit-1693060](http://www.ndtv.com/world-news/us-to-send-delegation-to-beijing-for-chinas-one-belt-one-road-obor-summit-1693060) 19.08.2017; “US to send top adviser to China’s Belt and Road summit as part of Sino-US trade deal”, *SCMP*, 06.07.2017. <http://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2094085/us-send-top-adviser-chinas-belt-and-road-summit-part> 19.08.2017; Echo Huang, “Trump just gave China what it wanted for its new Silk Road: a credibility boost from the US”, *Quartz*, 15.05.2017. <https://qz.com/983477/trump-just-gave-china-what-it-wanted-for-its-new-silk-road-a-credibility-boost-from-the-us/> 19.08.2017.

38. Frans-Paul van der Putten, *The Balkans and Black Sea Region and China's New Silk Road*, Clingendael, 06.07. 2017., https://www.clingendael.nl/sites/default/files/Balkans_Black_Sea_Region_and_China.pdf 17.08.2017.

39. George Georgakopoulos, Harry Van Versendaal, “A new think tank for the Balkans and Black Sea”, *Ekathimerini*, 25.05.2017, <http://www.ekathimerini.com/218701/article/ekathimerini/business/a-new-think-tank-for-the-balkans-and-black-sea>

Ганна ЗАМІКУЛА

*Аспірант кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Донецького національного університету ім. В.Стуса
(м.Вінниця, Україна)*

Безпекова політика Туреччини та її вплив на Чорноморський регіон

Security policy of Turkey and its impact on the Black Sea region

The article deals with Turkish security policy in the context of its implementation in the Black Sea region. The main approaches of Ankara within the framework of the regional strategy are analyzed. Positive and negative factors influencing the potential of turning Turkey into a real strategic partner of Ukraine are described.

Турецька Республіка є важливим гравцем системи міжнародних відносин. Вдале географічне положення, історична спадщина та культурна традиція визначають багатовекторність її зовнішньополітичних інтересів, які торкаються різних регіонів. Одним з таких є акваторія Чорного моря, яка природним чином забезпечує північний кордон турецької держави. Той факт, що Україна також належить до нього, і він сьогодні стає ареною протистояння російській агресивній імперіалістичній політиці, актуалізує вивчення турецького погляду на регіон для нашої держави.

В рамках реалізації Чорноморського вектору зовнішньополітичної діяльності пріоритетними напрямками для Турецької Республіки залишаються розвиток відносин з Європейським Союзом, підтримка співпраці з Російською Федерацією та захист турецьких інтересів на Південному Кавказі. Також Анкара виходить з позиції євроатлантичної солідарності, вибудовуючи свою політику з огляду на членство в Організації Північноатлантичного договору. Втім, відзначимо, що турецьке бачення регіональної ситуації доволі часто не відповідало

позиції Брюсселя. Так, Турецька Республіка заблокувала проект розширення операції Альянсу «Активні зусилля» на Чорне море. Під час російсько-грузинського конфлікту 2008 року її позиція залишалась двозначною [1]. Вона не відреагувала на румунську ініціативу щодо створення Чорноморської ескадри Організації Північноатлантичного договору, озвучену в 2016 році. З іншого боку, турецька сторона висловлювала занепокоєння щодо недостатньої присутності НАТО в Чорному морі. Президент країни Реджеп Таїп Ердоган саме з недостатністю уваги Брюсселя до проблем регіону пов'язував той факт, що він може перетворитися на «російське озеро» [2]. Така контroversійна позиція цілком співпадає з дезорієнтованістю турецької зовнішньої політики останніх років, коли радикальні зміни курсу та риторики в зовнішньополітичній діяльності стають своєрідною візитною карткою Анкари.

В різні історичні періоди Туреччина по різному визначала виклики національній безпеці, які існують для неї в Чорноморському регіоні. В постбіполярну добу, після ліквідації глобальної радянської загрози, їх можна класифікувати за кількома напрямками: розповсюдження сепаратистських рухів та радикального ісламу; міжнародний тероризм; загрози морській безпеці (забезпечення належного функціонування транспортного потоку вантажів та пасажирів, боротьба з нелегальною торгівлею тощо); вирішення регіональних конфліктів [3, с. 878].

Актуальною тенденцією регіональної зовнішньої політики Туреччини протягом другої половини 2000-х років ставало прагнення до нормалізації відносин та стабілізації ситуації в басейні Чорного моря. Саме в цьому контексті слід розглядати ініціативи з примирення на

Кавказі (так звана «футбольна дипломатія» у відносинах с Вірменією, та проект створення Кавказької платформи стабільності та співпраці). Втім, події Арабської весни, які сколихнули весь Близький Схід, відвернули увагу Анкари від північних рубежів на користь південних. Сьогодні Чорноморський регіон є важливим, втім — другорядним елементом регіональної політики Турецької Республіки. Він знаходиться в тіні близькосхідних проблем та конфліктів (громадянська війна в Сирії, підйом курдського національного руху), які становлять основну загрозу безпеці держави і через це набувають першочергової актуальності. Сухопутні кордони Туреччини в регіоні пов'язуються з іншими геополітичними одиницями — Балканами на Заході та Кавказом на Сході. Це ще більше нівелює актуальність чорноморської проблематики для турецького суспільства.

В основі турецького підходу до Чорноморського регіону лежить прагнення до його стабілізації, уникнення на його території загроз та конфронтацій, які могли б відволікати Анкару від інших зовнішньополітичних напрямків. Туреччина зацікавлена у стабільності сусідів та збереженні статус-кво набагато більше, ніж в їхніх демократичних перетвореннях. Через це актуальні політичні турбулентності навколо України сприймаються турецькою владою із певною обережністю [4, с. 7].

Принциповою є позиція Анкари щодо «закриття» Чорноморського регіону для зовнішніх гравців. Спротив Туреччини викликає втручання в регіональні справи «третьох» країн. Турецька влада неодноразово заявляла про свою тверду негативну позицію щодо їхньої участі у вирішенні регіональних питань, особливо у вигляді прямої присутності іноземного флоту в басейні Чорного моря, адже це може призвести до порушення і так слабкого балансу сил в стратегічно важливому регіоні. Цьому сприяє й посилення на давню османську традицію вважати це водоймище своєрідним «турецьким озером». Позиція Анкари залишається незмінною, навіть якщо таким «зовнішнім гравцем» виступає її довгостроковий стратегічний союзник — Сполучені Штати Америки, або країни-

партнери по НАТО [3, с. 880]. Також Туреччина виступає за обмежувачий підхід до вирішення питань військово-морської безпеки в регіоні. Погоджуючись з необхідністю залучати до розв'язання проблематики загальнополітичного та гуманітарного характеру представників масштабного Балтійсько-Кавказького простору, Анкара наголошує, що конкретні морські чорноморські питання мають залишатися виключною компетенцією обмеженого кола прибережних країн. В цьому контексті турецька позиція протирічить популярному сьогодні в Україні баченню системи регіональної безпеки у форматі концепції Міжмор'я, оскільки суттєво обмежує можливість залучення до регіональної безпекової архітектури країн Центральної та Східної Європи.

Відносини Туреччини з країнами регіону чітко підпорядковуються розподілу чорноморських держав на три групи. Болгарія та Румунія є партнерами Анкари по Північноатлантичному альянсу. Саме виходячи з цього розвивається їхня співпраця в безпековій сфері. Грузія та Україна є країнами пострадянського простору, які заявляють про свою прихильність до європейських цінностей, втім — все ще не змогли реалізувати свій інтеграційний потенціал (не в останню чергу — через агресивну політику Російської Федерації). Відносини з ними в першу чергу розвиваються у форматі економічної співпраці (перспективи укладання угоди про зону вільної торгівлі з Україною; роль Грузії в якості транзитного пункту турецько-азербайджанського транспортно-інфраструктурного партнерства). Нарешті, Російська Федерація є регіональним гегемоном, який останнім часом лише підсилював свої позиції на Чорному морі. Залежність від Москви в енергетичному та — в меншій мірі — в економічному питаннях вимагає від Анкари обережної вибудови відносин з нею.

Турецька Республіка приймає участь в активізації регіональних інтеграційних проєктів, розглядаючи їх в якості сходиночок до регіонального лідерства. Саме в Стамбулі розташована штаб-квартира Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). Це й

У ФОКУСІ: ТУРЕЧЧИНА У ЧОРНОМУ МОРІ

не дивно, оскільки саме цю структуру в Анкарі розглядали як таку, що допоможе реалізувати геополітичні амбіції Туреччини, перетворюючись на регіональний центр тяжіння та певну альтернативу вступу до ЄС. На нижчому рівні практичної співпраці в 2001 року Туреччина виступила з ініціативою створення в Чорному морі Чорноморської військово-морської групи оперативної взаємодії — BLACKSEAFOR. Вона стала механізмом військово-морського співробітництва причорноморських країн. Угоду про участь в ній підписали Болгарія, Румунія, Україна, Росія і Грузія. Серед кола завдань, які входили в обов'язок цього з'єднання, відзначались проведення пошуково-рятувальних, мінно-тральних та ембаргових операцій, екологічний моніторинг, обмін візитами кораблів-учасників [5]. Після подій 11 вересня 2001 року до них додалися боротьба з тероризмом, організованою злочинністю, розповсюдженням зброї масового ураження. Втім, ідеї регіонального співробітництва, ініційовані Анкарою, не набули очікуваних масштабів. Значною мірою це сталося внаслідок нехтування політичними проблемами та питаннями регіональної безпеки в сучасних умовах конфронтації. В умовах підвищення конфліктогенності регіону дії Російської Федерації по відношенню до сусідів зводять нанівець всі зусилля щодо регіональної консолідації акторів міжнародних відносин [6]. В умовах загострення протистояння та впровадження санкцій проти РФ з боку Європи, які викликають жваву зворотну реакцію, Кремль рухається в бік ізоляції — неприпустимий вектор розвитку для такого потужного гравця, без якого жоден інтеграційний проект в Чорному морі не буде мати сенсу. Агресія Росії проти Грузії в 2008 році та України в 2014 році зробила неможливою й практичну форму кооперації між флотами всіх чорноморських держав.

Найважливішим геополітичним фактором, який визначає значущу роль Туреччини в Чорноморському регіоні, є контроль над протоками — Босфором та Дарданеллами. Вони є єдиною сполучною ланкою Чорного моря зі світовим океаном. В цьому контексті Анкара останнім часом намагається ще більше підвищити свою роль в якості своєї «Брами» до його ак-

ваторії. В турецького керівництва виникла ідея встановлення повного контролю над морською торгівлею причорноморських держав із зовнішнім світом. У квітні 2011 року тодішній прем'єр-міністр країни Реджеп Таїп Ердоган оприлюднив намір побудувати до 2023 року судноплавний канал між Чорним та Мармуровим морями та переспрямувати туди вантажопотоків із Босфору. На відміну від регульованої міжнародними угодами протоки, цей шлях перебуватиме у власності Туреччини, яка доволі встановлюватиме тарифи й умови проходження ним іноземних суден [7]. Попри колосальні матеріальні затрати (більше 10 млрд. доларів США), необхідні для побудови каналу, який отримав назву «Стамбул», реалізація проекту потроху просувається вперед — щоправда, поки що він перебуває на стадії теоретичного узгодження деталей.

З точки зору турецького військового компоненту для Чорноморського регіону найбільше значення має військово-морський флот Турецької Республіки. Чорне море знаходиться у відповідальності Північної військово-морської зони — одного з двох територіальних командувань, штаб-квартира якого знаходиться в Стамбулі. Географічне розташування Туреччини спрощує маневр її основних військово-морських сил, що базуються в районі проток, в обидва боки — як на південь, так і на північ. Це дозволяє швидкими темпами нарощувати угруповання на будь-якому напрямі, не вдаючись до поглиблення постійної військової присутності в тому чи іншому регіоні. Вплив зовнішніх, позарегіональних гравців нівелюється контролем Туреччини над протоками, їхнім дипломатично врегульованим статусом. Це дає Анкарі військову перевагу над будь-яким учасником Чорноморського безпекового середовища, окрім Російської Федерації. До подій 2014 року російський Чорноморський флот також поступався турецькому. Втім, масштабне нарощування його міці після анексії Криму змінило ситуацію — експерти підкреслюють, що відтепер турецькі сили вже не можуть одноосібно кинути виклик російським, розраховуючи на перемогу [8, с. 13]. Це, однак, не означає нівелювання ролі турецького ВМФ в регіоні. Він залишається потужною силою.

Його майбутнє пов'язане з низкою проектів, реалізація яких покликана підвищити його бойовий потенціал. В першу чергу мова йде про оновлення корабельного складу флоту. В цьому напрямі реалізується низка ініціатив. Серед них найбільші успіхи досягнуті в імplementації проекту MILGEM. Згідно з ним Туреччина розробила перспективний проект літорального корабля, на основі якого планується поповнити склад флоту 8 корветами (тип Ada) та 4 фрегатами (тип Istanbul). Два корвети вже увійшли до складу флоту, ще два знаходяться на стадії побудови. Також в 2017 році був закладений перший з фрегатів. Подальше майбутнє турецького ВМФ пов'язується з фрегатами типу TF-2000. Втім, цей проект поки що перебуває на папері. Підводний компонент флоту планується оновити в рамках вже перевіреного часу партнерства з Німеччиною — Туреччина уклала контракт з фірмою HDW щодо побудови на турецьких корабельнях шести субмарин Типу 214, які мають замінити застарілі підводні човни типу Atılay. Також на стадії реалізації знаходиться проект побудови для флоту універсального десантного корабля — TCG Anadolu, який може використовуватися в якості легкого авіаносця.

Геополітичне позиціонування та регіональний вплив Турецької Республіки роблять її об'єктивно важливим партнером для України. При цьому треба враховувати, що турецьке бачення україно-російського конфлікту має двоїстий характер. Так, Туреччина неодноразово підтверджувала повагу до державного суверенітету та територіальної цілісності нашої держави. Вона надіслала своїх представників до Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ, яка працює на українській території. В цілому вважається, що її реакція на події 2014 року була набагато швидшою, ніж на російське вторгнення в Грузію в 2008 році. В той же час позиція Анкари щодо прямого засудження агресора залишається достатньо стриманою. Республіка не солідаризувалась з Україною та Заходом стосовно санкцій проти Російської Федерації. Турецькі політики неодноразово заявляли про неприпустимість використання кримської проблеми зовнішніми силами для погіршення відносин між Туреччиною та Росією. Країна на-

магається використати ситуацію, що склалася, із максимальною користю для себе. Її позиція стає зручним прикладом для російської пропаганди, демонструючи відсутність одностайності в лавах Організації Північноатлантичного договору [4, с. 8].

Роль Туреччини в Чорноморському регіоні визначається низкою специфічних факторів, які Київ має брати до уваги при розбудові двосторонніх відносин з Анкарою. В цілому їх можна умовно розділити на дві групи — позитивні та негативні щодо України.

До позитивних факторів, які визначають Туреччину як важливого стратегічного партнера України, відносяться наступні:

1. Туреччина є одним з найвпливовіших регіональних гравців за військовим потенціалом. В Чорноморському просторі лише вона потенційно може кинути виклик російській гегемонії. На практиці до початку процесу модернізації та розширення Чорноморського флоту РФ турецький ВМФ домінував в цьому регіоні (за рахунок контролю над протоками та можливості швидкого маневру сил з Середземного моря). Сьогодні ситуація змінюється, втім — в будь-якому разі Туреччина залишається потужним гравцем, без підтримки якого неможливо реалізувати успішну регіональну безпекову політику.
2. Туреччина є крайнім південно-східним флангом Організації Північноатлантичного договору. В умовах, коли євроатлантичний курс офіційно закріплений в якості пріоритету української зовнішньої політики, це виводить двосторонні відносини з Анкарою на новий рівень. Остання виступає не лише важливим регіональним гравцем, але й представником системи колективної безпеки, до членства в якій прагне наша держава. Більше того, саме євроатлантична спільнота є єдиним реальним супротивником російської агресивної політики в сучасному світі. В результаті активізація співпраці з Туреччиною в безпековому секторі стає своєрідним південним напрямком реалізації євроатлантичних прагнень Києва.
3. Турецький та кримськотатарський народи є етнічно спорідненими. В умовах популярності

ідеології пантюркізму та визнання визначальної ролі Туреччини в якості донора допомоги тюркським етносам неодноразові заяви турецького керівництва про необхідність захищати права татарського населення Криму та готовність опікуватися цим питанням підкреслюють безпосереднє залучення Анкари до проблеми Криму. Попри те, що реальних дій в цій сфері не було ініційовано, і турецька позиція залишається на рівні декларацій, це в будь-якому разі наближає Туреччину до конфлікту, актуалізує це питання для турецького суспільства. В той же час порушення прав татар в Криму російською окупаційною владою формує негативний імідж Російської Федерації, який і так достатньо підірваний варварськими методами дій військово-космічних сил в Сирії.

До негативних факторів, які зменшують стратегічну цінність Туреччини в якості українського союзника, відносяться:

1. Криза у відносинах між Туреччиною та Європою. Турецька влада, попри задекларований проєвропейський курс, останнім часом вдається до дій, які компрометують її в очах європейських політиків. Серед основних проблемних питань можна згадати звинувачення в здійсненні антидемократичних перетворень всередині країни (тиск та репресії проти опозиції; ініціатива з перетворення Туреччини на президентську республіку, що ставить під загрозу спадщину Ататюрка); підтримці ісламістських рухів; маніпулюванні проблематикою мігрантської кризи у власних інтересах. Відносини Анкари з такими провідними європейськими гравцями, як Німеччина, Нідерланди та Австрія набувають формату агресивного дипломатичного конфлікту, який загрожує потягнути за собою глобальні наслідки (як приклад таких можна згадати заяви голови австрійського МЗС С. Курца щодо неготовності Туреччини стати членом ЄС, на що остання відповіла блокуванням співпраці Відня з Організацією Північно-атлантичного договору; вимушене виведення німецьких підрозділів, які брали участь в антитерористичних операціях, з турецької військово-повітряної бази Інджирлік). В той же час популярність неоосманської концепції в самій

Туреччині, разом із посиленням впливу релігійного фактору на суспільство, поступово відмежовує країну від цінностей західного світу, вірність яким декларує сьогодні Україна.

2. Високий рівень залежності Туреччини від Російської Федерації. Попри низку кардинальних протиріч по карабаському, сирійському, та курдському питаннях, та кризу у відносинах, викликану інцидентом із знищенням російського літака Су-24, в довготривалій перспективі Анкарі важко сподіватись на високі темпи розвитку без підтримки належної співпраці з Москвою. Особливо помітною є залежність в енергетичному секторі — лівова частина енергоресурсів, які споживаються Туреччиною, постачаються росіянами. Також Російська Федерація активно залучена в проєкт побудови на турецькій території атомної електростанції. Іншими важливими галузями, які вимагають підтримки відносин на належному рівні, є туристична (російські туристи приносять значні прибутки Турецькій Республіці) та оборонна (в рамках угоди щодо придбання російських протиповітряних комплексів С-400). В умовах загострення відносин з Європою російський вектор стає як реальною альтернативою в окремих сферах, так і іміджевим, пропагандистським елементом політики тиску на європейських партнерів з боку Анкари.

3. Роль Туреччини у визначенні статусу Північного Кіпру. Позиція Анкари стосовно українсько-російського конфлікту та її потенціал в якості партнера України обмежуються тим фактом, що сама Турецька Республіка замішана у військову агресію проти сусіда. Здійснена в 1974 році окупація північної частини Кіпру в рамках захисту турецького населення острова в окремих моментах дуже схожа на російські дії щодо України. Проголошення на окупованих територіях Турецької Республіки Північного Кіпру, легітимність якої не визнається світовою спільнотою, ще більше наближає турецьку позицію в кіпрському питанні до стратегії російських дій на Донбасі та в Криму. В цих умовах неможливо очікувати від Анкари агресивного засудження сучасної політики Російської Федерації на пострадянському просторі (мова

йде не лише про Україну, але й про підтримку Москвою Придністров'я та російсько-грузинський конфлікт) — це ставитиме під загрозу послідовність турецької стратегії, інтереси держави на Кіпрі.

В цілому необхідно підкреслити, що безпековим інтересам Туреччини відповідає стабілізація Чорноморського регіону. Російська агресивна політика не несе пряму загрозу Анкарі — отже остання цілком може бути готова задовольнити її окремі вимоги за рахунок інших регіональних акторів. Туреччина не страждає від демократичного месіанства — отже не відчуває себе зобов'язаною підтримувати прозахідні прагнення держав пострадянського простору виключно з ідеологічних причин. Географічне розташування на стику континентів робить євразійський вектор та відносини з Російською

Федерацією важливим елементом міжнародного позиціонування турецької держави, від якого неможливо відмовитись виключно з євроатлантичної солідарності. Підвищений інтерес до південного — близькосхідного — напрямку відволікає увагу та ресурси Турецької Республіки. За цих умов не варто очікувати від неї активних дій в Чорноморському регіоні, які могли б радикально розхитати той баланс сил, який вже де факто склався після окупації та анексії Криму. Це не співпадає з інтересами України, яка є основною жертвою такої ситуації. Втім, в будь-якому разі імплементація безпекової політики нашої держави вимагає особливої уваги до відносин з Анкарою, яка за будь яких обставин залишається потужним регіональним гравцем.

Бібліографія

1. Воротнюк М. Україна та Туреччина — (не) випадкове партнерство / М.Воротнюк.— http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/04/13/7047681/view_print/
2. Erdogan Criticizes NATO Over Low Military Activity in Black Sea — May 11, 2016. — <https://sputniknews.com/world/201605111039422760-erdogan-nato-black-sea/>
3. Габер Є.В. Політика Туреччини в Чорноморському регіоні: двостороннє партнерство чи регіональна інтеграція? / Є.В. Габер // Вісник Одеського національного університету Серія: Соціологія. Політологія. — 2011. Т. 16, Вип. 10. — С. 876-885.
4. Воротнюк М. Аудит зовнішньої політики: Україна-Туреччина / М. Воротнюк. — Київ, 2016. — 32 с.
5. Левченко І. Розвиток військового співробітництва в Чорноморському регіоні / І.Левченко // Зовнішні справи — <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/rozvitok-viiskovogo-spivrobotnictva-v-chornomorskom/>
6. Парахонський Б. Чорноморський регіон: виклики та загрози регіональній безпеці / Б. Парахонський — НІСД. — <http://www.niss.gov.ua/articles/2087/>
7. Bugajski J., Doran P.B. Black Sea Rising: Russia's Strategy in Southeast Europe / J.Bugajski, P.B.Doran. — CEPA Black Sea Strategic Report No 1. — February, 2016. — 20 p.
8. Олексієнко О. Чорноморська (не)безпека / О. Олексієнко // Тиждень — <http://tyzhden.ua/World/48668>

Рубен МЕГРАБЯН

Експерт,

Вірменський інститут міжнародних відносин та безпеки

(м.Єреван, Вірменія)

Від Брежнєва до Путіна: генезис доктрини Євразійської імперії

From Brezhnev to Putin: Genesis of the Eurasian Empire Doctrine

Russia's policy towards the post-Soviet republics collectively fits into a single logic, which doesn't contain anything innovative. "Putin Doctrine", like "Brezhnev Doctrine", comprises several crucial public speeches of Vladimir Putin from early 2000s, adopted conceptions and doctrine by different spheres, significant commentaries and speeches of a number of Russian politicians in conjunction with practical policy of the Russian Federation of the post-Soviet period. That Doctrine was also named "doctrine of limited sovereignty" of the countries of the so-called Soviet "camp".

Вступ

Політика Росії щодо пострадянських держав в цілому укладається в єдину логіку, алгоритми якої закладалися далеко не сьогодні, і не містять нічого новаторського в принципі. Однак, в інструменти і методіку її реалізації привнесені інновації революційного характеру, пов'язані зі світовою інформаційною революцією, і в справі користування її досягненнями для просування своїх завдань Росія та її керівництво зайняли передові позиції, а в просуванні деяких компонентів їх можна назвати піонерами.

«Доктрину Путіна» як таку ми не знайдемо в сформульованому вигляді в засадничих зовнішньополітичних документах Росії. Як і «Доктрина Брежнєва» радянського часу [1], її складові складаються з декількох важливих публічних промов Володимира Путіна з почат-

ку 2000-років, прийнятих концепцій і доктрин по окремих сферах [2], знакових коментарів і виступів ряду російських політиків в комплексі з практичною політикою РФ пострадянського періоду. «Доктрину Брежнєва» як таку сформулювали західні політики і політологи після його промови на з'їзді польських комуністів у 1968 році, побачивши в ньому політико-ідеологічне обґрунтування і виправдання вже проведеної на той час політики втручання у внутрішні справи країн соціалістичного «табору», сенс якої — забезпечення стабільності політичного курсу цих суб'єктів, спрямованого на тісну співпрацю з СРСР, визнання його домінування в цьому «таборі», об'єднаному комуністичною ідеологією. Цю доктрину назвали також «доктриною обмеженого суверенітету» країн, що входять до радянського «табору».

Про сутність «Доктрини Путіна»

«Доктрина Путіна», що йде корінням в брежнєвську, на відміну від своєї «предтечі» позбавлена будь-якої ідеології і реалізується, природно, в зовсім інших внутрішніх і зовнішніх умовах. Щодо «євразійства» та «русского мира» ідеологія застосовна з приставкою «псевдо» при всьому тому, що однаково відкидає ліберальні цінності і спрямована на системне ослаблення Заходу. Однак, в силу фундаментальної зміни співвідношення сил і ресурсів, якщо доктрина обмеженого суверенітету за Брежнєва реалізовувалася по всьому світу, то при Путіні — лише на пострадянському просторі, де згідно з «Концепцією зовнішньої політики РФ» від 12.02.2013р., «Росія вважає пріоритетним завдання формування Євразійського економічного союзу, покликаного не тільки максимально

здіяяти взаємовигідні господарські зв'язки на просторі СНД, але й стати визначальною для країн Співдружності моделлю об'єднання, відкритого для інших держав» [3].

Зі вступом на посаду президента РФ В.Путіна, в політичний обіг ЗМІ увійшло визначення «путінізм» [4], що об'єднує характерні риси його правління, а термін «Доктрина Путіна» [5] з'явився вже у березні 2013 року. Зокрема, в статті під такою назвою американський експерт по Росії і колишньому СРСР Леон Арон відзначає, що в російській політичній еліті однією з найважливіших складових зовнішньополітичного консенсусу є регіональна гегемонія: «Для досягнення цієї мети Москва прагне до нової політичної, економічної, військової та культурної інтеграції країн колишнього радянського блоку під керівництвом Росії» [6], додаючи, що мова йде про спробу «фінляндизації» пострадянських держав, що нагадує радянські часи, коли «Москва в період холодної війни контролювала зовнішню політику Фінляндії». В рамках такої схеми Москва дозволяє своїм сусідам самостійно вибирати свої внутрішньополітичні та економічні системи, однак зберігає за собою останнє слово в питаннях їх зовнішньої орієнтації.

Організації, створені з ініціативи Росії, як ОДКБ і ЄАЕС, грають роль інструментів реалізації «Доктрини Путіна» [7], і питання членства окремих держав пострадянського простору в них стало причиною драматичних подій, як-то 3-є вересня 2013 року у Вірменії, коли президент Вірменії в Москві заявив про відмову від Угоди про Асоціацію з ЄС і намірів вступити в Євразійський союз, чи відмова президента України Віктора Януковича підписати вже парафовану Угоду України з ЄС, що призвело до масових протестів на Майдані в Києві з наступною анексією Криму та окупацією частини Донецької і Луганської областей України Росією з формуванням ще одного «замороженого конфлікту».

Для Росії включення пострадянських країн в свої союзи, в першу чергу в ЄАЕС, стає принципово важливим. Важелі «заморожених

конфліктів» Москва широко використовує для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей, пов'язуючи умови їх можливого вирішення з членством в ЄАЕС. «Якщо ми хочемо миру на Кавказі, треба весь Кавказ інтегрувати в ЄАЕС», — заявив в Єревані радник Путіна з питань регіональної економічної інтеграції Сергій Глазєв [8]. Але це — лише регіональне відображення того глобального бачення світоустрою, яке озвучує військово-політичне керівництво в Москві.

Політичні підходи, які поклали початок «Доктрині Путіна», сформувалися ще в період президентства Б.Єльцина, і вони озвучувалися на найвищому рівні. Заслуговує на увагу доповідь Андрія Громико [9], сина відомого глави МЗС СРСР у 1957-85 роках, на засіданні Комітету Держдуми РФ з геополітики 19 грудня 1996 року, присвяченому 90-річчю Леоніда Брежнєва. Говорячи про «доктрину Брежнєва», він зізнається, що формально вона не існувала, але по суті — так. Він закликав відновити ці підходи в процесі становлення зовнішньої політики пострадянської Росії: «... зараз всім відомо, що йде справжня боротьба в плані витіснення Росії з геополітичного простору колишнього Радянського Союзу. У цій боротьбі багато що залежить від того, наскільки тверезо російське керівництво буде оцінювати ситуацію, що складається. Якщо воно не відкине такі помилки, що світова політика — це салон з обміну люб'язностями, що Росія здобула в результаті закінчення холодної війни перемогу, то нашу країну спіткає новий катаклізм — Росія розпадеться, Сибір відколеться, держава Московія залишиться » [10]. «Нашу державу було втрачено при Горбачові. Геть втрачено! Плується в геополітичних реаліях нинішнє керівництво країни. В результаті ми маємо те, що маємо. Росія не володіє Кримом, навіть Севастополем! Україна повільно дрейфує в бік Заходу. Протоки, Чорне і Середземне море контролюються Туреччиною. На контроль Каспію з його величезними запасами нафти претендують всі кому не лінь. Калінінградська область опинилася відрізаною від решти території держави. Втрачено найважливіший стратегічний

плацдарм — регіон Балтії, де Росією не оформлена у власність або в оренду жодна військово-морська база!», — зазначав А.Громико.

Глава Генштабу ВС РФ Валерій Герасимов в своїй концептуальній статті «Цінність науки в передбаченні» [11] ще в лютому 2013 р. підкреслює, що «зросла роль невійськових засобів в досягненні політичних і стратегічних цілей, які в ряді випадків за своєю ефективністю значно перевершили силу зброї», додаючи, що «дистанційний безконтактний вплив на супротивника стає головним способом досягнення цілей бою і операції». Фактично, сформульована генералом Герасимовим концепція укладається в постулат Сунь-Цзи «краще з кращого — підкорити чужу армію, не борючись», і повноцінно відображає нову методологію і планування просування російської політики на вказаний С. Карагановим період в 15 років, в умовах, коли світ занурився в «першу світову гібридну війну» [12, 13]. «Завдяки інтернету та соціальним мережам, стали можливі операції, про які радянські фахівці з психологічної війни могли тільки мріяти. Тепер можна перевернути в країні противника все догори дном виключно за допомогою інформації», — підкреслює Моллі Маккей, фахівець з інформаційних воєн. [14]

Вірменський «фронт» в «Доктрині Путіна»: неоголошена гібридна війна Москви проти Вірменії

Після теракту у Вірменському парламенті 27 жовтня 1999 року, Росії відкрився широкий простір для застосування економічних, військових і політичних важелів щодо Вірменії, що дозволило їй в подальшому чинити фатальний вплив на вірменську політику.

Ще під час Карабаської війни 1991-1994 років Росія в зоні конфлікту робила кроки, спрямовані на розширення свого впливу в регіоні. Літній наступ азербайджанських військ 1992 року на півночі Нагірного Карабаху, в результаті якого 58% території колишньої Нагірно-Карабаської автономної області опинилося під контролем Баку, відбувся за вирішальної ролі [15] російських військових — 104-ї гвардійської

повітряно-десантної дивізії під командуванням майбутнього головному Повітряно-десантних військ ЗС РФ Володимира Шаманова [16].

Після укладеної угоди про встановлення режиму припинення вогню Росія перейшла на суто невійськові методи впливу, в яких інформаційна складова стала грати все більш важливу, а в даний час — провідну роль.

З 2010 року Москва розпочала масштабні поставки озброєння, в тому числі наступального в Азербайджан, і військово-політична ситуація в зоні Нагірно-Карабаського конфлікту, яка ґрунтується на відносному балансі сил, опинилася під загрозою, що стало найсерйознішим зовнішнім викликом для Вірменії за період незалежності. Можна вважати, що з цього часу Москва створила і озброїлася новим інструментом шантажу Вірменії — фактором загрози відновлення широкомасштабної війни проти Вірменії і Нагірного Карабаху (Арцаху). Цей фактор став найвагомим у справі примусу Вірменії в ухваленні рішення про відмову від Угоди з ЄС 3-го вересня в 2013р.

Слід підкреслити, що з ратифікацією [17] Єреваном угоди [18] про об'єднане угруповання військ з Росією і угоди з приєднання республіки до російсько-білоруської міждержавної фінансово-промислової групи (МФПГ) «Оборонні системи», Росія не тільки отримує широкі можливості для розвідки і контролю, а й закріплює ці можливості юридично.

Нова угода Вірменія-ЄС: нові можливості диверсифікації зовнішньої політики і нові виклики

Вірменія має можливості для диверсифікації своєї політики, і в цьому відношенні вже парфрована і готова до остаточного підписання Угоди [19] з Європейським Союзом про всеосяжне і розширене партнерство (СЕРА) ці можливості в значній мірі розширює.

Це дозволить Вірменії покрити стратегічний недолік, який полягає в тому, що у Вірменії в російських союзах (ОДКБ і ЄАЕС), фактично, немає партнерів, а членство в цих союзах

є лише компонентом двосторонніх відносин з Росією, але не з іншими країнами-членами, з якими у Вірменії немає ані загальних кордонів, ані адекватного обсягу і рівня відносин, ані спільності інтересів в ключових для Вірменії питаннях [20].

Незважаючи на раптову відмову Вірменії 3-го вересня 2013 року від Угоди про Асоціацію з ЄС і його вкрай негативні політичні наслідки [21], Єреван і Брюссель не залишали спроб вивести у нову площину відносини Вірменія-ЄС, і Єреван парафував СЕРА. Слід зазначити, що в угоді міститься формулювання щодо Нагірного Карабаху [22] про те, що визнається «важливість зобов'язань Республіки Вірменія у мирному і міцному врегулюванні Нагірно-Карабаського конфлікту і необхідності досягнення такого врегулювання в рамках переговорів, що проводяться співголовами Мінської групи ОБСЄ ...» — **це вагомий фактор безпеки Вірменії та Нагірного Карабаху** (виділено автором).

Підставою такого твердження є те, що в даний час в європейській політиці сформувався консенсус щодо конфліктів на пострадянському просторі: конфлікти на території Грузії, Молдови та України повинні бути вирішені виключно на основі принципу територіальної цілісності зазначених держав, тоді як по Карабаському конфлікту вказуються три гельсінкських принципи — територіальна цілісність, незастосування сили та загрози застосування сили, самовизначення народів. До того ж, дефініція «народ Нагірного Карабаху» використовувалася неодноразово у зовнішньополітичних заявах і документах Держдепартаменту США. Нагірно-Карабаський конфлікт — єдиний на пострадянському просторі, де завдяки Мінській Групі ОБСЄ, в якій РФ — лише одна з країн-співголів, Росія не змогла реалізувати [23] повністю свої наміри і ввести туди своїх миротворців, і МГ ОБСЄ є вагомим стримуючим фактором в цьому відношенні.

Ряд європейських країн під впливом Азербайджану прагне до зміни формулювань по Нагірно-Карабаському конфлікту в Ризькій декларації (21-22 травня 2015 року), де знову заявляється «Про повну підтримку посередницьких зу-

силь співголів Мінської групи з Нагірно-Карабаського конфлікту, в тому числі на рівні президентів і їх заяв починаючи з 2009 року». Додатковим фактором в актив прихильників зміни формулювання є питання Каталонії, щодо якої в ЄС виробився консенсус на користь єдності Іспанії. Однак, слід врахувати, що каталонське питання не може бути виведене в одну площину з Нагірно-Карабаським, оскільки правові основи у випадку з Каталонією входять в пряме протиріччя з Конституцією Іспанії і тільки 43% взяло участь в референдумі. Тоді як Нагірний Карабах організував референдум в повній відповідності з діючими на його момент законами і з виникненням Азербайджанської Республіки не знаходився під його контролем, до того ж неможливо не врахувати фактор війни, розв'язаної Азербайджаном, і загрозу фізичної безпеки народу Нагірного Карабаху. Слід також підкреслити, що зусилля Азербайджану по підризу Угоди Вірменія-ЄС повністю вкладаються також в русло російської стратегії, оскільки їх успіх полегшить гру в регіоні за російськими правилами. Таким чином, підписання Угоди Вірменія-ЄС має також регіональне значення і вимір, і здатне стати новим фактором регіональної стабільності [24].

Висновки

Дисфункціональність зовнішньої політики США в цілому і відсутність стратегії щодо Росії і пострадянських країн-членів Східного Партнерства, відсутність регіональної стратегії на Південному Кавказі впливає на деградацію ситуації, неадекватне реагування на кризу, що проявляється в наступному:

- В Європі залишається значимим тренд на продовження відносин з Росією, що є фактично легітимізацією політики Путіна. Хоча, слід також відзначити, що позиція [25] Єврокомісії по «Північному потоку-2» здатна підірвати зусилля «Газпрому» і Росії щодо подальшого корумпування політичної еліти Європи.

- Інституційне послаблення Заходу як системи європейської і глобальної безпеки триває, і в зв'язку з цим констатація С.Караганова

[26] що «Росія дійсно своїми діями свідомо руйнує усталений порядок», а також поява в Європі вперше після Гітлера нового агресора, який анексує частину держави-сусіда, з інших сусідів буде «зону привілейованих інтересів». Усе це, як видається, залишається без належної уваги і адекватної оцінки на тлі, в першу чергу, моральної кризи. Слід надати належної уваги заяві близького до Кремля діяча з констатацією того, що Росія — головний ініціатор «першої світової гібридної війни», яка через свою розмитість і переважання невійськових форм її ведення, поки залишається навіть неусвідомленою. Хоча, в американській політичній еліті, зокрема, втручання Росії у вибори в США вже розцінюється як військові дії. [27]

- На тлі посилення глибокої кризи ліберальної демократії мало уваги приділяється одному з важливих компонентів гібридної війни — міжнародній корупції — загрозі співвимірній з міжнародним тероризмом за своїми масштабами. Прийнятий Конгресом США Акт про протидію супротивникам Америки за допомогою закону про санкції [28] може стати ключовим фактором у нейтралізації міжнародної корупції, проте, двопартійна група конгресменів підняла питання про те, що Білий дім не діє відповідно до акту і відкладає посилення тиску на Росію. [29]

- У розв'язаній Росією інформаційній війні, в якості важливого елементу гібридної війни, інфраструктура протидії залишається вкрай слабкою і неадекватною масштабам загрози. Факт в тому, що немає інституту, який ефективно здатний боротися з інформаційними диверсіями, фейками і джерелами їх генерації, які, як уже доведено, системно й ефективно працюють під заступництвом російської держави, обслуговуючи її інтереси.

- Погіршення відносин США-Іран, загроза припинення дії договору щодо ядерної програми Тегерана, триваючі протиріччя в американських інституціях з даного питання, здатні зацементувати трикутник Москва-Тегеран-Анкара. Несформований підхід щодо регіону Південного Кавказу здатний генерувати подальшу деградацію ситуації і загрози екзистенціального характеру через його фрагментарність і наявність різних конфліктів. Крім того, це підриває зусилля у формуванні основ неподільної Чорноморської безпеки, де роль Південного Кавказу та України — не інакше як ключова.

- На тлі відсутності стратегії США, надання дозволу у вирішенні ситуації на Сході України виключно європейським посередникам різко збільшує можливість консервації конфлікту на Донбасі, після чого Росія отримає на тлі деградації ситуації на Південному Кавказі повну свободу дій. В Грузії спостерігається тенденція відходу від демократичних норм, посилення російського впливу, «бордерізація», тобто періодичне пересування лінії зіткнення на північ Грузії, що представляє собою повзучу інтервенцію і окупацію, а також скептицизм в політичному класі і суспільстві в питанні євроатлантичної інтеграції країни — все це ключові фактори, що позбавляють офіційний Єреван альтернативи, а Вірменію — можливостей протидії реалізації «Доктрини Путіна» стосовно до нашої країни.

P.S. Автор висловлює подяку Давиду Шахназаряну за сприяння в складанні тексту дослідження та Євгену Магді за надану інформацію.

Бібліографія

1. Brezhnev Doctrine. Wikipedia. https://translate.google.com/translate?hl=ru&prev=_t&sl=ru&tl=uk&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Brezhnev_Doctrine
2. Доктрина інформаційної безпеки Російської Федерації. Російська газета. 06.05.2017г. <https://rg.ru/2016/12/06/doktrina-infobezobasnost-site-dok.html>
3. Концепція зовнішньої політики Російської Федерації. Пункт 44. 12.02.2013. Офіційний сайт МЗС РФ. http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkV6BZ29/content/id/122186
4. WILLIAM SAFIRE, Putinism Looms, The New York Times, 31.01.2000. http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkV6BZ29/content/id/122186
5. The Putin Doctrine . Russia's Quest to Rebuild the Soviet State . Leon Aron. «Foreign Affairs», 08.03.2013. Російською мовою — на сайті Centrasia.ru. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1363106160>
6. Там же
7. Політика США на Південному Кавказі: Вірменія, Грузія, Азербайджан у Великій Грі. Starvision. Youtube.com. 15.10.2017. <https://www.youtube.com/watch?v=D0fmRmMqlfE&feature=youtu.be>
8. Радник Путіна: Якщо ми хочемо миру на Кавказі, треба весь Кавказ інтегрувати в ЄАЕС. Радіо Азатутюн. 06.10.2017. <https://rus.azatutyun.am/a/28778221.html>
9. ГЕОПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА БРЕЖНЄВА . Доповідь Андрія Громико 19 грудня 1996 року до 90-річчя від дня народження Л. І. Брежнєва на розширеному засіданні і Комітету Державної Думи з питань геополітики. <http://www.gromyko.ru/Russian/DA/an2.htm>
10. Там же.
11. Цінність науки в передбаченні . Валерій Герасимов. Військово-промисловий кур'єр 26.02.2013. <https://www.vpk-news.ru/articles/14632>
12. Перша світова гібридна війна почалася давно: що очікується на арцахском фронті? Перший Вірменський Інформаційний. 04.10.2017. <http://ru.1in.am/1201347.html>
13. Перша світова гібридна війна . Ігор Ейдман Каспаров.Ру 02.10.2017. <http://www.kasparov.ru/material.php?id=59D27ACA13CFD>
14. The Gerasimov Doctrine. By MOLLY K. MCKEW, Politico Magazine. September / October 2017. У перекладі на російську — ІноСмі.Ру, 07.09.2017. <http://inosmi.ru/politic/20170907/240217819.html>
15. Як нам заправляють арапа. Олександр Черкасов. Полит.Ру. 17.09.2004. <http://www.polit.ru/article/2004/09/17/negr/>
16. Шаманов, Володимир Анатолійович. Вікіпедія. https://ru.wikipedia.org/wiki/Шаманов,_Владимир_Анатольевич
17. Президент Вірменії Серж Саргсян підписав закон про ратифікацію угоди про об'єднану угруповання військ з Росією . Panorama.am. 23.10.2017. <https://www.panorama.am/ru/news/2017/10/23/Серж-Саргсян-объединенная-группировка-войск-с-Россией/1854292>
18. Угода між Україною і Російською Федерацією Республікою Вірменія про об'єднане угруповання військ (сил) збройних сил Республіки Вірменія та збройних сил Російської Федерації . Офіційний сайт МЗС РФ . 30.11.2016. http://www.mid.ru/foreign_policy/international_contracts/2_contract/-/storage-viewer/bilateral/page-1/51760
19. COMPREHENSIVE AND ENHANCED PARTNERSHIP AGREEMENT BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND THE REPUBLIC OF ARMENIA. Official website of Council of the European Union. 25.09.2017. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12525-2017-ADD-1/en/pdf>
20. Політика США на Південному Кавказі : Вірменія, Грузія, Азербайджан у Великій Грі . Starvision. Youtube.com. 15.10.2017. <https://youtu.be/D0fmRmMqlfE>
21. Членство Вірменії в Євразійському Економічному Союзі: Політичні Наслідки. Рубен Мєграбян. АІМОБ. Квітень 2015 року, Єреван. <http://aiisa.am/system/publications/fcd71e38d69584a187b4a5240ca5699a.pdf>
22. COMPREHENSIVE AND ENHANCED PARTNERSHIP AGREEMENT BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND THE REPUBLIC OF ARMENIA . Page 8. Official website of Council

У ФОКУСІ: ПІВДЕННИЙ КАВКАЗ

- of the European Union. 25.09.2017. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12525-2017-ADD-1/en/pdf>
23. A Conflict of Interests in Nagorno-Karabakh. D.Shahnazaryan, Stratfor. 28.07.2017. <https://worldview.stratfor.com/article/conflict-interests-nagorno-karabakh>
24. «Склалося враження, ніби Алієва привели на ешафот» . Інтерв'ю Давида Шахназарян. «Аравот». 17.10.2017. <http://www.aravot-gu.am/2017/10/17/254036/>
25. Єврокомісія виступить з новою ініціативою щодо «Північного потоку-2» . Deutsche Welle. 23.10.2017. <http://www.dw.com/ru/еврокомиссия-выступит-с-новой-инициативой-по-северному-поток-2/a-41082796>
26. ГЕОПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА БРЕЖНЄВА . Доповідь Андрія Громико 19 грудня 1996 року до 90-річчя від дня народження Л. І. Брежнєва на розширеному засіданні і Комітету Державної Думи з питань геополітики. <http://www.gromyko.ru/Russian/DA/an2.htm>
27. Постпред США в ООН назвала російське втручання у вибори «військовими діями» . «Аравот». 20.10.2017. <http://www.aravot-gu.am/2017/10/20/254339/>
28. Countering America's Adversaries Through Sanctions Act. Congress.gov. 08.08.2017. <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3364/text#HAFCC2147AB734201B5987DBC1FF39F64>
29. Сенатори США обурені тим, що Трамп ще не ввів нові санкції проти РФ . КР.ru. 12.10.2017. <https://www.kp.ru/online/news/2896442/>

Андрій ЧУБИК

Виконавчий директор,

Центр глобалістики «Стратегія XXI»

(м.Київ, Україна)

Гібридна війна: уроки держави Грузії для держави України

Hybrid war: Georgian state lessons for Ukrainian state⁷

Georgia has a tragic and multifaceted experience of countering various forms of Russian aggression. At the beginning of the 1990th, various separatist movements started activities on the territory of the country and immediately received assistance from the Russian side after the proclamation of Georgia's independence. It was Russia that intervened in the confrontation between the first president Zviad Gamsakhurdia and Eduard Shevardnadze. Due to this confrontation and with the help of Russia, separatists from South Ossetia and Abkhazia succeeded in their activities. The course of Georgia on integration into NATO and the EU was one of the reasons for the further inflammation of inter-ethnic conflicts and later on the provocation by Russia of the 2008 war. Since then, nearly a decade has come with continuing confrontation, which requires significant efforts from Georgia to counter multi-factor threats of political, economic, financial and security character. At the same time, the listed events are interpreted as elements of the struggle of Georgia for their independence, and the concept of hybrid war began to be applied by Georgia only after Russia's aggression against Ukraine..

Грузія має трагічний та багатогранний досвід протистояння російській агресії у різноманітних формах. На початку 1990-х років на території країни вже активно діяли різноманітні сепаратистські рухи, які одразу отримали допомогу з російського боку після проголошення незалежності Грузії. Не обійшлося без Росії у протистоянні між першим президентом Звіадом Гамсахурдіа та Едуардом Шеварнадзе. На хвилі протистояння і при допомозі Росії досягли успіху сепаратисти Південної Осетії та Абхазії. Курс Грузії на інтеграцію в НАТО та ЄС був однією з причин подальшого роздмухування міжетнічних конфліктів і врешті спровокованої Росією війни у 2008 році. Відтоді майже десятиліття не припиняється протистояння, що вимагає від Грузії значних зусиль із протидії багатофакторним загрозам політичного, економічного, фінансового та безпекового характеру. При цьому перераховані події трактуються як елементи боротьби Грузії за свою незалежність, а поняття гібридної війни почало застосовуватися Грузією лише після агресії Росії проти України.

Післявоєнні уроки Грузії

Російсько-грузинська війна 2008 року сприяла розвитку системи національної безпеки. Національна рада безпеки Грузії активізувала роботу над виявленням та подоланням прогалин, зокрема, було створено передумови для наступних процесів:

- Інституціоналізації урядового підходу до планування національної безпеки як комплексного процесу;
- Поглиблення міжвідомчої співпраці в рамках процесу планування політики національної

⁷ Стаття підготовлена на в рамках проекту «Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз», який реалізує Центр глобалістики «Стратегія XXI» за підтримки Європейського Союзу і Міжнародного фонду «Відродження» та проекту «Громадська синергія».

безпеки (політичний рівень — міжвідомча комісія на рівні заступників міністрів, які входять до складу НРБ, управлінський рівень — міжвідомчі робочі групи на рівні департаментів, операційний рівень — забезпечення зв'язку, підтримки та нагляду за щоденною роботою з сторони Національної ради безпеки Грузії);

- Розвитку спроможностей державних відомств, залучених до роботи з Національною радою безпеки Грузії через відповідні тренінги;
- Забезпечення прозорості, відкритості та інклюзивності процесу планування політики національної безпеки через розвиток співпраці з парламентом, НУО, партнерськими країнами та академічними колами.

Конституційні зміни та зміна правлячої коаліції у 2012 році внесли корективи у процес розбудови національної безпеки Грузії. Вертикальна система підпорядкування під егідою Національної ради безпеки зазнала змін, так само розпочався процес законодавчого реформатування під основи парламентської республіки. Час фундаментальних політичних змін дуже часто є періодом, коли в процесі боротьби втрачається як мінімум динаміка прогресу в питаннях розбудови системи національної безпеки. Грузія також не стала винятком, однак важливо подивитися на досвід, отриманий за попередній період.

Характеристика загроз національній безпеці Грузії та шляхи їх нейтралізації

Ключовою загрозою національній безпеці Грузія продовжує вважати можливу російську наступальну операцію для захоплення усієї території країни та встановлення проросійського управління. Єдиним форматом протидії такій загрозі, що визначена у Стратегічному оборонному огляді (Strategic Defense Review), вважається вступ Грузії в НАТО, але він на даному історичному етапі все ще не конкретизований з боку Альянсу. [1]

Грузія також постійно зіштовхується з фактами «повзучої» російської окупації, коли в процесі

самовільних дій у зонах вздовж лінії зіткнення з сторони озброєних груп самопроголошених республік та російських військових вглиб грузинської території пересуваються знаки розмежування. Грузинська сторона не має на даний час дієвого механізму протидії таким акціям, оскільки остерігається силового протистояння таким провокаціям з метою недопущення чергового масштабного збройного конфлікту, а офіційні заяви та скарги на міжнародному рівні не приносять жодної користі через їх ігнорування російською стороною.

Лише у 2017 році Грузія на офіційному рівні визнала загрозами російську пропаганду та заходи «м'якої сили» і розпочала підготовку відповідних заходів з протидії. Сьогодні Грузія активно вивчає досвід України, Балтії та ЄС у формуванні системи протидії цим загрозам.

Грузія лише нещодавно виділила гібридну війну в якості окремого різновиду загроз національній безпеці, що потребують розробки і впровадження механізмів ідентифікації, аналізу та впровадження заходів із попередження та протидії. Її різновидами називають приховане застосування збройних сил країною-агресором на території Грузії, диверсійні дії, кібератаки, інформаційну війну та підтримку опозиційних до чинної влади сил, включаючи озброєні угруповання.

Особливим є той факт, що Грузія не включила у Стратегічний оборонний огляд питання протидії тероризму як загрозу національній безпеці, тим самим понизивши фактор участі грузинських громадян у ІДІЛ та Аль-Нусра, близькості до традиційних маршрутів радикальних сил через Кавказ та загроз радикалізації населення. При цьому Грузія є активним учасником міжнародної діяльності з протидії тероризму та зустрічалася з проявами відповідної діяльності підтримуваних Росією угруповань чеченців, абхазів та осетинів.

Для протидії загрозам формувалася національна політика безпеки, створювалися відповідні органи та законодавча база для їх функціонування.

Органи забезпечення національної безпеки

Ключовими державними органами для забезпечення національної безпеки в Грузії є *Національна рада безпеки Грузії, Міністерство оборони Грузії, Міністерство внутрішніх справ Грузії, Міністерство закордонних справ Грузії та Міністерство фінансів Грузії*. Кожен із названих державних органів має законодавчо визначену сферу компетенцій та відповідні структурні підрозділи для аналізу, розробки рішень, їх виконання, контролю та перегляду.

Протягом багатьох років функціонування президентської республіки в Грузії система забезпечення національної безпеки розбудовувалася з відповідним вертикальним підпорядкуванням. Ситуація змінилася з початком переформування Грузії у парламентську республіку та передачею повноважень президента до уряду. Даний процес проходить досить складно, оскільки потребує доопрацювання багатьох законів та зміни практики функціонування органів забезпечення національної безпеки.

Після прийняття у 1995 році Конституції провідне місце у забезпеченні національної безпеки відіграла *Національна рада безпеки Грузії*. Як консультативний орган президента Грузії, вона здійснювала координуючі та наглядові функції в системі національної безпеки та відповідала за створення і розвиток збройних сил. Така ситуація збереглася після конституційних змін у 2004 році аж до 2012 року, коли відбувся перехід до парламентської форми правління. Національна рада безпеки Грузії з 2012 року втратила частину своїх повноважень внаслідок перерозподілу повноважень від президента на користь уряду. За оцінками Atlantic Council of Georgia [2], це негативно відобразилося на ситуації з національною безпекою, оскільки від Національної ради безпеки Грузії забрали функції з формування цілісної системи національної безпеки, обмеживши її повноваження до консультативних та позбавили права на створення або скликання міжвідомчих комісій для напрацювання та координації державної безпекової політики. [3]

Також виник вакуум в питаннях відповідаль-

ності за оцінку внутрішніх і зовнішніх загроз, планування та координацію необхідних заходів для попередження та нейтралізації виявлених загроз. Національна рада безпеки Грузії також була позбавлена функцій кризового менеджменту на найвищому політичному рівні.

Для забезпечення роботи в частині формування національної безпеки Уряд Грузії у 2013 році створив Раду державної безпеки та кризового управління (Council for State Security and Crisis Management) [4]. До даного органу увійшли міністри внутрішніх справ, оборони, закордонних справ та фінансів Грузії, що в цілому повторює структуру Національної ради безпеки Грузії [5]. Функціонування обох державних інституцій таким чином виглядає як дублювання і не сприяє ефективній координації та розбудові національної безпеки. Відповідні міністерства з 2013 року здійснюють координацію своєї роботи переважно з урядовою Радою державної безпеки та кризового управління.

Законодавчі зміни

Концепція національної безпеки Грузії є основоположним документом, на якому базується формування державної політики з протидії визначеним загрозам, ризикам та викликам [6]. Перша офіційна версія була оприлюднена у 2005 році, у 2011 році відбувся перегляд та оновлення даного документу, і в січні 2012 року з'явилася нова версія Концепції.

За оцінками британського аналітичного агентства Chatham House [7], оновлений документ має низку сильних і слабких сторін, які в цілому продиктовані динамікою політичного життя в Грузії, що спричинило значний суб'єктивізм в оцінках та завадило неупередженому стратегічному аналізу.

Головною перевагою оновленої концепції вважається *усвідомлення* багатогранності системи забезпечення безпеки держави, яка повинна включати, крім воєнних та дипломатичних заходів, також системну роботу щодо забезпечення економічного розвитку, подолання односторонньої залежності та формування збалансованих торговельно-економічних

взаємовідносин, забезпечення надійності та стабільності енергопостачання, збільшення довіри громадян до національних органів влади, досягнення балансу між місцевим самоврядуванням та центральними інституціями.

Суттєвими недоліками вважаються:

- Відсутність комплексної державної політики щодо забезпечення сталого економічного зростання на основі переваг національної економіки та географічного розташування;
- Відсутність реалістичної програми з подолання економічної бідності та безробіття, забезпечення передумов для зростання індивідуального та сімейного добробуту через гарантування справедливого розподілу вітчизняного ВВП відповідно до пропорційного внеску кожного працівника;
- Нехтування політичної освіти громадян та їх відсторонення від політичних процесів в країні, політичне переслідування опонентів;
- Слабка оцінка залежності грузинської економіки від глобальних економічних процесів, прогнозування сценаріїв розвитку ситуації та розробки планів реагування на можливі виклики і ризики;
- Недостатній рівень врахування ситуації на Кавказі в цілому як геополітичному регіоні;
- Відсутність сценаріїв щодо можливого розвитку відносин з Росією;
- Необґрунтовані очікування від ЄС і НАТО в контексті їх внеску в безпеку та розвиток Грузії;
- Слабкість інституційних засад демократичного правління в Грузії;
- Наслідки внутрішніх міграційних процесів населення, зокрема, внутрішньо переміщених осіб для економічного розвитку держави.

Національна оцінка загроз (National Threat Assessment Document) — це концептуальний документ, в якому робиться ретроспективний аналіз попередніх років з відповідним сценарним прогнозуванням майбутнього розвитку та описом загроз для національної безпеки, ступеня ймовірності їх настання та результатів. Оновлення документу відбувається на

щорічній основі і до 2012 року перебувало у сфері компетенції Національної ради безпеки Грузії. Після конституційних змін підготовка даного документу належить до компетенції уряду Грузії.

В 2009 році був запущений процес підготовки *Національного безпекового огляду Грузії* (National Security Review), який передбачав реалізацію трьох логічних та взаємопов'язаних етапів: по-перше, адаптацію Концепції національної безпеки та Національної оцінки загроз, по-друге, забезпечення координації при розробці стратегічних документів, по-третє, розробку Національної безпекової стратегії. Саме на основі даного документу передбачалося формування міжвідомчої співпраці та інституціоналізація підходу до підготовки та впровадження політики національної безпеки Грузії. Після конституційних змін вказаний процес призупинений до періоду завершення процесу внесення змін та доповнень до законодавства Грузії в частині передачі повноважень між гілками влади.

Національна безпекова стратегія (National Security Strategy) за своєю природою мала б бути стратегічним документом, який мав чітко показувати недоліки безпекової системи Грузії та запропонувати ефективні і досяжні шляхи для їх виправлення. Вказаний документ планувалося затвердити до кінця 2012 року, однак через конституційні зміни даний процес відкладено до періоду фіналізації законодавчих змін. [8]

Через зміни та доповнення до «Закону про оборонне планування» було передано відповідальність щодо підготовки *Національної військової стратегії* (National Military Strategy) та *Оцінки загроз* (Threat Assessment Document) від президента до парламенту. При цьому Оцінка загроз має бути подана урядом на затвердження президенту, тоді як Національна військова стратегія ухвалюється лише на рівні уряду.

Через зміни та доповнення до законодавства про військовий обов'язок та військову службу (Law on Military Duty and Military Service) і військовий резерв (Law on Military Reserve) в Грузії було порушено систему координації призову та військової служби, яка раніше перебува-

ла у компетенції президента. Залишаючись формально головнокомандувачем, президент втратив повноваження впливати на вказані процеси.

Зміни в законодавство про оголошення надзвичайного стану та воєнного стану обмежили повноваження президента і наразі відповідні президентські укази потребують урядового схвалення для набрання чинності. Останнє ставить під сумнів чинність його функцій в разі оголошення воєнного стану.

З 1995 року в Грузії запроваджена система кризового управління на випадок виникнення масштабних зовнішніх або внутрішніх кризових ситуацій. Тривалий час Національна рада безпеки Грузії була основним координуючим органом для забезпечення міжвідомчої співпраці в системі кризового управління. Лише у 2010 році було запроваджено окрему міжвідомчу систему взаємодії в кризових ситуаціях, однак не прийнято стратегічної концепції кризового управління та документів з планування відповідної роботи. Грузія з 2009 року започаткувала співпрацю з Великобританією для посилення власної спроможності до кризового управління. Після 2012 року співпраця розвивається переважно з урядом Грузії, зокрема, у 2016 році спільними зусиллями було відкрито Національний офіс оцінки ситуації (National Situation Room). [9]

Висновки для України

Короткий огляд досвіду Грузії у розбудові національних спроможностей протидіяти гібридним загрозам свідчить про багато спільних рис, а відповідно дає можливість виявити досягнення та провали і застерегти від їх повторення.

Бібліографія

1. <https://jam-news.net/?p=37229>
2. <http://acge.ge /2015/04/ review-of-georgias-national -security-architecture-strategic-level-2/>
3. <https://nsc.gov.ge/eng/static/1587>
4. <http://agenda.ge/news/4376/eng>
5. <https://nsc.gov.ge/eng/static/37>
6. <http://www.mfa.gov.ge/ MainNav /Foreign Policy / NationalSecurity Concept.aspx>

Головним висновком є визнання необхідності у формуванні *єдиного державного органу* з незалежним статусом та широкими повноваженнями щодо аналізу внутрішніх та зовнішніх ризиків і загроз, розробкою та впровадженням політики національної безпеки, координацією та контролем за діяльністю всіх органів державної влади.

Такий орган має бути максимально віддаленим від політичних партій, мати захищений законодавством мандат на формування і реалізацію національної безпеки, гарантований бюджет і право на співпрацю з усіма потенційно корисними інституціями в межах безпекових питань, право вето на законодавчі та регуляторні акти парламенту, уряду та президента за умови наявності обґрунтованих безпекових пересторог.

Держава повинна забезпечити *правові рамки для функціонування системи національної безпеки* безвідносно до політичних змін на парламентському чи урядовому рівнях.

Ефективна протидія гібридним загрозам можлива лише *за умови комплексного та системного аналізу* зовнішнього та внутрішнього середовища незалежним і професійним органом без політичного чи економічного впливу будь-яких зацікавлених сторін.

При формуванні системи національної безпеки важливим є врахування впливу не тільки зовнішньополітичних, воєнних та макроекономічних чинників, але й технологічного прогресу, трудових, міграційних та культурних взаємовідносин, об'єктивного аналізу спроможностей держави, політичного поля, електоральних уподобань та настроїв.

7. https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0812pp_macfarlane.pdf
8. <https://nsc.gov.ge/eng/static/57>
9. Relations between Georgia and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, MFA of Georgia, <http://www.mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/BilateralRelations>

Наталія БЕЛІЦЕР

Інститут демократії імені Пилипа Орлика

(м. Київ, Україна)

Безпека людини vs національна безпека

Human Security vs National Security

“...Human [security] focuses on the safety of individuals and communities. At minimum, human security refers to safety from direct threats of violence. A comprehensive approach to human security includes three components: freedom from fear, freedom from want, and freedom to live in dignity”.

«... Слово «людська» [безпека] фокусує увагу на безпеці окремих осіб і громад. Щонайменше, безпека людини стосується безпеки від прямих загроз насильства. Комплексний підхід до безпеки людини включає три компоненти: свобода від страху, свобода від нестач і свобода жити гідно» [1]

Це визначення сформульоване в підсумковому дослідженні, проведеному в рамках міжнародного спільного проекту за участю близько 100 організацій по всьому світу і за сприяння консорціуму, що складався з Альянсу за встановлення миру, Глобального партнерства із запобігання збройних конфліктів та Інституту міжнародного миру Крок університету Нотр-Дам. Такий підхід до самого поняття «безпека» є відносно новим і поки ще недостатньо зрозумілим як для урядів, так і населення пострадянських держав, включаючи Україну. Основною причиною такого стану справ є те, що люди, які протягом дуже довгого часу жили в ізоляції за залізною стіною, піддавалися постійній, наполегливій ідеологічній обробці й пропаганді всередині «фортеці в облозі», оточеній злісними капіталістичними ворогами, нібито бажаячи знищити країну «справжнього соціалізму» та її союзників. Як наслідок, навіювання ідеї

національної (насправді ж державної) безпеки як найвищої цінності стало настільки поширеним, що спрямованість усього апарату правоохоронних органів і силових структур на виконання саме цієї функції сприймався як щось цілком нормальне. Неминуче, питання поваги і забезпечення людської безпеки — в тому числі особистої — і дотримання прав людини було відсунуте далеко від будь-якого пріоритету.

Отримавши таку спадщину, змінити загальну ситуацію на користь людського виміру безпеки виявилось справжнім викликом і доволі складним завданням, яке вимагає не тільки радикального реформування поліції, армія, спецслужб тощо, але й зміни системи цінностей, в якійсь мірі всього соціального менталітету. Досягнення цієї мети в період гострої кризи, що триває більше трьох років — а насправді, в умовах неоголошеної офіційно «гібридної війни» з Російською Федерацією, названою нато-мість «Антитерористичною операцією» (АТО) — робить це завдання ще більш складним.

Державна безпека під загрозою

Дійсно, від самого початку драматичних подій 2014 року — окупації, за якою відразу ж відбулася російська анексія Криму, а потім і війна на сході України — подальше існування України як незалежної суверенної держави було поставлене під питання. Опинившись в повній мірі неготовою до такого роду агресії, з практично неіснуючими збройними силами і органами безпеки, майже недієздатними урядовими установами і парламентом, Україна боролася за своє виживання, і за таких обставин державна безпека на той момент виправдано здавалася першочерговою.

Крім багатьох інших аспектів, суспільна фрустрація була спричинена нездатністю міжна-

родного співтовариства реагувати належним чином на ситуацію, що була безпрецедентною для Європи після Другої світової війни, тобто на пряму анексію частини території суверенної країни сусідньою державою. Особливо шокуючим цей акт агресії виглядає у світлі Будапештського меморандуму, підписаного 5 грудня 1994 року Україною, а також США, Великобританією та Росією як державами-депозитаріями Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), що було умовою приєднання України до ДНЯЗ як держави, вільної від ядерної зброї. Внаслідок цього рішення відбулася відмова від ядерного арсеналу, що був третій за величиною в світі, і його передача Росії. Згідно з цим документом держави, які його підписали, заявили про свої зобов'язання щодо безпеки України в рамках Меморандуму про гарантії безпеки, надавши Україні відповідні запевнення в разі порушення її територіальної цілісності із застосуванням сили, тобто саме в такій ситуації, яка сталася в Криму в 2014 році.

Звісно, Будапештський меморандум є не юридично зобов'язуючим договором, а дипломатичним і політичним документом; меморандум також не передбачає будь-яких засобів покарання в разі його порушення. Проте виконання цих безпекових зобов'язань було безпосередньо пов'язано з відмовою України від ядерної зброї, тому грубе їх порушення однією із держав-підписантів може мати негативні наслідки не тільки для України, а й для майбутнього самого ДНЯЗ. Адже цей договір був покликаний зупинити поширення зброї масового знищення по всьому світу, і цей випадок очевидно знеохочуватиме інші держави приєднуватися до нього, тим самим підриваючи режим нерозповсюдження ядерної зброї [2]. Що стосується України, то вона могла — і повинна була — шукати якісь потенційні можливості перегляду Будапештського меморандуму для того, щоб схилити США і Великобританію до використання ефективніших важелів впливу у відповідь на агресію Росії, і таким чином посилити свою державну безпеку, що все ще перебуває під загрозою.

Безпека людини і права людини на окупованих територіях

Поточна ситуація в окупованому Криму і на сході України, хоча і різниться за характером загроз, становить серйозну небезпеку не тільки для тих, хто бере безпосередню участь у військових діях, але також і для цивільного населення. Війна на Донбасі вже забрала майже 10.000 людських життів; кількість заручників і «зниклих безвісті» також становить тисячі. Ситуація з дотриманням прав людини на окупованих територіях жахлива і постійно погіршується. Українські, в тому числі кримські, правозахисні групи наполегливо намагаються стежити за кричущими порушеннями, збираючи і документуючи підтверджені випадки страт без суду і слідства, «зникнень» (викрадень), незаконних утримань від вартою, численних обшуків тощо. Виявилось, що одна з головних загроз для багатьох затриманих є поширена практика тортур з боку «слідчих», щоб змусити потерпілих «визнати» скоєні злочини.

У доповіді «Вживання в пеклі» правозахисники говорили з тими, хто був у полоні у бойовиків [3]. Вони виявили, що понад 87% українських солдатів і 50% цивільних осіб, взятих у полон бойовиками на Донбасі, були піддані катуванню, нелюдському або жорстокому поводженню, що принижує гідність. У більш ніж 40% випадків ключові ролі зіграли найманці з Російської Федерації, працівники ФСБ або люди, які ідентифікували себе як російські військовослужбовці.

Нещодавно радник голови Служби безпеки України (СБУ) Юрій Тандіт заявив, що 3.136 українських військовополонених і цивільних заручників було звільнено або їх місцезнаходження встановлено з часу, коли Росія розв'язала агресію на Донбасі [4]. На окупованих територіях реєструються численні військові злочини і злочини проти людяності. [5]

Такі трагічні приклади, як безперервний обстріл Авдіївки бойовиками, що керуються і підтримуються російськими військами і так званими «добровольцями», в деякій мірі нагадують сирійське місто Алеппо: неодноразово руйнувалася не тільки будь-яка життєво важли-

ва інфраструктура, що забезпечувала електрику і водопостачання, руйнувалися будівлі й завадалися інші пошкодження, але це призвело й до великої кількості поранень або загибелі місцевих жителів. На окупованих територіях всі права і свободи людини грубо порушуються, тому питання про те, що може бути зроблено Україною і міжнародною спільнотою, аби зупинити це свавілля і запобігти подальшим злочинам, стає все більш актуальним.

На відміну від беззаконня на окупованих територіях Донбасу, де грабежі, побиття та інші злочини є реаліями повсякденного життя, можна було б очікувати, що в анексованому Криму принаймні буде дотримуватися законодавство РФ. Але це не так. Ситуація з дотриманням прав людини в Криму гірша, ніж в інших регіонах Росії, а поширене порушення як міжнародних, так і внутрішніх правових норм і стандартів має свою специфіку. Відбуваються постійна намагання придушити голос та/або діяльність будь-якої особи або групи, що заявляє чи просто підозрюється у виявах незгоди з фактом окупації, але передусім це стосується корінного кримськотатарського народу. Системна дискримінація, гоніння і репресії, спрямовані на кримських татар, мають за мету залякати цих людей і змусити їх залишити півострів, який є їх єдиною батьківщиною.

В результаті окупації, відповідно до найбільш обережних оцінок, є, щонайменше, 24 політичних в'язнів, 16 «зниклих» і 10 осіб загинули. Серед них кількість кримських татар наступна: 18 з 24, 10 з 16 та 7 з 10. (Частка кримських татар серед всього населення Криму становить близько 14-15%). Заборона Меджлису, що є головним представницьким органом корінного кримськотатарського народу, як «екстремістської організації» восени 2016 року є безпрецедентним випадком заборони не просто «організації» або «об'єднання», а репрезентативного органу, демократично обраного всім корінним народом.

Під особливою загрозою перебувають кримські мусульмани, які постійно піддаються численним обшукам, затриманням і арештам за звинуваченням у приналежності до Хізб ут-

Тахрір (з 2003 року згідно із законодавством РФ визнана «екстремістською організацією»). Але в цілому, «групи ризику», члени яких знаходяться під постійною загрозою і чії права, свободи і безпека грубо порушуються, включають в себе всіх людей з проукраїнською позицією, які не сприймають російську окупацію, і їх карають за найменший вияв «інакомислення» — як-от демонстрація українських і кримськотатарських прапорів, національних символів і спілкування рідною мовою. [6]

До теперішнього часу всі зусилля, спрямовані на забезпечення безперешкодного доступу на окуповані території Криму і Донбасу національних і міжнародних моніторингових місій, залишаються безрезультатними. Вимоги і заклики найвпливовіших міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, Рада Європи, Європарламент тощо, не принесли жодних позитивних результатів, особливо з огляду на право вето з боку РФ, що одночасно є державою-агресором і постійним членом Ради Безпеки ООН. Діяльність Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ (СММ) обмежена поведінкою озброєних окупантів, що заважають місії належним чином функціонувати, відмовляють у доступі до сховищ важкого озброєння, збивають їх безпілотні літальні апарати та загрожують життю співробітників ОБСЄ. Пропозиції замінити СММ міжнародною поліцейською місією або миротворчою місією ООН поки що безуспішні; у 2016 році російська сторона спростувала інформацію про те, що всі лідери країн «Нормандської четвірки» домовилися про розгортання поліцейської місії ОБСЄ, озброєної особистою зброєю. Як повідомляла прес-служба Кремля, «Російська Федерація підтримує діяльність моніторингової місії ОБСЄ на Донбасі, але не поліцейської місії». [7]

Опинившись у такому безвихідному і безпорадному стані щодо відновлення світового порядку після Другої світової війни, Україна може спробувати посилити режим безпеки людини на окупованих територіях спираючись, в першу чергу, на загальноновизнаний факт окупації Кримського півострова і для того використовуючи більш ефективно існуючі інструменти

ПЕРЕОСМИСЛЮЮЧИ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ

міжнародного гуманітарного права. У зв'язку з цим, згадаймо деякі положення 4-ї Женевської конвенції 1949 року — важливого міжнародного договору, що був ратифікований як Україною, так і Росією. [8]

Відповідно до цієї Конвенції, її положення Частини II охоплюють все населення країн, що перебувають у конфлікті, без будь-якої дискримінації, зокрема, за ознакою раси, національності, релігії або політичних переконань, і призначені полегшити страждання, викликані війною (стаття 13). У контексті застосування подальших конкретних статей, особлива увага повинна бути приділена інституту так званих «Держав-Покровительок». Як передбачено статтею 9, «Ця Конвенція застосовується при сприянні та під контролем і наглядом держав-покровительок, обов'язком яких є захист інтересів сторін конфлікту. Для цієї мети держави-покровительки можуть призначати делегатів, крім свого дипломатичного або консульського персоналу, з числа своїх власних громадян або громадян інших нейтральних держав. Зазначені делегати підлягають затвердженню державою, в якій вони повинні виконувати свої обов'язки».

Визначаючи статус і трактування Законом осіб, які перебувають під захистом (Частина III, Розділ I. Положення поширюються на території сторін конфлікту і на окуповані території), конвенція констатує, що «...захищені особи мають право, за будь-яких обставин, на повагу до їхньої особистості, честі, їх сімейних прав, релігійних переконань і практик, а також їх звичаїв. До них повинні завжди ставитися гуманно і вони мають бути захищені особливо від будь-яких актів насильства або погроз про насильство, а також від образ і загальної допитливості» (стаття 27). Більше того, захищені особи повинні мати всі можливості для звернень до Держав-покровительок, Міжнародного комітету Червоного Хреста, національного товариства Червоного Хреста (Червоного Півмісяця, Червоного Лева і Сонця) країни, де вони можуть перебувати, а також до будь-якої організації, що може допомагати вказаним організаціям; органами влади мають бути надані всі можливості для таких цілей в межах, встановлених військов-

ими або з міркувань безпеки (стаття 30). Крім відвідувань делегатів Держав-покровительок і Міжнародного комітету Червоного Хреста, що передбачено статтею 143, держава, яка утримує військовополонених або окупаційна держава повинна, наскільки це можливо, сприяти таким візитам до захищених осіб представників інших організацій, мета діяльності яких — надавати духовну або матеріальну допомогу таким особам. До захищених осіб не може застосовуватися ніякий фізичний або психічний примус, зокрема, з метою отримання інформації від них або від третіх осіб (стаття 31).

Беручи до уваги цьогорічну призовну кампанію, для молодих жителів Криму особливо актуальною є стаття 51, яка чітко визначає, що Окупаційна влада не може змушувати захищених осіб служити в її збройних або допоміжних силах. Не допускається ніякого тиску або пропаганди, спрямованих на забезпечення добровільного зарахування на військову службу.

З огляду на неодноразові появи інсинуацій, що Україна несе відповідальність за порушення прав людини в Криму, оскільки вводить обмеження на торгівлю, постачання води й електроенергії, слід мати на увазі статтю 55 і використовувати її в якості сильного аргументу: «...окупаційна влада має за обов'язок забезпечувати населення продуктами харчування і медикаментами; зокрема, вона повинна завозити необхідні продукти харчування, запаси медикаментів та інших товарів, якщо ресурси і запаси на окупованій території є недостатніми».

Що стосується горезвісної «Справи 26 лютого», за якою кримськотатарські лідери й активісти були звинувачені в тому, що трапилося під час масової акції протесту в Сімферополі, коли Крим ще формально перебував під юрисдикцією України, то має застосовуватися стаття 70, тому що «Захищені особи не можуть бути заарештовані, переслідуватися або засуджуватися Окупаційною владою за вчинені дії або висловлені думки, що трапилося до окупації або в період її тимчасового припинення, за винятком порушень законів і звичаїв війни». Дуже важливою є також стаття 74, відповідно до якої «Представники держав-покровительок

мають право бути присутніми на судовому засіданні у відношенні до будь-якої захищеної особи, окрім виняткових обставин, коли судові слухання повинні проходити в камері в інтересах безпеки Окупаційної влади, про що вона має повідомити Державу-покровительку. Повідомлення щодо дати і місця судового засідання має бути відправлене Державі-покровительці». Не менш важливим є положення статті 76, що «Захищені особи, обвинувачені в скоєнні злочинів, повинні **утримуватися на території окупованої країни**, а в разі засудження відбувати покарання в цій же країні...» (У той час як, наприклад, заарештовані за підозрою в приналежності або підтримці діяльності Хізб ут-Тахрір постали перед судом і були засуджені від п'яти до дванадцяти років позбавлення волі в місті Ростові на території РФ).

Таким чином, потенційні можливості посилення безпеки людини і дотримання режиму прав людини в окупованому Криму через застосування Четвертої Женевської конвенції та Додаткового протоколу до неї виглядають вельми привабливими; проте, незважаючи на посилення на цей юридично зобов'язуючий документ міжнародного права, що містяться в останній резолюції ПАРЕ, він поки що не використовується повною мірою. Основною перешкодою для цього є, в першу чергу, очікуване заперечення з боку Росії дотримуватися своїх зобов'язань як Окупаційної держави. Дійсно, в кінці 2015 року РФ вже відмовилася представляти щорічні звіти про виконання таких зобов'язань під приводом того, що «такі звіти можуть стати занадто політизованими». Блокування цієї пропозиції відбулося на засіданні Міжнародного комітету Червоного Хреста в Женеві і отримало підтримку ряду інших країн; як із жалем висловився президент МКЧХ, таким чином «держави упустили можливість допомогти у захисті мільйонам людей». [9]

Зауважимо, що положення Женевської конвенції створили головну основу міжнародного гуманітарного права і тому, на відміну від інших договорів, не можуть переглядатися відповідно до встановленої процедури [10]. Таким чином, знайти законні способи заперечення цих кон-

кретних інструментів було б набагато складніше, ніж, наприклад, відмова виконувати рішення Міжнародного кримінального суду або Європейського суду з прав людини. Отже, Україна повинна зробити все можливе, щоб сприяти дотриманню цих зобов'язань, зокрема, ініціювати формування системи Держав-покровительок, що передбачено Четвертою Женевською конвенцією.

Ця конкретна можливість не повинна залишатися без належної уваги і з огляду на невиконані зобов'язання держав — підписантів Будапештського меморандуму. Відчуваючи принаймні моральну і політичну відповідальність щодо військової агресії Росії проти України, США і Великобританія могли б позитивно сприйняти пропозицію виступити в ролі Держав-покровительок. Дві інші країни, а саме Франція і Китай — члени ДНЯЗ в якості держав, що володіють ядерними арсеналами, підтримали (усно) надані Україні Гарантії, хоча і не ставили свої підписи. Ці держави також можуть бути запрошені приєднатися; РФ, зі свого боку, потрібно запропонувати висунути своїх кандидатів на роль Держав-покровительок.

Слід зазначити, що ідея залучення Держав-покровительок з метою поліпшення ситуації з дотриманням прав людини і безпеки людини на окупованих територіях вже опрацьовувалася низкою українських громадських організацій, зокрема, експертною і правозахисною спільнотами. На жаль, їх звернення й пропозиції з цього приводу до офіційних посадових осіб, в тому числі до посадовців Міністерства закордонних справ, досі не отримали позитивного відгуку чи реакції. Крім того, в той час як Крим був офіційно визнаний як окупована територія не тільки Україною, але в 2016 році це було прописано в низці міжнародних резолюцій, ситуація з неконтрольованою частиною Донецької та Луганської областей є набагато складнішою. Незважаючи на те, що ці райони вже були визнані окупованими Постановою Верховної Ради [11], спротив визначенню їх такими в національному законодавстві шляхом ухвалення спеціального закону є досить сильним, і він йде, зокрема, від «профільного» Міністерства

з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб [12]. Це створює додаткові труднощі для покладення на РФ як окупаційну владу відповідальності за дотримання прав людини і задоволення потреб населення неконтрольованих «окремих районів ДЛЮ» в продуктах харчування, товарах, електроенергії та ін. — а це «гаряча» проблема, особливо після введення урядом України «блокади» неконтрольованих територій.

З точки зору безпеки людини, однією з найгостріших проблем є проведення на цих територіях місцевих виборів до того, як звідти будуть виведені всі війська і вивезені боєприпаси, а Україна поверне собі контроль над українсько-російським кордоном. На жаль, не тільки Росія, але й деякі західні партнери України при трактуванні деяких (досить заплутаних) положень «Мінських угод» і порядку їх виконання часто наполягають на тому, щоб це конкретне положення було реалізоване без твердих гарантій забезпечення належної й ефективної безпеки для всіх учасників і зацікавлених сторін, які братимуть участь у виборчому процесі. [13]

Ми вважаємо, що весь перелік питань безпеки людини на окупованих територіях заслуговує більш широкого обговорення на національному й міжнародному рівнях з максимальним залученням усіх акторів.

Безпека людини в «материковій» Україні Перші кроки

Після первісного шоку 2014 року, Україна досить швидко відновила державний апарат, збройні сили, правоохоронні органи та службу безпеки і таким чином отримала змогу зробити перші необхідні кроки на шляху забезпечення безпеки людини. Перші видимі ознаки відходу від звичних функцій правоохоронних органів пов'язані з появою «нової поліції», реформування якої почалося з патрульної поліції.

Якщо стисло, цей процес розпочався 2 липня 2015 року, коли Верховна Рада (Парламент) України прийняла інноваційний закон «Про національну поліцію» [14]. Суб'єкти громадянського суспільства, в основному правозахисни-

ки, брали участь в розробці проекту, і деякі з їхніх пропозицій були враховані законодавцями. Два дні потому, 2000 нових поліцейських почали патрулювати вулиці столиці — міста Київ. Ці молоді чоловіки й жінки (від 21 до 35 років) пройшли інтенсивне тренування впродовж трьох місяців; навчальні курси переслідували за мету не тільки підвищення професійного рівня, а й впровадження етичних норм і принципів, властивих цивілізованому демократичному світові. На деяких курсах, зокрема щодо прав людини і дотримання принципів недискримінації, активно залучалися тренери і незалежні експерти громадських організацій. Такий вид навчання сам по собі був «експериментальним», адже ще ніколи раніше не використовувався такий багатосторонній підхід за участю всіх зацікавлених осіб.

Реакція суспільства була дуже показовою. Слід нагадати, що до «Революції гідності» (2013 — 2014 рр.) недовіра до пострадянської міліції була майже абсолютною. У критичних ситуаціях від неї не очікувалося будь-якої допомоги; опитування громадської думки показували, що рівень підтримки громадян складає лише 2%, в той час як 66% виступали за повне реформування всієї правоохоронної системи. Жорстоке ставлення міліцейських спецпідрозділів (зокрема, горезвісного «Беркута»), відповідальних за побиття, вбивства і тортури демонстрантів, лише підлило масла у вогонь існуючої напруженості. Тому багато соціальних сподівань і очікувань було покладено на створення сучасної поліції західного типу. Незважаючи на досить жорсткі правила і процедури відбору кандидатів, кількість претендентів була дуже високою: від 5 до 30 кандидатів (у різних містах) на одну вакансію. Цікаво відзначити, що близько двох третин кандидатів мають вищу освіту і що від 20% до 40% з них були жінками. Колишні міліціонери склали лише 10% кандидатів.

Робота нової поліції зустріла досить позитивне ставлення населення, але, в той же час, перебувала під безперервним і наполегливим спостереженням і постійним контролем, як офіційним, так і громадським. Кожен крок та/або інцидент за участю поліцейських жваво обговорюється користувачами Інтернету і ви-

ПЕРЕОСМИСЛЮЮЧИ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ

світлюється численними блогерами. Зокрема, люди позитивно реагують на об'єктивні дії нової патрульної поліції, що націлені на боротьбу з порушниками, які належать до «VIP-персон» і які раніше були «понад законом».

Прозорість набору «нових людей для нової поліції» і подальші процедури розгляду були визнані «безпрецедентними» через створення численних каналів комунікації [15]. Активно рекламувалася «гаряча лінія» з проханням, зокрема, повідомляти про будь-які порушення, вчинені патрульними поліцейськими. Крім того, різке збільшення кількості дзвінків на номер служби екстреної допомоги «102» може свідчити про зростання довіри населення.

Важливо відзначити, що проголошена ідеологія цих поліцейських підрозділів досить сильно відрізняється від колишньої. Основні поняття сформульовано наступним чином: **«співпраця, комунікація і надання послуг»**. Основною ціллю визначено девіз **«служити і захищати»** (**«Ми не для того, щоб карати, ми хочемо забезпечити вашу безпеку»**). Насправді, є багато позитивних відгуків, що описують такі випадки. В результаті, після одного місяця роботи поліції рівень довіри до них значно піднявся: за даними соціологічного опитування, проведеного агентством «РЕЙТИНГ», 82% жителів Києва схвалили появу нової поліції, а 69% респондентів очікують поліпшення кримінальної ситуації в місті та їх власної безпеки; приблизно половина з них також сподівається на успішну організацію протидії корупції. Бачення своєї діяльності як «першого кроку для кращого майбутнього» було широко розповсюджене серед співробітників поліції і серед суспільства в цілому.

Зрозуміло, цей «медовий місяць» між звичайними людьми і новою поліцією не тривав довго; чимало нових поліцейських виявилися нездатними задовольнити високі очікування і були звільнені або покинули службу за власним бажанням. Тим не менш, на цей момент рівень схвалення складає трохи вище 50%, і це все ще знаходиться в різкому контрасті з попереднім вражаючим рівнем недовіри.

З огляду на інтенсивну (і безупинну) увагу до діяльності нової поліції, дивно, що не менш важливий елемент забезпечення безпеки людини — діяльність української групи СІМІС (військово-цивільного співробітництва) — практично уникнув широкого громадського обговорення і висвітлення в ЗМІ. Цей спеціальний підрозділ, створений Генеральним штабом ще в 2014 році відповідно до стандартів НАТО, виконує багато важливих функцій, зокрема, на територіях Східної України, звільнених від місцевих сепаратистів і російських військових, що їм допомагали, і які повернулися під юрисдикцію центральних органів влади. Традиційне завдання СІМІС зазвичай полягає в розвитку співпраці з місцевими органами й адміністраціями, регіональними і міжнародними неурядовими організаціями й іншими організаціями громадянського суспільства і населенням в цілому з питань, зокрема, надання гуманітарної допомоги, участь в обміні військовополонених і тілами загиблих.

Крім цих звичайних завдань, співробітники української групи СІМІС також активно долучаються до менш поширених видів діяльності, як-от ремонт зруйнованих об'єктів інфраструктури, що є життєво необхідними для відновлення системи життєзабезпечення. Необхідність в цьому була обумовлена практично не функціонуючими органами місцевих адміністрацій і місцевого самоврядування в деяких містах і населених пунктах, розташованих в зоні АТО (Антитерористичної операції). Ці заходи, особливо в Донецькій області, сприяли значному покращенню відносин між українськими військовими і місцевим населенням: за словами полковника Ноздрачева, керівника групи СІМІС, підтримка збільшилася з 20-30% в 2014 році до 80-85% в літній період 2015 [16]. Недостатність знань і низький рівень інтересу до української групи СІМІС можна пояснити, напевно, відсутністю ширшого висвітлення і PR-акцій, а також порівняно невеликою кількістю інтерв'ю та інших заходів, які залучали б засоби масової інформації.

Крім того, можна додати, що хоча поняття прав людини і безпеки людини, як правило, розгля-

ПЕРЕОСМИСЛЮЮЧИ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ

даються як нерозривно пов'язані, в умовах кризи вони іноді можуть конфліктувати між собою. Наприклад, оскільки офіційно війна в Україні не визнається (її все ще називають не «війною», а «АТО») і надзвичайний стан не оголошено, деякі правозахисники борються з будь-якими обмеженнями, що стосуються, зокрема, публічних заходів, у тому числі мітингів та інших громадських зібрань, які іноді запроваджуються державними службовцями в умовах підвищеної небезпеки провокацій та/або терористичних актів, що загрожують життю людей. Тому, незважаючи на те, що зроблено перші кроки на шляху до створення надійної та комплексної системи сучасних військових і поліцейських сил, спрямованої не тільки на забезпечення національної безпеки, але й безпеки людини, що можна розглядати як певний успіх, все ще необхідно провести багато роботи в цьому напрямку. Постійно зростаюча активність громадянського суспільства і його зростаюча роль в реформуванні сектора безпеки може стати наріжним каменем подальших досягнень.

«Материкова Україна»: групи ризику

Ситуація в Україні, що знаходиться під контролем законних центральних, регіональних і місцевих органів влади, демонструє зовсім інші проблеми, пов'язані з правами людини і безпекою людини. Можна було б виокремити кілька «груп ризику», що перебувають в особливо вразливому становищі.

Крім традиційно вразливих членів ромської меншини, які часто страждають від дискримінації, а іноді й актів насильства, що здійснюються і місцевими бандами і простими жителями, виникли й нові виклики, пов'язані зі збільшенням кількості біженців і шукачів притулку; крім того, відомі громадські діячі також стають мішенню вбивств та/або терористичних актів.

Доля шукачів притулку з Росії та інших авторитарних пострадянських держав є важкою і часто драматичною; щоб отримати спеціальний статус «особи, що потребує особливого захисту» [17] необхідно пройти через виснажливу процедуру боротьби з Міграційною службою,

яка зазвичай відмовляє аплікантам, а потім ще потрібно долати негативні рішення МС шляхом подачі апеляцій до суду. Оскільки переважна більшість біженців і осіб, які шукають притулку, з РФ і деяких країн Центральної Азії є опонентами існуючих там режимів і їх переслідують за політичну і громадську діяльність, екстрадиція означала б серйозну загрозу для їх свободи і навіть життя. [18]

Відповідно до законодавства України, судді не можуть змусити органи міграційної служби надати притулок або інший відповідний статус, а лише переглянути прохання від заявників; отже, в Україні «щасливе закінчення» для політичних біженців виявилось можливим тільки внаслідок привернення серйозної уваги правозахисної спільноти та ЗМІ, які висвітлюють їх справи. «Це неприйнятно, не надавати притулок людям, яким загрожує переслідування за мирну опозиційну діяльність у своїй власній країні», заявила Харківська правозахисна група (ХПГ), одна з найбільш ефективних неурядових організацій, що докладає великих зусиль для допомоги потенційним жертвам [19]. В цьому контексті дуже показовою є історія трьох молодих людей з Краснодару, які були затримані на 15 днів влітку 2014 року, занесені до списку осіб, підозрюваних у терористичній діяльності, та обвинувачені в екстремізмі після спроби організувати мітинг з вимогою надання ширшої автономії південному російському регіону Кубані [20]. (Насправді, їх гасла щодо «федералізації Кубані» мавпували російські заяви щодо федералізації України).

Один з них, В'ячеслав Мартинов, відразу втік до Харкова, де отримав сильну підтримку з боку ХПГ, і після декількох судових засідань таки отримав бажаний статус у листопаді 2015 року. Другий, Петро Лубченков, також втік в Україну в 2014 році, але залишався під загрозою бути відправленим назад у Росію аж до початку 2017 року, коли Генеральна прокуратура України прийняла остаточне рішення відхилити вимоги Росії щодо його екстрадиції. Їх колега, Дар'я Полюдова, яка вирішила залишитися в Росії, в грудні 2015 року була засуджена до двох років позбавлення волі за звинуваченням

у «закликах до порушення територіальної цілісності Росії» — вирок, що викликав обурення правозахисних груп по всьому світу. Ця історія переконливо демонструє необхідність реформування Міграційної служби України, яка зберігає колишнє ставлення до політичних біженців, і показує, що спільні зусилля і наполегливість акторів громадянського суспільства часто в змозі перемогти стару бюрократичну машину, що традиційно нехтує як правами людини, так і її безпекою.

До іншої категорії людей, які відчувають підвищені ризики для своєї безпеки і навіть життя, відносяться деякі високопоставлені особи та відомі громадські діячі, що стають об'єктами політичних вбивств, піддаються переслідуванням, викраденням або гинуть в результаті терористичних актів.

Широкому загалу відомі лише поодинокі випадки їх успішного захисту. Одним з них є історія Іллі Богданова, колишнього офіцера ФСБ, який прибув в Україну, тікаючи з Росії влітку 2014 року, і вступив спочатку в ряди добровольців батальйону «Донбас», а потім приєднався до ДУК «Правий сектор». Після цього він отримав українське громадянство, жив в Києві і зник 12 листопада 2016 року. Як з'ясувалося, Богданова викрала група людей і тримала його в ізоляції для подальшої передачі в Росію. В ході спецоперації, проведеної СБУ, злочинці були затримані на українсько-російському кордоні, і Богданов звільнений; про це повідомили на спільному брифінгу генеральний прокурор України і голова Служби безпеки України. [21]

На жаль, не всі замовлення на політичні вбивства закінчуються так позитивно. Резонансне вбивство відомого журналіста Павла Шеремета 20 липня 2016 року відбулося в результаті вибуху його автомобіля; цей злочин залишається поки що нерозкритим, незважаючи на всі зусилля українських слідчих і залучених експертів з ФБР і Європолу. [22]

Нещодавнє вбивство в центрі Києва Дениса Вороненкова, колишнього депутата Держдуми Російської Федерації, який в жовтні 2016 року залишив Росію і переїхав в Україну разом зі

своєю дружиною, відомою співачкою Марією Махсаковою, було ще більш шокуючим. Незабаром після прибуття в Україну (6 грудня 2016 року) він отримав українське громадянство і вважався дуже важливим свідком для сторони державного обвинувачення і підготовки кримінальної справи проти экс-президента України Віктора Януковича, а також, імовірно, для надання інформації про можливі зв'язки між українським «Беркутом» і російськими спецслужбами під час подій на Майдані. 14 лютого ФСБ Росії подала його у федеральний розшук, а 23 березня він був убитий кіллером.

Ця трагедія, серед багатьох інших наслідків, показала серйозні прогалини й недоліки у системі забезпечення безпеки ключових осіб, що володіють інформацією, яка безцінна для державних справ. Постає ряд питань, зокрема, як його знайшов вбивця і як була забезпечена його охорона. Як написав відомий український журналіст і блогер Юрій Бутусов, «... після публічних заяв, зроблених посадовими особами прокуратури, вони повинні були запропонувати безпеку абсолютно нового рівня за участю СБУ або Міністерства внутрішніх справ, які відповідно до закону зобов'язані забезпечувати безпеку осіб, які беруть участь у кримінальному розслідуванні». Замість цього, в момент вбивства Вороненкова супроводжував тільки один співробітник Головного управління розвідки Міністерства оборони, який, безсумнівно, не був добре навченим — якщо взагалі проходив навчання — для здійснення обов'язків професійного охоронця. Бутусов зробив висновок, що «вбивство Вороненкова є першим кричущим терористичним актом у Києві, який, очевидно, організований російськими спецслужбами. Ми можемо передбачити більше атак найближчим часом. Необхідно розслідувати і робити висновки з цього для того, щоб не допустити нових жертв у цій таємній війні. ... Якщо ми зацікавлені в тому, щоб мати більше високопоставлених свідків і джерела в Росії, то ми повинні гарантувати цим людям захист від майбутніх терористичних актів». [23]

Безпека людини і соціальні мережі

Нові групи ризику, що поширюються переважно серед підлітків, з'явилися досить несподівано серед активних учасників популярних соціальних інтернетівських мереж, зокрема, у Facebook. У першу чергу, ця загроза стосується так званих «груп смерті», чії користувачі, виконуючи набір команд та інструкцій від їх адміністраторів, поступово підводяться до суїцидальних дій, що часто закінчуються фатально [24]. В Україні за останні кілька місяців підрозділ кіберполіції заблокував понад 500 «груп смерті» в Інтернеті та заарештував понад 200 акаунтів їх організаторів і «кураторів». Як було відзначено в ході брифінгу, цей підрозділ щодня отримує близько 70 заяв про зникнення дітей; є переконливі докази, що 15-20% цих дітей брали участь в Інтернет-«пастках» [25]. Наголошувалося, що ефективна протидія цій небезпеці передбачає тісну співпрацю батьків, вчителів і психологів з правоохоронними органами.

Крім того, деякі професійні психологи попереджають про небезпеку, пов'язану з потребою людей у відчутті захищеності та співчутті, і повідомляють про подекуди згубні наслідки, викликані участю в дискусіях на Facebook, часто сповнених «мови ненависті». Надаються деякі поради і рекомендації як протистояти таким негативним впливам. [26]

Бібліографія

1. Schirch, Lisa (editor). Handbook on Human Security: A Civil-Military-Police Curriculum. The Hague: Alliance for Peacebuilding, GPPAC, Kroc Institute, November 2015. Режим доступу: <https://www.peaceportal.org/documents/130617663/0/FINAL+HANDBOOK+November+30+1154.pdf>.
2. Більше інформацію тут: “The Nuclear Fallout of Trump’s Possible Détente with Putin” by Mariana Budjeryn and Andreas Umland February 16, 2017. Режим доступу: <http://hir.harvard.edu/nuclear-fallout-trump-possible-detente-putin/>
3. <http://www.osce.org/odihr/185431?download=true>
4. 21 березня 2017 року, УНІАН. Режим до-

Висновки

В Україні застаріла доктрина «безпека держави понад усе» досі домінує над відносно новим (особливо для «пострадянського простору») поняттям безпеки людини, що є перешкодою для розроблення цілісної системи захисту, спрямованої як на окремих осіб, так і на вразливі верстви населення.

Сучасна ситуація — головним чином, анексія Кримського півострова Російською Федерацією і триваюча війна з місцевими бойовиками і російськими військам на Сході України — створює нові виклики, що ускладнює реалізацію амбітних планів у цьому напрямку. Проте, перші кроки вже зроблені, а подальший успіх залежить, зокрема, від активної участі організацій громадянського суспільства і їх регулярної взаємодії з державними органами влади і місцевого самоврядування. Міжнародний досвід у сфері протидії тероризму і забезпечення безпеки людини також має велике значення. Загалом, у всіх сферах, пов'язаних з безпекою людини, попереду ще величезна консолідована робота.

ступу: <https://www.unian.info/war/1834126-sbu-over-3000-ukrainian-hostages-freed-or-tracked-amid-russian-aggression-in-donbas.html>

5. Донбас у вогні: Путівник в зону конфлікту. Режим доступу: https://prometheus.ngo/wp-content/uploads/2017/03/Donbas_v_Ogni_ENG_web_1-2.pdf

6. Більше інформації тут: «Кримські татари — корінне населення» (українською мовою), автор Наталія Беліцер, Київ, 2017, с. 1 — 120, містить також бібліографію і посилання.

7. 04 червня 2016 року, УНФАН, режим доступу: <http://www.unian.info/politics/1365857-handguns-for-self-defense-kremlin-agrees-on-armed-osce-monitors-in-donbas.html>

ПЕРЕОСМИСЛЮЮЧИ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ

8. Четверта Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни, Женева, 12 серпня 1949 року, Режим доступу: <https://www.icrc.org/ihl.nsf/?c4d08d9b287a42141256739003e636b/6756482d86146898c125641e004aa3c5?OpenDocument> (14 серпня 2015 року).
9. РФ отказалась предоставлять отчет о соблюдении Женевской Конвенции (на русском). 11 грудня 2015 року, режим доступу: http://www.bbc.com/russian/news/2015/12/151210_russia_geneva_conventions_review
10. Там же
11. Постанова № 254-VIII від 17 березня 2015 року, режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254-VIII>
12. Дивись, наприклад: «Київ: На Донбасі російський контроль, а не окупація», 26 січня 2017 року. Режим доступу: <http://ukropnews24.com/kyiv-in-the-donbass-russian-control-not-occupation/>
13. Дивись, наприклад, інформацію за березень 2016 року, режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/03/4/7045779/>
14. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
15. Наприклад, окрім офіційного веб-сайту (<https://www.facebook.com/police.gov.ua?fref=ts>), на Facebook уже 8 липня 2015 року з'явилася відкрита група «Нова поліція: Зворотній зв'язок» (<https://www.facebook.com/groups/362866477171436/>)
16. Повний текст інтерв'ю (російською мовою), дивись за посиланням: http://censor.net.ua/resonance/347362/nachalnik_simic_alekseyi_pozdrachev_god_nazad_podderjka_vsu_v_nekotoryh_gorodah_donetskoyi_oblasti_kolebalas. 15.08.2015
17. На відміну від статусу біженця, цей термін фактично стосується «політичних біженців», а це поняття відсутнє в українському законодавстві
18. Дивіться, наприклад, аналіз від Рефата Чубарова від 16.11.16, 14:18, Режим доступу: http://censor.net.ua/news/415245/rossiya_zasypala_ukrainu_zaprosami_o_vydache_ee_grajdan_kotorye_pytauytsya_nayiti_zdes_ubejische_chubarov
19. How can Ukraine claim it's safe to send opposition activists back to Russia? By Halya Coinash, 14.01.2016, Режим доступу: <http://khp.org/en/index.php?id=1452720155>
20. Seeking Asylum In Ukraine, Russian Dissidents Get Cold Shoulder. By Claire Bigg and Tetiana Iakubovych, January 20, 2016. Режим доступу: <http://www.rferl.org/content/ukraine-russian-dissidents-find-no-asylum/27499333.html>
21. Режим доступу: http://znaj.ua/ru/news/regions/76627/general-vovk-ilya-bogdanov-perevirku-sbu-ne-projde.html?utm_campaign=1225105&utm_source=SendPulse&utm_medium=push
22. Більше інформації за посиланням від 13.03.2017: http://censor.net.ua/news/431834/natspolitsiya_ne_isklyuchaet_versii_o_prichastnosti_k_ubiyistvu_sheremeta_boyitsov_natsgvardii_knyazev
23. Denis Voronenkov was to meet his Moscow acquaintance, who left for Russia right after assassination. By Yuri Butusov. 05.04.17 14:24, http://en.censor.net.ua/resonance/434710/denis_voronenkov_was_to_meet_his_moscow_acquaintance_who_left_for_russia_right_after_assassination
24. Наприклад, дивись статтю від 16 лютого 2017 року, режим доступу: https://www.novayagazeta.ru/articles/2017/02/16/71537-sporim-na-lyam-chto-za-mnoy-nikto-ne-pridet-nikogda?utm_source=push
25. Дивись інформацію тут, стаття від 01.03.2017, режим доступу: http://mvs.gov.ua/ru/news/6140_Pravoohraniteli_zablokirovali_bol_ee_500_tak_nazyvaemyh_grupp_smerti_i_bol_ee_200_ih_kuratorov_FOTO_VIDEO.htm
26. Наприклад, дивись статтю від 21.04.2017, <https://www.facebook.com/iryna.brunovakalisetska?fref=nf>

Дмитро ШТИБЛИКОВ

Директор міжнародних програм аналітичного Центру «Номос»

(м. Севастополь)

Російсько-грузинський конфлікт. Наступна — Україна? Чи можливий осетинський сценарій в Криму?

(Опубліковано в журналі «Чорноморська безпека» №10 2008 р.)

**The Russia-Georgia Conflict. Is Ukraine the Next?
Is the Ossetinian Scenario Possible in the Crimea?**

The author offers the deep analysis of Russia-Georgia relations, the reasons of these two countries counter-action and their conflict consequences for Ukraine. The Russian mass-media provocative material, concerning the annexation of Crimea by Russia — in the nearest future, virtual combat actions between Russia and interconfessional relations between the peoples of the Crimea are also examined in the article. The main reason of instable situation in Crimea is the desire of Russia to prevent Ukraine from joining NATO.

8 серпня, коли через Рокський тунель розпочалося вторгнення частин регулярної російської армії на суверенну територію Грузії, південно-осетинський конфлікт став прологом до нового геополітичного протистояння між Росією і рештою світу, метою якого є повалення існуючого світоустрою та історичний реванш Росії за «приниження» 1991-2004 років. Саме тому серпневі події в Грузії для багатьох людей в світі стали поворотним моментом в оцінці сучасного світоустрою, особливо в його пострадянській частині. Грузія — це перший етап, але разом з тим і «пробна куля».

Війна між Росією і Грузією викликала у сусідніх держав (особливо зі складу колишнього СРСР) страх. Страх, викликаний спогадами про часи радянського імперіалізму. Загроза вторгнення «миротворчих танкових колон» нависла над колишніми братніми республіками, як мінімум, над тими, у яких висока частка так званого «російськомовного» населення. Цілковито обгрунтовано виникає питання: «Чи не повторить незабаром Москва «вдалий» грузинський прецедент в якому-небудь іншому місці, щоб «захистити» росіян, що там живуть?»

Вже 13 серпня 2008 року на сайті ФОРУМ.мск з'явилася стаття «Активна фаза російсько-грузинського конфлікту завершена, на черзі війна з Україною». На думку автора, «подібне сприйняття подій в Грузії і перспектив України сьогодні стало домінуючим в українському суспільстві». [1] У цій же статті йдеться про те, що «комуніст Леонід Грач одним з перших заявив (з радістю і втіхою, прим. автора), що південноосетинський сценарій може ПОВТОРИТИСЯ і в Україні, в Криму».

Президент України Віктор Ющенко в статті «Грузія і ставки для України», опублікованій 26 серпня в “The Washington Post”, висловився таким чином: «Україна стала заручницею війни, яку веде Росія. Це змусило владу України і весь народ нашої країни, в тому числі жителів Криму, замислитися про небезпеку того, що на нашій території базується російський Чорноморський флот». [2]

Висловлені побоювання стають зрозумілі, якщо послухати риторику російських політиків і переглянути матеріали російських ЗМІ.

У квітні 2008 року на саміті НАТО в Бухаресті Володимир Путін, будучи ще президентом Російської Федерації, за зачиненими дверима говорив наступне: «Україна — це не держава! Що таке Україна? Одна частина її території — це Східна Європа, а інша — і дуже велика — подарована нами!» Путін дав зрозуміти, що якщо Україна буде прийнята в НАТО, то може бути ініційований процес «повернення» її східних областей і Криму. [3]

1 вересня на сайті «Независимой Газеты» опублікована стаття заступника головного редактора «НГ» — відповідального редактора «НВО» Володимира Соловйова «Попереду — схватка за Крим». У статті автор висловлює таку думку: «Не хочеться думати, але якщо до того дійде, то нової «п'ятиденної війни» уникнути буде важко. Тим більше, що серед російських військових (і не тільки) сильні переконання в тому, що ЧФ ніколи не покине Севастополь. А для того усі заходи добрі, в тому числі історичне повернення Криму до складу Росії». [4]

В інтерв'ю агентству УНІАН Завідувач аналітичним відділом Інституту політичного і військового аналізу (РФ) Олександр Храмчихін заявив, що не виключає, що серпневі події на Кавказі можуть повторитися в Криму. «На жаль, до кінця цього виключити не можна. Приводом може стати той же фактор, що і в Південній Осетії — захист прав своїх громадян, яким раніше були видані російські паспорти», — сказав Храмчихін. На його думку, загострення ситуації може статися через кілька років. «З одного боку логічно, що це може статися ближче до 2017 року, а з іншого боку прогнозувати на такий тривалий термін досить нерозумно. Ситуація змінюється швидко», — зазначив експерт. [5]

Навіть опозиція Кремля в особі Валерії Новодворської у вересні заявила, що «Наступним блюдом в меню після Придністров'я повинен був стати Крим». «... Я знаю, що в багатьох військових кабінетах висять карти із зеленою лінією, згідно з якою і Крим, і Східна Україна,

і Північно-Східний Казахстан, і Придністров'я відходять до Росії». [6] Правда, Валерія Іллівна не вірить в успіх цього підприємства, але зараз не про це...

Крім російських і українських політиків і експертів думки, про те, що наступним об'єктом російської агресії буде Україна, а мова йде, як мінімум про анексію Криму, були озвучені і в країнах Європи.

«Поляки утвердилися в думці, що Росія не відмовиться від своєї агресивної позиції, — сказав в бесіді з кореспондентом видання «Подробности» політолог Павло Свєбода, — Росія не трансформувалася по-справжньому ні в політичному, ні в економічному плані. І вона не готова засудити своє минуле. Замість цього вона продовжує цілком віддаватися власній історії. Росіяни — це дуже горда нація, яка в 90-ті роки відчула себе обійденою. Тому можна припустити, що Грузія — це не остання глава нової російської геополітики, наступною на черзі, може виявитися Україна». [7]

24 серпня в “The Sunday Times” публікується стаття: “Ukraine fears being next on Russia’s hit list” («Україна боїться стати наступною в списку російських мішеней»). [8] Тональність публікацій британських оглядачів — «Ми ж вас попереджали!». Американські газети більше нарікають на уряд — час загравання з Путіним закінчився. При цьому всі дружньо сходяться на одному: наступною ціллю Росії стане Україна. [9]

Заголовки ряду інших газет: “Frankfurter Rundschau”, Німеччина — «На Грузії це не закінчиться». “Tygodnik powszechny”, Польща — «Що заважає Росії поглинути інші частини колишнього СРСР?» Кримський півострів може стати новою Південною Осетією, застерігає “The Independent”.

Президент Польщі Лех Качинський в інтерв'ю польському каналу TVP прокоментував ситуацію так: «Сьогодні — Грузія, завтра — Україна. Обличчя російської імперії проявляється кожного разу все більше, і кожен раз все небезпечніше. Чим швидше ми це усвідомлюємо, тим краще».

Міністр закордонних справ Франції Бернар Кушнер заявляє, що не виключає повторення грузинського сценарію в Криму. [10]

За заявою экс-держсекретаря США Річарда Холбрука «мета російського прем'єра Володимира Путіна — повалити уряд Саакашвілі. А вже далі під політичним прицілом Кремля може виявитися Україна». [11]

Уряд Чехії не виключає, що Крим може стати наступною ціллю російської великодержавної політики, передала «Німецька хвиля». З огляду на вторгнення російських військ на територію Грузії, заступник міністра закордонних справ Чеської Республіки Томаш Пояр заявив, що не здивується, якщо в майбутньому подібні події відбудуться, наприклад, в Криму: «Ситуація там є не дуже стабільною, і зовсім не складно спровокувати нестабільність в цьому регіоні». [12]

Тональність вищенаведених висловлювань досить тривожна. Як до них ставитися? Може це параноя, може просто істерика або необґрунтовані панічні настрої? Ось думка з цього приводу експертів українського Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння (ЦДАКР):

«Можна стверджувати, що після російсько-грузинського конфлікту військово-політична ситуація на пострадянському просторі, починаючи з 2008 року і далі — в середньостроковій перспективі — буде характеризуватися нестабільністю, непередбачуваністю і певною можливістю розгортання бойових дій не тільки в Закавказькому регіоні.

Можливість фактора застосування сили з боку Росії, що безпосередньо продемонстрував російсько-грузинський конфлікт, має бути своєчасно врахована в підходах українського політичного і військового керівництва.

Збройний російсько-грузинський конфлікт зафіксував фактичне закінчення впливу міжнародних домовленостей. Відносно України не діють гарантії, дані їй після ядерного роззброєння». [13]

Українсько-російські відносини останнім часом набувають загрозливого характеру. На жаль, все частіше з обох сторін — завуальовано або відкрито — лунає жорстоке слово «війна». Тема «війни з Україною» давно стала популярною в російських мас-медіа. Вражен-

ня таке, що росіян цілеспрямовано готують до війни з Україною. В Інтернеті з'явилася маса сценаріїв «повернення» України в «братську сім'ю». У деяких з них не виключається навіть можливість застосування ядерної зброї: **«Демонстраційний повітряний ядерний удар у стратосфері в районі південної частини Прип'ятських боліт, здійснений вночі, надзвичайно допоміг би в цьому випадку.** Він не завдав би істотної шкоди, якщо не брати до уваги виведення з ладу ліній електропередач і електричних приладів в радіусі 100 км. Але зате його побачили б у Львові, який ненавидить «москалів», і навіть у Польщі. Він відразу протверезив би гарячі голови, ясно продемонструвавши неабияку рішучість Кремля». [14]

Але серйозно обговорювати «плоди запаленої свідомості» ми не будемо. Як не будемо розглядати можливість широкомасштабної війни між Росією і Україною. Найбільш популярні сценарії на сьогоднішній день — «повернення» (захоплення, анексія) Криму Росії за південноосетинським або косовським сценарієм.

Для початку ознайомимося з декількома найбільш обговорюваними віртуальними версіями (або планами) «захоплення» Криму.

Версія перша.

«Росія анексує Севастополь і окупує острів Тузла, забезпечивши тим самим контроль над Керченською протокою, якою з Кубані на територію України вторгнуться російські війська. З Новоросійська в Крим переправляють десант, його висадку на берег прикриває флот, що базується в Севастополі. Зайняти саме місто не буде складно, оскільки там переважають проросійські настрої.

Берег в місцях атаки російського десанту блокують українські війська — Керченська механізована бригада і Сімферопольська артилерійська бригада. До Криму з Дніпропетровська і Миколаєва перекидаються повітряно-штурмові бригади, з Кіровограда і Очакова — морські і сухопутні спецпідрозділи. На півострові формуються загони опору з числа кримських татар.

Результат конфлікту: Україна зазнає поразки і просить допомоги у Заході. На цьому «сценаристи» зупиняються. А ми додамо: на заході і сході України формуються добровольчі загони, що підтримують протилежні воюючі сторони — і Україна опиняється на порозі громадянської війни.» [5]

Версія друга.

21 квітня в інтернет-виданні «Русский журнал», яке пов'язують з ім'ям відомого прокремлівського політолога Гліба Павловського, був опублікований «шедевр» Ігоря Джадана «Операція «Механічний апельсин». Витяг з цієї статті про можливість застосування ядерного удару по Україні був приведений вище. В свою чергу про атаку на Крим в ній було написано наступне:

«При найбільш обмеженому варіанті російські збройні сили можуть зайняти лише Кримський півострів. Такий сценарій імовірний, якщо керівництво України продовжить порушувати статті Великого Договору в частині, що стосується базування Чорноморського флоту. В такому випадку, заявивши про необхідність посилити охорону об'єктів, Росія проводить десантну операцію силами морської піхоти з захоплення ключових елементів інфраструктури Криму: аеродромів, портів, дорожніх вузлів. Українські частини в Криму прямий атаці не піддаються, якщо тільки не чинять опір. Внаслідок коливань кийвського керівництва серйозний опір при даному сценарії виключено. Єдиною сухопутною силою, опір якої очікувано, є елітний український окремий батальйон морської піхоти військ берегової оборони України, розквартирований в Феодосії. Цим, втім, і обмежуються сили морської піхоти цієї держави. Ще можливі окремі перестрілки на морі і поодинокі стрільба по російським військовим літакам.

Київ також не кидатиме на «звільнення» півострова війська, оголюючи інші напрямки. Адже в Криму кийвська влада ніколи не користувалася навіть найменшою підтримкою і завжди утримувалася голою адміністративною силою. Крим для України — швидше, головний біль, від якої «помаранчеві» поспішили б позбу-

тися, якби тільки могли зробити це, не втративши обличчя і паралельно закріпивши свій контроль над іншою частиною України. У цьому випадку конфлікт із силовою стадії швидко перейде в стадію політичної боротьби в міжнародних інституціях.

Надалі абсолютно передбачувана позитивна реакція російської більшості Кримської автономії, а також швидка переорієнтація місцевих еліт, якій «помаранчева» влада Києва ніяк не зможе протидіяти. Якщо Росія не виведе свої війська з яких-небудь політичних причин, референдум про незалежність Кримської республіки, і подальше, ймовірно через кілька років, утворення союзу Криму з Росією або навіть входження до складу Росії, цілком можливі, якщо на той час Москва вирішить такий крок виправданим з точки зору політичної логіки». [16]

Перш за все, відзначимо, що обидва сценарії прогнозують не повномасштабну війну, а швидкий локальний «бліцкриг» (як в Грузії). Спробуємо розібратися з правдоподібністю цих сценаріїв.

- **«Анексія Севастополя».** Як відомо, анексія (лат. *annexio*, від *annexus* — приєднаний) — це насильницьке приєднання (захоплення) всієї або частини території іншої держави або народу. [17] Автори цього сценарію забули, що Севастополь сьогодні база двох флотів — ВМС України і ЧФ Росії. Тому насильницьке приєднання (захоплення) Севастополя з тією ж швидкістю, як і острова Коса Тузла (з одного прикордонною заставою) неможливе в принципі. Немоżliве через велику площу території — 1079 км², через наявність в місті частин і підрозділів ВМС і ЗС України. Іншими словами, можна припустити, що операція із захоплення Севастополя дійсно може бути спланована в ГШ РФ і втілена в життя, але ця операція буде не настільки швидкоплинної, як «планують» автори сценаріїв, і, найголовніше, бойові дії в місті приведуть до численних жертв серед цивільного населення через високу його щільність (по щільності населення — 441,4 чол. на кв. км, і частці міського населення (94,2%) в загальній чисельності населення місто за-

ймає друге місце в Україні, поступаючись за цими показниками Києву [18]) і інтегрованої в міську військової інфраструктури в Севастополі (військові об'єкти флотів знаходяться поруч з житловими будинками і цивільними об'єктами).

«Зайняти саме місто не буде складно, оскільки там переважають проросійські настрої». Виходячи з вищенаведеного, доводиться сумніватися в проросійських настроях людей, рідне місто яких буде зруйноване силою російської зброї. Взагалі «про-якісь» настрою сильно змінюються під звуки розривів снарядів і свист куль. Та й переважають у Севастополі не проросійські, а прорадянські настрої. А це не одне і теж, але про цей аспект трохи нижче.

«Захоплення острова Коса Тузла для контролю над Керченською протокою, «якою з Кубані на територію України вторгнуться російські війська». Ширина Керченської протоки — від 4,5 до 15 км. Прицільна дальність стрільби 122 мм гаубиці Д-30 — 15400 м (нагадаємо, що на озброєнні берегових військ ЗС України є і більш далекобійні системи). Так що контролю над протокою захоплення острова не дасть. Контролювати протоку можна, захопивши Керч. Взагалі «окупація» острова Коса Тузла з військової точки зору — це авантюра, якщо не сказати — дурість. При ширині до 500 м і довжині близько 6 км острів відділяє протока глибиною 1,3 метра, а відстань до обох берегів Керченської протоки становить приблизно 4 кілометри. Стратегічної і тактичної вигоди оволодіння цим плацдармом не принесе. А війська, які його окупують, виявляться практично під прямим вогнем берегової артилерії.

«З Новоросійська в Крим переправляють десант, його висадку на берег прикриває флот, що базується в Севастополі» ... «Росія проводить десантну операцію силами морської піхоти по заняттю ключових елементів інфраструктури Криму: аеродромів, портів, дорожніх вузлів». Підрозділи морської піхоти ЧФ дислокуються в Севастополі. В Темрюку (Краснодарський край, РФ) розташований ще батальйон морської піхоти, висадка якого в Криму на ситуацію кардинально не вплине.

Сьогодні ЧФ має в своєму складі 7 великих десантних кораблів (ВДК), один з яких знаходиться на консервації. Це три ВДК проекту 1171 («Саратов» (№150), «Орськ» (№148) «Ніколай Фільченков» (№152)) з десантомісткістю до 20 середніх танків або посилена рота (до 400 осіб), і чотири ВДК пр. 775 («Цезар Куніков» (№158), «Азов» (№151), «Ямал» (№156), «Новочеркаськ» (№142 — на консервації) — десантомісткістю до 150 чоловік десанту і 10 танків, [19] або кажучи іншою мовою, загальна максимальна десантомісткість ВДК Чорноморського флоту — 2100 морських піхотинців. Нагадаємо, що загальна чисельність російської морської піхоти на Чорному морі — 2900 чоловік. [20] Крім того, в Новоросійську дислокується 7-а гвардійська десантно-штурмова (гірська) дивізія, особовий склад якої має досвід навантаження-вивантаження на десантні кораблі (5 грудня 2008 було проведено тактико-спеціальне заняття з особовим складом дивізії по навантаженню на ВДК «Азов» — після здійснення маршруту було відпрацьоване навантаження 20 бойових машин [21]) і 10-а бригада спеціального призначення (н.п. Молькіно, під Краснодаром). Дивізія налічує в своєму складі близько 5 000 чоловік [22], а бригада спецназу — 3,5 тисячі. [23] Виходить, що морським транспортом можна перекинути не більше 2000 десантників дивізії з технікою. У збройних силах РФ транспортно-десантних літаків вистачає тільки щоб підняти в повітря лише одну дивізію, та й то без важкої техніки і засобів посилення. [24] Якщо частина дивізії з технікою десантувати морем, то особовий склад, що залишився, з технікою і засобами посилення можна перекинути з допомогою ВТА. Можна навіть припустити використання вертольотів 487-го окремого вертолітного полку (ОВП) і 55 ОВП зі складу Північно-Кавказького військового округу для висадки повітряного десанту в районі Феодосії (на більшу відстань Мі-8 з десантом не долетить — радіус польоту 240 км). Але це всього 11 вертольотів 487 ОВП і 15 вертольотів 55 ОВП, тобто — 520 десантників. Разом, загальна чисельність угруповання РФ, яку за сценаріями зможуть перекинути до Криму для його захоплення — 2900 морських пі-

хотинців, 5500 — 6000 десантників з технікою. Всього — близько 8500 осіб і 508 бойових броньованих машин (ББМ), 91 артилерійська система калібру 100 міліметрів і вище (132 ББМ і 24 артсистем — морська піхота ЧФ, і 376 ББМ і 67 артсистем — 7 див). Необхідно нагадати, що в російсько-грузинському конфлікті тільки з боку Росії, за офіційними даними, брало участь близько 15 тисяч чоловік особового складу. [25] Якщо врахувати, що у Південній Осетії були свої збройні формування, то загальна чисельність угруповання була наступною: 25-30 тисяч військовослужбовців, 150-200 танків, 650-700 ББМ, 250-300 артилерійських систем. [26] Наведені вище цифри наочно показують, що для створення чисельної і вогневого переваги для проведення блискавичного «бліцкригу» в Криму у Росії на сьогоднішній день засобів не вистачає.

Але ми забули про протидію з боку українських Збройних Сил. Хоч якою б бідною не була сучасна українська армія, але постановку мін на десантонебезпечних ділянках узбережжя і протидію вогнем берегової артилерії і вогнем ППО забезпечити вона в змозі. Навіть якщо втрати від цього вогню і мін не будуть фатальними (що не факт), то неминучі втрати кораблів і авіації не дадуть можливості оперативно нарощувати угруповання російських військ в Криму. Ось думка з цього питання російської сторони: «Грузія не мала скільки-небудь пристойної системою ППО. Це був грубий військовий прорахунок Грузії, який, власне, і забезпечив нашу перемогу в цій війні». [27] Для особливо недовірливих нагадаємо, що військово-політичне керівництво України говорить про передислокацію до Криму, в першу чергу, підрозділів ППО. [28] «Угруповання морської піхоти буде збільшено на півтори тисячі чоловік, а для дислокації трьох частин ППО орієнтовно розглядаються бухта Камшова, селище Кача і Балаклава. Це дозволить контролювати весь повітряний простір до Сімферополя і відбити висадку морського десанту на узбережжі», — повідомив РІА «Новости» представник штабу українських ВМС. [29]

У будь-якому випадку, при проведенні такої масштабної десантної операції російським військам необхідно буде придушити засоби ППО і артилерію ракетно-бомбовими і артилерійськими (корабельними) ударами, а це вже не швидка переможна «миротворча операція», а повномасштабний військовий конфлікт з великими втратами для сторін-учасниць і серед мирного населення.

«Серйозний опір при даному сценарії виключено. Єдиною сухопутною силою, опір якої очікувано, є елітний український окремих батальйон морської піхоти військ берегової оборони України, розквартирований в Феодосії» ... «Ще можливі окремі перестрілки на морі і поодинокі стрілянина по російським військовим літакам». На якій підставі автори зробили висновки про небажання українських військовослужбовців захищати свою Батьківщину — абсолютно не зрозуміло. Швидше за все, це пропагандистський хід для підняття бойового духу російських військових. Це сильно нагадує інше імперське гасло: «Воювати ми будемо малою кров'ю, могутнім ударом, на чужій території!» Чим обернулися ці заклики — ми всі пам'ятаємо...

«Київ також не кидатиме на «звільнення» півострова війська, оголюючи інші напрямки». На підставі яких документів або висловлювань військово-політичного керівництва України зроблено такий висновок — незрозуміло. Якраз при такому сценарії з західного і південно-західного напрямків можна буде спокійно перекинути частини для посилення угруповання в Криму. Тим більше, що «якщо придивитися, то виявиться, що основні сили і засоби української армії відтягнуті в центральну і західну частини країни. Вперед, на схід і південь, винесена лише чверть від їх загальної кількості. Отже, і райони оперативного розгортання українських військ так само розташовані відповідним чином. І не треба думати, що таке розміщення випадкове. Бо така ситуація дозволяє зустріти можливу агресію зі Сходу з мінімальними втратами, провести розгортання ЗСУ в більш-менш сприятливих умовах і зу-

стріти супротивника на цілком вигідних рубежах (чого тільки один Дніпро вартий)». [30]

Таким чином, південно-осетинський сценарій «п'ятиденної миротворчої операції» в Криму (тим більше, описані вище сценарії) малоімовірний.

Крім суто військових питань, в сценаріях «повернення» Криму до Росії обговорюються питання міжнаціональних відносин, мусується тема «проросійської п'ятої колони». На думку авторів, ці фактори будуть чи не вирішальними для повної і беззастережної «анексії» Криму Росією.

Кілька слів про проросійські настрої в Криму.

За результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 року в Криму проживає 2 024 000 осіб, з них: росіян — 1 180 400 чол. (58,5%), українців — 492 200 осіб (24,4%), і кримських татар — 243 400 осіб. (12,1%). [31] За словами кримського соціолога Миколи Кузьміна, щороку населення скорочується на 30 тис. чол. В основному через перевищення смертності над народжуваністю. Зараз в Криму 1 млн. росіян, 600 тис. українців і близько 300 тис. татар. [32]

Здавалося б, на перший погляд твердження про проросійський півострові абсолютно вірні. Однак, росіянин за національністю і проросійський — це не одне і те ж.

Для початку необхідно розібратися, кого російські експерти вважають російським? Етнічних росіян? Російських громадян? Власників паспортів колишнього СРСР? Всіх, хто сам вважає себе росіянином? У Російській Федерації на сьогоднішній день з питання про те, кого вважати росіянином, поки що не прийнято ніяких державних документів.

Національна приналежність росіян і українців в Криму сьогодні в основному визначається не за етнічною ознакою, а за самоідентифікацією як громадянина України. Реальна різниця між росіянами і українцями на півострові досить відносна. Ті, хто вважали себе росіянами, а не радянськими (за винятком військовослужбовців Чорноморського флоту та членів їх сімей), давно виїхали до Росії. Як приклад можна привести результати опитування жителів Севасто-

поля, проведеного в жовтні 2007 року Молодіжним політичним рухом «Ми»: 80% респондентів негативно ставляться до поточного статусу Севастополя в складі України, але лише 16% згодні відмовитися від громадянства України в разі отримання російського громадянства. [33]

Крім того, є проблема, яку Микола Кузьмін описує так: «Кримське суспільство — конгломерат дискримінованих. Кримські татари само собою так себе почувають. Для проросійських росіян перебування Криму в складі України видається несправедливим. Українці? Їх практично не видно. Але якщо українець вирішить віддати дитину в українську школу, то йому потрібно буде їздити на інший кінець міста. Росіяни говорять в свою чергу, що в Криму немає російських шкіл, бо існуючі не працюють за програмами Російської Федерації. Багато хто не хоче мати справу з українською мовою взагалі. Разом з тим, в ментальному типі кримчанина, незалежно від етнічної приналежності, співіснують дві несумісні установки: ми кращі і нас ображають. Ось і виходить, що три найбільші етнічні групи мають комплекс неповноцінності. Позитивної програми ідентичності у них немає». [34]

І дійсно, росіяни живуть з психологічною травмою від втрати «великої Батьківщини», яка посилюється постійною штучною симуляцією до захисту своєї культури, мови і просто дискомфортом від думки, що ти — представник нацменшини в Україні.

Українці в Криму теж відчувають себе нацменшиною. Цьому сприяє і практична монополія на півострові Української Православної Церкви Московського Патріархату в порівнянні з УПЦ Київського Патріархату. До цього додається моральна відповідальність за все, що Київ робить чи не робить в Криму.

Крім двох перерахованих вище «дискримінованих» націй в Криму живуть кримські татари. Ця нація, за півстоліття пережила трагедію вигнання й тяжкого вогоття, повернувшись на батьківщину, змушена доводити, що має право навчати дітей рідною мовою, молитися в мечетях, отримувати землю, будувати будинки. У греків, німців, болгар, вірмен, які також пе-

режили депортацію, — ті ж моральні травми і соціальний дискомфорт, а ще й новоявлена образа — держава бачить і чує тільки кримських татар... [35]

Про Крим можна говорити як про уламок радянського суспільства. А прорадянські ностальгічні настрої — це зовсім не проросійські. Досить уважно придивитися до демонстрацій і мітингів проросійських організацій в Криму. Основні учасники — одягнені в радянську військову форму відставники і люди похилого віку. На прорадянських настроях можна грати під час виборів, але розраховувати на серйозну силову підтримку під час конфлікту, як це розписано в сценаріях захоплення Криму, щонайменше, несерйозно.

Говорячи про проросійські настрої на півострові, не можна не згадати про проблему подвійного громадянства і російську «паспортизацію».

Тим більше, що офіційно озвученим приводом для вторгнення Росії на територію Грузії стали нібито порушення прав проживаючих там російських громадян, тобто абхазів і осетин, багатьом з яких завчасно роздали російські паспорти.

Видача російських паспортів осетинам розпочалася ще у 2002 році, після прийняття в Російській Федерації нового закону про громадянство. Він надавав колишнім громадянам СРСР, які залишилися без громадянства, право обміняти радянський паспорт на російський. В якості основної причини масової роздачі паспортів тоді називалося бажання допомогти жителям Південної Осетії здобувати освіту і роботу в Росії. Правда, чиновники з самого початку визнавали, що паспортизація допоможе, в разі чого, не допустити наведення Грузією своїх порядків в Південній Осетії.

На думку низки експертів, в Криму формується схожа ситуація. Тут багато людей з двома паспортами, а також російських офіцерів, що вийшли у відставку, але не повернулися на батьківщину, а залишилися жити тут з російським паспортом і антиукраїнськими настроями.

Про це говорить экс-командувач українських ВМС віце-адмірал Володимир Безкоровайний: «Російськомовне населення Криму поступово

перетворюється на громадян Росії. Виходячи з цього, можна провести паралель між Південною Осетією, Абхазією і Кримом. За останні 5-6 років офіцери і мічмани Чорноморського флоту РФ, які звільняються з військової служби в запас або йдуть у відставку, залишаються жити в Україні. Вони мають паспорти громадян України, і одночасно вони є громадянами Росії. Близько 2-х тисяч офіцерів і мічманів отримують пенсії в Севастополі від України. Це тільки те, що ми можемо контролювати». [36]

Міністр закордонних справ України Володимир Огризко в інтерв'ю німецькій газеті "Frankfurter Allgemeine Zeitung" підтвердив, що Росія видає українським громадянам у Криму російські паспорти. За його словами, на звернення до російської сторони з проханням повідомити про кількість виданих паспортів, МЗС України відповіді так і не отримав. [37]

З іншого боку, за офіційними даними, в останніх виборах в Росії брали участь 23 тисячі кримчан. Сьогодні на консульському обліку в Генеральному консульстві Росії в Сімферополі знаходиться 29 тисяч осіб. [38] За неофіційними даними, в Криму близько 60 тисяч людей, які мають російський і український паспорт. [39] Якщо врахувати, що особовий склад Чорноморського флоту це 11,5 тисячі військовослужбовців [40], плюс члени їх сімей, то вийде, що російських громадян в Криму не більше 40 тисяч. Якщо врахувати, що середній вік цих громадян — пенсійний, то говорити про серйозну підтримку для захоплення міст і надання підтримки «миротворчим військам» годі й говорити.

Наступний фактор, який, на думку експертів, істотно вплине на «повернення» Криму до Росії — це проросійські організації, що ведуть активне політичне життя.

Визнання Абхазії і Південної Осетії Росією було б неможливим, якби влади обох невизнаних республік встановили тривалі й міцні стосунки з Москвою. Проросійський курс Цхинвалі і Сухумі не заперечувався жодними політичними силами. Більш того, в обох республіках існували надійні вертикалі влади, де-факто давно інтегровані в загальноросійську верти-

каль. Яскравий приклад цих інтеграційних відносин: в журналі «Власть» від 25 серпня 2008 року наводяться відомості з посиланням на не названого міністра Північної Осетії про те, що бюджет Північної Осетії щорічно отримував з російської федеральної скарбниці 2,5 мільярда рублів на «міжнародну діяльність», які відразу ж перераховувалися в розпорядження уряду Південної Осетії. При цьому ніякої прозорої звітності про витрачання цих коштів не представлялося. Дану інформацію підтвердив колишній південноосетинський прем'єр Олег Те-зієв. Таким чином, з упевненістю можна стверджувати, що політичні еліти обох незваних кавказьких республік давно були єдині в своїх проросійських прагненнях.

У свою чергу кримські проросійські сили про подібну єдність не можуть і мріяти. При всьому різноманітті проросійських політиків Криму серед них немає нікого, на кого Москва могла б зробити ставку — претенденти на роль «кримського Кокойти» занадто зайняті міжусобною боротьбою. Їх ще називають «професійними росіянами», маючи на увазі, наприклад, депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим Олега Родівілова, який бореться за права російських шкіл, або голови Російська громади Севастополя Раїсу Телятникову, яка ратує за повернення міста «російської слави» в адміністративне підпорядкування історичної батьківщини. Навіть глава кримської Російської громади Сергій Цеков, який обіймає посаду першого віце-спікера кримської Верховної Ради, заявив наступне: «У Криму, крім Російської общини, немає серйозних проросійських організацій. Проросійськими себе називають багато, але найчастіше у них немає ні матеріальної бази, ні рахунків в банках, ні регіональних відділень. У нас все це є, і в наших рядах понад 15 тисяч людей». [41]

Втім, цифру в 15 тисяч прихильників навряд чи можна вважати особливим досягненням. Особливо якщо врахувати, що з більш ніж двохмільйонного населення півострова росіянами є близько 60%. Тому лідери проросійських організацій зазвичай вважають за краще акцентувати увагу не на кількості соратників, а на якості

своїєї роботи. Наприклад, «Російський фронт Сергія Шувайнікова», за словами самого Шувайнікова, налічує лише близько 5 тисяч членів по всьому Криму, що не заважає його активній політичній діяльності.

Реальну активність проявляє тільки козацтво, різних організацій якого сьогодні вже понад 50. Зараз число козаків в Криму, за власною інформацією козацтва, становить близько 5 тисяч осіб. Однак і в козацькому середовищі немає єдності (як, втім, і в козацьких общинах в Росії). М'яко кажучи, усі разом спільно вони працювати не хочуть і не можуть. Тому п'ять тисяч козаків — це не єдина напіввійськова організація під єдиним командуванням, а кілька, часто вороже налаштованих одне до одного, формувань, іноді кримінальної спрямованості.

Початок конфлікту в Осетії і Абхазії багато в чому визначила готовність місцевих жителів цих утворень воювати проти грузин. Кримчани готові взяти в руки зброю, щоб відстоювати свої проросійські погляди? Судячи з наведених вище прикладів — відповідь негативна.

Наступний фактор, що називається експертами — це загострення міжнаціональних конфліктів на території півострова.

На думку журналу «Власть», саме ненависть була найнадійнішою гарантією того, що Абхазія і Південна Осетія ніколи не возз'єднаються з країною, яку вони десятиліттями вважали агресором.

У Криму ж ніякого кровопролиття не було, а якщо хто і відчуває ненависть, так це кримські татари, депортовані з півострова в 1944 році за наказом Сталіна. І саме татар прийнято вважати потенційними збудниками кримського сепаратизму.

На тлі постійних скандалів між лідерами проросійських організацій, кримські татари, які становлять приблизно 10-12% від населення Криму, демонструють дивовижну єдність. Ще в 1991 році на Курултайі кримсько-татарського народу вони створили власний парламент — Меджліс, який обирається за мажоритарною системою. Своїми першорядними завданнями 33 члени Міллі Меджлісу назива-

ють ліквідацію наслідків скоєного при Сталіні геноциду кримських татар, відновлення національних і політичних прав кримськотатарського народу, в тому числі права на сповідування ісламу.

З проросійськими організаціями татарський меджлис не дружить, та й до самої Росії у татар відношення насторожене. Хоча перший заступник голови меджлису Рефат Чубаров — друга за впливовістю людина серед кримських татар — каже, що його народу найменше потрібні сварки між Москвою і Києвом: «Нас так мало, що будь-який конфлікт вдарить насамперед по нам. Коли з боку Росії робляться якісь дії, які посилюють страх, як, наприклад, війна на Кавказі, нас це насторожує. У нас дуже погані відносини з Російською общиною. Вони кажуть, що Сталін правильно зробив, що вислав звідси татар, бо інакше, мовляв, в Криму була б різанина між татарами та росіянами. Уявити собі, що кримські татари попросять одного разу заступництва у Росії, неможливо». [42]

Безумовно, корінь проблем кримськотатарського народу і, відповідно, вирішення питання лежить, в першу чергу, в соціально-економічній, а не в етнополітичній сфері. Саме тому кримські татари в Криму більше цікавляться економічними питаннями. В останні роки вони масово збираються тільки 18 травня — на траурні мітинги, присвячені депортації.

На жаль, можна говорити про цілеспрямовану антитатарську і ісламофобську інформаційні кампанії. У російськомовних кримських виданнях у великій кількості публікуються матеріали, які можна назвати не просто некоректними або наклепницькими, але і такими, що прямо розпалюють міжнародну ворожнечу.

Але проблеми Криму формуються не тільки в Криму. Коли їдеш південним берегом Криму, то бачиш, що все узбережжя вже забудоване. Істотна частка в цих забудовах — російська. Крім стратегічних, Росія має на півострові економічні інтереси. Велика частина туристичних об'єктів належить російським інвесторам, що дає ще один, чисто комерційний, мотив для «анексії». Крім того, схоже, що істерія з приводу «татарських» самозахоплень в Криму роз-

дується з цього ж боку. Так, за даними республіканської прокуратури, оприлюдненими в газеті «Голос Криму», від 16 листопада 2007, в цілому в Криму налічується п'ять тисяч випадків незаконного використання землі, з них лише близько п'ятисот — «татарські» самозахоплення.

Чи можна уявити Крим потенційною гарячою точкою або бунтівною українською провінцією? За часів практичного безвладдя на півострів повернулися 270 тисяч депортованих. І що? Були масові сутички? Ні! Хіба що, кілька приватних інцидентів. Так що, це говорить про конфліктність чи навпаки про толерантність? [43] Взимку 2008, року після подій на Ай-Петрі, в ході першої сесії п'ятого Курултаю (вищого представницького органу) кримськотатарського народу, пропозиція про «мобілізацію» не була підтримана більшістю делегатів. Курултай підтвердив вірність принципу ненасильницької боротьби за свої права — основоположного для кримськотатарського національного руху ще з радянських часів. [44] Тому сміливо можна дійти такого висновку: кримське співтовариство цілком життєздатне і далеко не конфліктне. Його вже не розірвуть міжетнічні протиріччя.

На закінчення статті, в якості висновку про можливі варіанти «анексії» Криму, варто навести думку експертів ЦДАКР: «Хоча силові сценарії малоімовірні, так як у Росії досить інших способів впливу на Україну, повністю вони не виключені. Мета таких дій — розбалансувати українську державну владу, зберегти контроль над базуванням ЧФ РФ в Севастополі і після 2017 року, обґрунтувати територіальні претензії до України і на тлі загальної нестабільності перешкоджати її вступу в НАТО.

Для досягнення цих цілей Росії не потрібен великий військовий конфлікт з Україною, а досить дестабілізувати ситуацію в одному кримському регіоні. Для цього необхідні лише «точкові» операції, підготовлені і проведені силами спеціальних служб РФ і окремих підрозділів ЧФ — з максимальним використанням вже сформованого в Криму потенціалу проросійських настроїв ряду громадських організацій і частини місцевого населення.

На першому етапі мова може йти про акції, спрямованих на загострення відносин між військовослужбовцями ЧФ і представниками української влади на місцях. При цьому приводом для первинного конфлікту може послужити, наприклад, провокаційно спланований

напад на військовослужбовців ЧФ. Внаслідок чого на захист російських військовослужбовців піднімається нібито проросійський населення, виникають зіткнення з правоохоронними органами України». [45]

Бібліографія:

1. <http://www.forum.msk.ru/>
2. <http://korrespondent.net/ukraine/politics/565546>
3. Вадим Воловой, докторант ІМОПН при ВУ <http://www.inosmi.ru>
4. http://www.ng.ru/week/2008-09-01/12_army.html
5. <http://muscityua.eom/news/eountry/2008/11/06/063800.html>
6. Валерия Новодворская: Захватит ли Россия Крым? 2008-09-18 <http://www.apn-spb.ru/opinions/>
7. <http://www.podrobnosti.ua/outeropinion/2008/08/22/548989.html>
8. <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article4597025.ece>
9. <http://a-ingwar.blogspot.com/>
10. <http://www.ura-inform.com/ru/>
11. Там же
12. <http://www.infoteka.info/News-view-8221.html>
13. <http://www.defense-ua.com/rus>
14. <http://www.russ.ru/pole/Operaciya-Mehanicheskij-apel-sin>
15. Вадим Воловой, докторант ІМОПН при ВУ <http://www.inosmi.ru>
16. <http://www.russ.ru/pole/Operaciya-Mehanicheskij-apel-sin>
17. <http://bse.sci-lib.com>
18. <http://www.ukraine.ru/catalog/regions/sevastopol.html>
19. <http://flot.sevastopol.info/ship/desant/desant.htm>
20. Павло Лакійчук «Боротьба за лідерство в Чорноморському регіоні і військово-морський флот»/ Чорноморська безпека №1 2005, с.52
21. <http://nmews.ru/news/?id=31198>
22. <http://www.kamishin.ru/forum/lofrversion/index.php/t7250.html>
23. <http://milkavkaz.net/forum/viewtopic.php?t=135>
24. http://nvo.ng.ru/concepts/2008-06-20/1_red.html
25. <http://ural.kp.ru/daily/24148/364809>
26. <http://www.kommersant.ru/doc.aspx>
27. <http://www.ej.ru/?a=note&id=8473>
28. <http://www.flot2017.com/ru/analytics/1520>
29. «Ющенко перебрасывает войска в Севастополь», 12 ноября 2008, <http://www.vz.ru/news>
30. <http://obkom.net.ua/articles/2008-08/20.1224>
31. <http://www.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/language/crimea/>
32. <http://www.ostro.org/articles/article-50683/>
33. <http://ru.wikipedia.org/wiki/Севастополь>
34. <http://www.ostro.org/articles/article-50683/>
35. <http://www.uhrudprom.com/digest/drtgtytyhty200908.html>
36. УНІАН <http://human-rights.unan.net/ukr/detail>
37. <http://www.infoteka.info/News-view-8221.html>
38. <http://www.utro.ua/news/2008/02/08/74669.shtml>
39. <http://www.segodnya.ua/news/12057553.html>
40. <http://news.vl.ru/world/2008/06/05/flota/>
41. Третий Крым Журнал «Власть»// — 2008 — № 38(791)
42. Там же
43. <http://www.ostro.org/articles/article-50683/>
44. <http://www.kngu.org/KongrUkr/12-07/kr-tat-voina.html>
45. <http://www.defense-ua.com/rus/>

Аналітики, експерти аналітичних центрів з різних регіонів публікують дослідження з питань безпеки Чорноморського регіону на фоні подій, які відбуваються у чорноморських країнах та басейні Чорного моря. Викладаємо окремі позиції деяких з них.

Огляд зарубіжних джерел по Чорноморському регіону

«Як російський режим змінив Крим. Масовий проект Москви з соціальної інженерії на півострові»

Ілан Берман (Ilan Berman), Foreign Affairs, 13 липня 2017 року

<https://www.foreignaffairs.com/articles/eastern-europe-caucasus/2017-07-13/how-russian-rule-has-changed-crimea>

Після анексії Криму у березні 2014 року, український півострів перетворився на щось на кшталт «чорної скриньки» з малою дозою перевіреної інформації щодо наявних можливостей протистояння офіційному російському нарративу, який дотримується лінії: в територіальних володіннях Кремля все добре. Будучи опублікованим Українським інститутом майбутнього — новим, але добре впізнаним аналітичним центром розташованим у Києві, дослідження під назвою «Крим: Три роки окупації» проливає світло з локальних джерел на вбивчу картину людської та економічної вартості російського режиму, зазначаючи: кримський проект Кремля є загрозою для самих кримчан, як і для будь-кого іншого.

Російський контроль над Кримом представляє собою масштабний проект соціальної інженерії. За час московського керування, Крим зіткнувся з низкою нових нав'язаних драконівських законів, що мають регулювати все — від військового призову до вживання алкоголю, хвилину порушень прав людини та систематичним переслідування кримських татар (етнічного народу, чий керівний орган — меджлис — був формально заборонений як «терористична організація»). Мета такого заходу подвійна — підкорити місцеве населення регіону та більш міцно прив'язати його до Москви.

Наслідки виявились різючими. На сьогодні, 10% від загального населення Криму (у 2014 році населення Криму налічувало близько 2 млн. осіб) виїхало за межі півострова. Прогалина в чисельності населення була закрита за рахунок переміщення росіян — здебільшого державних службовців, військових або ж пенсіонерів, яким російський уряд надав значні економічні «пряники» для переселення. Як зазначається в дослідженні, за офіційними планами Москви передбачається збільшення населення Криму на ще один мільйон осіб в наступні п'ять років.

Тим часом стан економіки на півострові суттєво погіршився за час панування російської влади. Сільське господарство зазнало кризи, відбувся колапс банківського сектору через західні санкції та вихід українських фінансових інституцій, це все призвело до інтенсифікації готівкової економіки. Після анексії Криму у 2014 році, відбулось вливання кремлівських коштів, спрямованих на зрівняння умов проживання на території півострову (зокрема це стосувалось інфраструктури та пенсій) з іншими регіонами РФ. За даними Центру Разумкова, Росія наразі сплачує рахунок у три чверті кримських бюджетних видатків, що у 2016 році дорівнювали \$1,4 млрд., в той час як фіскальний пасок для інших федеральних суб'єктів РФ стискається ще більше, наслідком чого є жорсткі економічні умови в цих регіонах. Москва була змушена скасувати низку високопрофільних проектів в інших регіонах, щоб бути в змозі заплатити за кримську авантюру.

Для Кремля, контроль над Кримом — це виключно військовий проект. Севастополь довгий час відігравав роль місця дислокації Російського Чорноморського Флоту, тобто регіон є важливим для російської спроможності проектувати свою військово-морську

міць. З часу анексії Росія посилила військово-морський флот у Чорному морі та розмістила щонайменше шість нових суден, а також новий сухопутний ракетний батальйон, одночасно подвоївши кількість осіб, що проходять службу у військово-морських силах з 12 500 у 2014 році до 25 000 осіб сьогодні. Іншими словами, **анексія Криму дозволила не лише «залишити» Військово-морські сили РФ у Чорному морі, а й трансформувати їх у загрозу для цілого регіону.**

Російський уряд систематично просуває експансіоністський наратив на території колишнього Радянського Союзу, закликаючи етнічних «співвітчизників» в таких країнах як Казахстан або Молдова знов приєднатися до РФ. **Крим показав що означає бути частиною Росії і є нагадуванням чому, відчайдушно виборовши незалежність від Москви чверть століття тому, ці країни більше не повинні до цього прагнути.**

* * *

«Як Трамп може привернути увагу Путіна»

Стефен Бланк (*Stephen Blank*), *Atlantic Council*, 29 серпня 2017 року

<http://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/how-trump-can-get-putin-s-attention>

Через два дні після того, як Росія заявила держсекретареві США Рексу Тіллерсону, що вона була готова говорити про Україну, **в Москві в односторонньому порядку прийняли незаконне рішення закрити Керченську протоку, нібито з технічних причин. Росія знову не лише загрожує Україні, вона також демонструє своє презирство особисто до президента Дональда Трампа. Орієнтація Москви на Україну та її економіку очевидна. Керченська протока з'єднує Чорне море з Азовським. Її закриття відрізає два стратегічно важливих українських портових міста — Маріуполь та Бердянськ, розташованих вздовж північного берега Азовського моря, які є найбільшими експортерами української сталі на Захід з Чорного моря. Москва сигналізує, що може завдати ударів українському суспільству, політиці та економіці, коли їй заманеться.**

Закриття протоки — це також удар по Вашингтону. Якщо Москва дійсно воліла б вести переговори стосовно України з Трампом, ця акція не мала би місце. Нещодавній коментар прем'єр-міністра РФ Дмитра Медведєва про те, що Трамп має принизливо слабкий рейтинг на батьківщині, свідчить про повну зневагу Москви до Трампа, Тіллерсона та адміністрації в цілому. Проте, якщо Москва вважатиме, що вона може безкарно діяти проти Києва та/або Вашингтону, вона глибоко помиляється. Величезні втрати через санкції запроваджені з 2014 року вже свідчать про поступове зубожіння Росії, призвели до помітного скорочення навіть оборонних витрат, а також критично важливих внутрішніх інвестицій. Путін може вдавати, що агресія може тривати й надалі, але наразі він здатен загрозувати Україні лише такими непрямими засобами, як закриття портів, економічна війна, кібератаки та терористичні атаки.

Хоча Росія нарощує свою військову присутність в Україні, вона, ймовірно, досягла економічних і стратегічних меж своїх можливостей для відкритого вторгнення. Російська армія нараховує близько 350 000 осіб, однак лише близько третини з них придатні до участі в бойових діях. Військова ескалація стає дедалі складнішою. Якщо Росія відкрито вторгнеться на територію України, це посилить згуртованість Європи, і може навіть призвести до передачі Альянсом летального озброєння Україні та до нарощування військового потенціалу. Тому В. Путіну доводиться вдаватися до таких проявів риторичних й імітаційних актів, щоб підтримувати нездійсненну ілюзію великодержавної рівності зі Сполученими Штатами.

Трамп повинен розуміти, чого вартий Путін. Психологічна війна заснована на бривадах та презирстві, — це те, що використовує Трамп, але це не те, що він сам або американці повинні терпіти. Захід успішно завдав значних збитків Росії за допомогою нової хвилі санкцій та розширення старих. Межі здатності Росії до військової ескалації насправді стають більш окресленими. **Ситуація вимагає продовження та збільшення цих збитків, залишаючи**

при цьому двері для серйозних переговорів, в момент коли Москва буде дійсно готова до цього. На практиці це означає, що Вашингтон повинен спрямувати військові кораблі ВМС США в Азовське море через Керченську протоку, щоб продемонструвати нашу прихильність суверенітету та територіальній цілісності України, а також свободу судноплавства у морях, яка була наріжним каменем зовнішньої політики США з 1789 року. (Це схоже на те, що роблять Сполучені Штати у Південно-Китайському морі). НАТО має вдатися до таких самих заходів. Інший спосіб адекватної відповіді Росії — надати Україні оборонне озброєння, якого вона потребує, і запропонувати боротися з агресією. Це не лише відповідає усталеній американській політиці з 1947 року, а також продемонструє В. Путіну та його друзям, що він не може перефарбовувати кордони та виказувати неповагу до Сполучених Штатів, не заплативши за це велику ціну. В такий спосіб вдасться скопіювати методи старої стратегії Москви та Пекіна — вести переговори і воювати одночасно. **Залишивши без уваги навмисні провокації, США буде стимулювати агресора до нової хвилі агресії. Насправді, саме неспроможність США відправити в Україну необхідну допомогу, заохочує невпинну агресію Росії.** Чим більше ця війна буде приходити додому до Путіна, тим складніше йому буде її продовжувати. І це, в кінцевому рахунку, було метою США з самого початку.

* * *

«На два кроки від катастрофи: перегляд ядерних криз з 1945 року»

Бруно Тертрай (Bruno Tertrais), Фонд стратегічних досліджень, Франція, 13 червня 2017 року

<https://www.frstrategie.org/web/documents/publications/recherches-et-documents/2017/201704.pdf>

[...] Українська криза

В ході українською кризи Росія надіслала світові кілька ядерних меседжів. По-перше, Москва надіслала сигнал міжнародній спільноті, що

Крим після анексії став виключно російською територією, а отже сюди може бути переміщена ядерна зброя, як і в будь-який інший регіон РФ. Окрім того, Крим сприймається як сфера критично важливих інтересів Росії. Через рік після Кримської операції В. Путін зазначав, що в разі необхідності він готовий був підняти в стан бойової готовності ядерні сили: *« Ми були готові це зробити [...] Історично ця територія є нашою. Тут живуть росіяни і вони опинилися в небезпеці...»*. Москва непрямо натякнула Вашингтону, що будь-яка спроба відбити Крим силою буде сприйматися як напад на територію Росії *«і буде відбита, в тому числі за рахунок ядерних сил. За такого сценарію, США мають зрозуміти, що їх власна територія опиняється під загрозою»*.

З метою залякування, сили та засоби РФ з доставки ядерної зброї кілька разів йшли вздовж та проникали на територію повітряного та морського простору ЄС, окрім того бомбардувальники Ту-22 були розгорнуті тимчасово на території Криму, а ракетні комплекси Іскандер — в Калінінграді.

В разі загострення кризи, залишаються невизначеними обставини, що можуть спровокувати РФ до використання ядерної зброї.

* * *

«Задум Росії в Чорному морі: розширення буферної зони»

Буріс Тукас (Bouris Toucas), Центр стратегічних та міжнародних досліджень (CSIS), 28 червня 2017

<https://www.csis.org/analysis/russias-design-black-sea-extending-buffer-zone>

Повторно об'єднати, контролювати або розділити

Чинна російська Військова доктрина (2014 р.) та Стратегія національної безпеки (2015 р.) відображають загальну нав'язливу ідею Кремля щодо фрагментації та підривної діяльності, особливо в регіонах Чорного моря та Кавказу. Москва поділяє оцінку Заходу, що невирішені регіональні конфлікти, етнічна напруженість або насильство з боку екстремістських груп

створюють ризик дестабілізації. Однак, Росія сприймає власні дії як оборонні та відкидає обвинувачення Заходу через аргументацію, що нарощування потенціалу іноземних військ та розвідувальних служб у її ближньому зарубіжжі спрямовані на підривання єдності Росії та територіальної цілісності. Жодного чіткого визначення в жодному документі щодо внутрішніх та зовнішніх кордонів Росії не існує. Навпаки, країни-сусіди нібито слугують вихідним пунктом для формування інформаційного простору Росії та її внутрішньої сфери, підриваючи її національні інтереси. З цієї точки зору, радикальні політичні зміни в буферній зоні Росії повинні бути попереджені будь-якою ціною і можуть призвести до конфлікту.

Нагальною необхідністю відтворити буферну зону на кордонах Росії з Заходом пронизана російська політика з початку 1990-х років. Почалося це з травми Путіна — фрагментації Радянського Союзу, добровільний розпад якого Володимир Путін пізніше назвав «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття». На початку 2000-х років Росія, побоюючись заворушень на Північному Кавказі (Чечня, а пізніше Дагестан, Інгушетія, Кабардино-Балкарія), що могли призвести до її розколу, відповіла жорстким ударом. Цікаво, що саме в Чечні, де загроза була найсерйознішою, Москва надавала найбільшу свободу дій місцевим лідерам, пропонуючи всебічну автономію в обмін на незмінну підтримку центрального уряду. Тим часом, у Чорноморському регіоні політика Росії щодо збереження санітарного кордону сягнула далі за внутрішні кордони, включаючи більшість своїх сусідів. Москва була занадто слабкою, щоб стримувати колишні васальні утворення у Східній Європі та на Кавказі. Тому РФ намагалась зберегти вплив через дипломатичний тиск, приховане економічне панування та регіональну інтеграцію.

Розгортання Заходу навколо Чорноморського регіону поступово заперечувало думку про те, що Росія може зберегти перевагу в регіоні за допомогою невійськових засобів. Оскільки Європейський Союз та НАТО заповнили вакуум пострадянської влади, Росія незабаром

зрозуміла, що вона не змогла зупинити розширення Альянсу на схід до Болгарії та Румунії. Вона також, на той час, виявилася нездатною стримувати НАТО від потенційного надання плану дій щодо вступу Грузії та України на Бухарестському саміті (2008 р.), а також до встановлення більш тісних партнерських зв'язків з Азербайджаном, Вірменією (2005 р.) та Молдовою (2006 р.). Європейський Союз у 2009 році запропонував Східне Партнерство всім країнам басейну Чорного моря. На початку 2010-х Росія запустила конкурентну економічну платформу — Євразійський економічний союз, однак успіх був обмеженим приєднанням однієї лише Вірменії.

Після кольорових революцій в Грузії (2003) та Україні (2004), фокус Росії значною мірою переключився на жорстку силу для збереження сфери свого впливу. Москва чітко показала країнам регіону, що політична незалежність не є опцією для вибору. З геополітичної точки зору, такий рух Росії був спрямований на відновлення стратегічної глибини, яку вона вважала втраченою в Європі після «холодної війни» та уникнення дій, що вважались нею ворожими на своїх кордонах, навіть якщо це стосувалось території її сусідів. Потім, після підйому економіки, Росія вдалась до анексії Криму, з метою отримання доступу до ключової стратегічної сфери, яка сприймалась нею як критична для відновлення її глобального охоплення. Повторні натяки Путіна на потенційне використання ядерної зброї у більш широкому контексті кризи в Україні стали сигналом Сполученим Штатам про те, що Україна належить до буферної зони Росії, і що Крим потенційно відноситься до «життєвоважливих інтересів» Росії.

Трансформація роздроблених ідентичностей у конфлікт

Росія добре розуміє, що унікальна мозаїка культур країн Чорного моря є їх потенційним слабким місцем. Напруженість часто переважала в сучасній російській поведінці як залишок радянської гри в територіальний розподіл. Радянський Союз встановлював кордони між республіками, переконавшись, що вони у складі свого населення мають значну

ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ

кількість етнічних меншин. СРСР вдавався до змін кордонів та примусового переміщення багатьох кавказьких та чорноморських народів, залишаючи гноїтися етнічні та територіальні рани. Після закінчення «холодної війни» ці рани залишилися незагоєними. Росія опинилася в положенні, коли близько 25 млн громадян, стали проживати поза межами її кордонів, що може пізніше бути використано як опорний пункт. Вірменія та Азербайджан занурились у конфлікт в Нагірному Карабасі, який, майже через три десятиліття, навіть не є замороженим, якщо згадати про Чотириденну війну 2016 року. Грузія постала у 1991 році в якості мало централізованої держави, вже розділеної громадянською війною в Південній Осетії та Абхазії. Україна успадкувала глибокі соціальні та економічні розломи та втрачену національну ідентичність, а Крим ніколи не залишала тінь збройних сил Росії.

Використання питань національності є основою поточних зусиль Росії, спрямованих на легітимізацію створення її буферної зони у Чорноморському регіоні. У Грузії, потім в Україні, Кремль стверджував, що етнічні росіяни або місцеві меншини зіткнулися з «ризиком геноциду». Транснаціональні культурні зв'язки слугували приводом для більшого порушення суверенітету. У 2008 році Росія визнала незалежність Абхазії та Південної Осетії, відірваних від Грузії після громадянської війни 1992 року. На початку 2017 року Південна Осетія була перейменована в «Аланію», відбулось злиття її сил безпеки з російськими, що може розглядатись як передумова «возз'єднання» з Північною Осетією-Аланією під російським прапором. Російські паспорти були роздані жителям Осетії, Абхазії та Криму. У лютому 2017 року президент Путін видав розпорядження про визнання ідентифікаційних документів, виданих на Східній Україні. Натомість, права кримських татар як меншини в основному були ігноровані після приєднання Криму 2014 року, оскільки вони критикували політичний задум Росії. У квітні 2016 р. меджліс (місцевий парламент) був врешті-решт об'явлений поза законом із звинуваченням у спонуканні інакомислення серед населення.

Країни Чорного моря також служили концептуальним проектом так званої доктрини В. Герасимова. До і після конфлікту в Грузії, Москва активно намагалась підірвати моральний дух грузинського населення та посилити напруження в Абхазії та Південній Осетії, подавляючи здатність Грузії надати організовану відповідь. В Криму Кремль отримав контроль за комунікаційними мережами і використовував спонсорські підприємства для ескалації слабких культурних та політичних розбіжностей у неіснуючий збройний конфлікт — сценарій, що використовувався для виправдання пост-фактум російської інтервенції проти неонацистів та антисемітів. Подальшим кроком стала швидке поглинання — прихована військова операція під фальшивим прапором повстання, проплачений референдум та визнання незалежності Москвою. Проте така авантюрна стратегія може мати далекосяжні наслідки для самої Росії, адже в межах РФ налічується близько 185 етнічних груп, а отже існують ризики, що російські зовнішньополітичні дії можуть спровокувати місцевих сепаратистів на Північному Кавказі чи будь-де в іншому регіоні.

Вашингтон і ЄС мають окреслити спільне бачення майбутнього регіону Чорного моря із чіткою метою підтримки своїх партнерів. Для тих країн регіону Чорного моря, що не є ані членами НАТО, ані членами ЄС, в короткостроковій перспективі шлях до інтеграції закритий. В НАТО зрозуміли, що розширення за рахунок Балтійського регіону далось великою стратегічною та військовою ціною і стало не просто бюрократичною угодою. Президент США не виявив бажання виконувати американські зобов'язання у відповідності до Статті 5 в ході зустрічі світових лідерів у травні 2017 року, а нещодавні повітряні удари американців по Сирії, які відбувались з огляду на зовсім інший контекст, не слід інтерпретувати як демонстрацію США свого бажання захистити третіх сторін від російської інтервенції.

Країни Чорного моря будуть продовжувати розраховувати виключно на власні сили для проти-

стояння задумам Росії. Це не означає, що вони будуть кинуті напризволяще. Як зазначається у Статті 3 Північноатлантичного договору, право кожної країни-члена на індивідуальну оборону є ключовим аспектом колективної безпеки. Як країни-члени НАТО Чорноморського регіону, так і інші країни в регіоні, що не є членами НАТО, мають посилити свої армії до такого рівня ефективності, щоб зуміти самостійно протистояти або стримувати спроби дестабілізації, здобуваючи в такий спосіб час та політичний люфт для реакції партнерів. В межах НАТО, зусилля Румунії по модернізації збройних сил, як і обмежені посилені військові заходи в регіоні Чорного моря без сумніву ускладнюють військові плани Росії. Грузія модернізує безпековий апарат, збільшивши оборонний бюджет понад 2% ВВП. Ці заходи не призводять до ескалації напруження в регіоні, проте можуть зашкодити Росії швидко загарбати територію.

Країни Чорного моря будуть менше піддаватися зовнішньому тиску, в разі, якщо довготривалі етнічні та політичні розбіжності будуть подолані. Оновлене політичне інвестування у вирішення регіональних конфліктів, зокрема Нагірного Карабаху, може допомогти усунути перепони на шляху до регіональної інтеграції і може стати перевіркою доктрини «стратегічної автономії» ЄС. Регіон Чорного моря ніколи не буде процвітати, якщо буде залишатися лінією зіткнення Росії та Заходу в умовах конфронтації та боротьби за вплив. По-перше, регіон Чорного моря надає можливість експерименту зі зменшення конфліктогенної напруги між НАТО та Росією, адже ставки на кону для обох сторін є менш критичними аніж в Балтійському регіоні. По-друге, регіон Чорного моря може стати мостом між Європою, регіоном Каспійського моря, Центральною Азією та іншими. Культивування дипломатичних та економічних зв'язків з третіми сторонами може допомогти країнам Чорного моря збалансувати присутність Росії в регіоні та ускладнити будь-які спроби дестабілізації.

* * *

Зростаюча загроза морських мін в Чорному морі для України

Ігор Кабаненко, адмірал ВМС України у відставці, колишній перший заступник головнокомандувача ВМС, перший заступник начальника Генштабу ЗСУ, заступник міністра оборони України, The Jamestown Foundation, 3 серпня 2017 року

<https://jamestown.org/program/the-growing-threat-to-ukraine-of-naval-mines-in-the-black-sea/>

Північно-західна частина Чорного моря є економічно важливою: в її водах перетинаються морські судноплавні лінії і розташовані кілька важливих портів Чорного моря: Одеса (Україна), Констанца (Румунія), Варна та Бургас (Болгарія). Більше того, води у цьому регіоні порівняно неглибокі, а тому міни, які не вибухнули ще від часів Першої та Другої світових воєн й досі становлять небезпеку для суден. Російський Чорноморський флот накопичив значний досвід у галузі мінної війни в регіоні. Цей флот традиційно був лідером у здатності розміщувати цілі мінні поля.

Після анексії Криму Росія значно збільшила і почала вдосконалювати виробництво морських мін. Такі міни мають потужну руйнівну силу, їхня особливість полягає в тому, що їх особливо важко виявити і нейтралізувати, вони мають сильний психологічний ефект. Навіть одну таку міну можуть використати для того, щоб значно перешкодити свободі судноплавства на великих територіях, що становитиме велику загрозу для важких торговельних суден.

Як показала анексія Криму, російська тактика включає «елемент несподіваності», а тому не виключною є можливість з боку Росії проводити приховані наступальні дії з використанням мін у північно-західній частині Чорного моря. У той же час неможливо виключити ймовірність більш інтенсивної та більш відкритої мінної війни в Чорному морі. Через це наразі існує необхідність створити міжнародну військово-морську групу з контрзаходів, що мають бути спрямовані на забезпечення свободи мореплавання і також

ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ

матимуть позитивний вплив і на безпеку торгових суден у східному Середземномор'ї, адже регіональна морська безпека лише виграє від таких регулярних операцій.

* * *

Стратегічне бачення російської морської загрози для України: на кону Маріуполь та Одеса

Ігор Кабаненко, адмірал ВМС України у відставці, колишній перший заступник головнокомандувача ВМС, перший заступник начальника Генштабу ЗСУ, заступник міністра оборони України, The Jamestown Foundation, 13 липня 2017 р.

<https://jamestown.org/program/strategic-overview-russian-maritime-threat-ukraine-mariupol-odesa-stake/>

Незаконна російська анексія Криму відчинила двері для реалізації агресивних амбіцій Кремля у південно-західному напрямку. Наступальні можливості ЧФ РФ подвоїлися з 2014 року. Флот був поповнений новими фрегатами проекту 1135 «Буревесник» (за класифікацією НАТО Krivak V-class frigates) та вдосконаленими підводними човнами проекту 877 «Палтус» (Kilo-class submarines). В найближчі роки Росія планує збільшити кількість цих платформ, а також придбати нові малі ракетні кораблі проекту «Буян-М» (Buyan-M-class corvettes).

Нові берегові ракетні комплекси Бастіон і Бал були розміщені в Криму. Дані берегові системи оснащені крилатими ракетами типу «Калібр-НК», а також протичовновими ракетами Яхонт (Онікс). Окрім того було суттєво збільшено сухопутний військовий компонент РФ в Криму, включно з морською піхотою, протиповітряною обороною, ударною авіацією, засобами радіоелектронної боротьби та механізмами раннього попередження. При цьому РФ підтримує свої підрозділи в стані повної бойової готовності. Зокрема, особливу увагу слід звернути на останні наступальні десантні навчання поблизу Феодосії (Крим, 12 квітня 2017 р.)

Слід зазначити, що економіка Криму критично залежить від континентальної України,

зокрема це стосується вод Дніпра, що використовуються для іригації та потреб домогосподарств, а також постачання електроенергії на півострів. Москва реалізовує проект прокладання газопроводів з РФ до Криму через Керченську протоку та запустила першу фазу так званого проекту енергетичного мосту для об'єднання електромереж Криму та РФ. На додаток, було встановлено 15 високовартісних мобільних газотурбінних станцій. Всупереч докладеним зусиллям, проблеми з водо-, газо- та постачанням електроенергії й досі існують. Залишається висока ймовірність того, що РФ буде намагатися створити «сухопутний коридор до Криму» через територію південно-східної України. Стратегічно розташованим містом за цим вектором є Маріуполь — український металургійний індустріальний центр на Азовському узбережжі. Важливим є те, що Маріуполь є ключовим пунктом між україно-російським кордоном та р. Дніпро, що забезпечує водопостачання до Північно-Кримського каналу. Маріуполь розташований лише у 200 км від Запорізької АЕС, яка забезпечувала постачання електроенергії в Крим до 2014 року. Російський 8-ий штаб загальновійськової армії (послідовник 8-го армійського гвардійського корпусу) дислокується неподалік від українського кордону біля Маріуполя. Він має не лише військовий компонент, а й логістичні підрозділи і військові госпіталі у своєму складі. Окрім того, нещодавно підтримувана Москвою ДНР звернулася з проханням до Генерального штабу ВС РФ передати до складу Азовської флотилії ДНР сучасні російські катери.

Поблизу окупованих Одеської та Голицинської площ, розташованих у межах української морської виключної економічної зони Росія створила мобільну А2AD зону закритого доступу. 41-а Бригада ракетних човнів (12 ракетних патрульних човнів з 68 крилатими ракетами та протичовновими ракетами) були підпорядковані так званій Кримській військово-морській базі, дислокованій в Донузлаві, що дало можливість в разі необхідності здійснювати морські удари по газовим площам в північно-західній частині Чорного моря.

Беручи до уваги дальність стрільби ракетних комплексів встановлених на російських корветах, база в Донузлаві може становити загрозу найбільш важливим українським індустріальним та сільськогосподарським портам включаючи Одесу, Південний, Чорноморське, Миколаїв та Херсон.

Українські стратегічно важливі міста — порти Маріуполь та Одеса розташовані у розвинених залізничних, морських та річкових сполученнях. Однак обидва міста є вразливими перед загрозами з моря. У 2014 році, українські морські сили втратили 70 % своїх активів у Криму. За останні три роки було побудовано лише два малих артилерійських бронекатера класу «Гюрза», однак їх бойові можливості, зона оперативної дії та швидкість є обмеженими. Фрегат «Гетьман Сагайдачний», флагманський корабель українського флоту, був у використанні 25 років і потребує комплексного ремонту та модернізації. Інші кораблі занадто застарілі та слабкі: 37-річному ракетному човну класу Матка бракує ракет; середнім десантним кораблям проекту 770 (за класифікацією НАТО Polnosny-class) та малим противочовновим кораблям проекту 1124 (Grisha class corvette) вже понад 40 років, кілька інших радянських малих човнів мають малу швидкість, дальність стрільби та слабе озброєння. Український флот не має морських платформ у Азовському морі.

20 лютого 2013 року російський міністр оборони Сергій Шойгу зауважив: «Російський флот захищає інтереси РФ у південно-західному напрямку, де сконцентровані найбільш суттєві загрози нашим національним інтересам.» Також, він назвав Середземномор'я важливим регіоном для національних інтересів Росії. Згодом у травні 2017 року, С. Шойгу назвав Україну «стратегічно важливим регіоном для РФ». Результатом потрапляння України в зону стратегічних інтересів РФ стало порушення її морського суверенітету. В небезпечній ситуації, що склалася, Україна потребує негайного вдосконалення своїх морських можливостей — включно з розробкою асиметричної відповіді, побудові малих однак швидких маневро-

вих морських платформ, формуванні морських десантних підрозділів, а також розбудові протимінних можливостей.

* * *

«Уроки Криму: Шлях назустріч НАТО»

Кірк Вульф (Kirk Wolff), Європейський тижневик з тематики морської безпеки, 25 липня 2017 року

<http://cimsec.org/lessons-crimea-way-forward-nato/33173>

Триваюча російська агресія в Східній Європі є не лише безрозсудним актом, а й незаконним порушенням міжнародних норм. Вторгненням в Грузію та анексією Криму Росія показала повне ігнорування суверенітету своїх сусідів і порушила кілька угод, учасником яких вона є, включаючи Будапештський меморандум 1994 року. Згідно з Будапештським меморандумом, Росія погодилася ніколи не використовувати сили проти України чи загрозувати її територіальній цілісності [1]. Зрозуміло, що Росія більше не виконує міжнародні норми, навіть ті, в прийнятті яких вона брала участь. Прагнення Володимира Путіна відновити удавану славу Радянського Союзу відобразилось в незаконному вторгненні до слабших сусідів. Такі дії були зустріті в кращому випадку «беззубою» реакцією зі сторони ЄС та США. Намагання РФ розширити свої кордони та сферу впливу на колишні країни СРСР та його сателітів представляє серйозну загрозу стабільності в Європі та вже спричинило порушення порядку та нарощування військових сил в Східній Європі. Путін ніколи не приховував бажання відновити СРСР, розпад якого він прокоментував як «найбільшу геополітичну катастрофу ХХ ст.» [2].

НАТО і російський тиск

Відповідно, міжнародна система наразі переживає єдиний найбільш важливий епізод в історії НАТО, якщо не брати до уваги колективну відповідь на атаки 9/11. Зрозуміло, що продовження санкцій спрямованих на заборону в'їзду на територію США та ЄС, а також замороження активів більше не є адекватною

відповіддю на дії Путіна. Для того щоб попередити подальше нелегальне розширення Росії, НАТО має розпочати м'який процес розширення, з метою приєднання Фінляндії та Швеції. Рішення про нерозширення НАТО за рахунок північних країн буде представляти повний крах в процесі засвоєння уроків минулого десятиліття, що виникли в результаті відкидання намагань України та Грузії по вступу до НАТО. Немає кращого способу стримувати Росію, ніж через розширення альянсу, як найбільш ефективної організації з колективної безпеки та історичний інструмент протидії російсько-радянському експансіонізму.

Вторгненням в Грузію у 2008 та Україну у 2014 році Росія анонсувала свої плани щодо відновлення свого попереднього статусу супердержави. Після розпаду СРСР чисельність військ РФ впала з 5 млн. до 1 млн. у 1994 році [4] і спроможність мільйонного війська здійснювати вплив була сумнівною. З того часу військова міць РФ була відновлена, враховуючи поточну чисельність військ у 5 млн. військовослужбовців. Оборонний бюджет РФ збільшився в п'ять разів в порівнянні з 1994 роком, беручи до уваги стрибок на 91% в оборонних витратах в період з 2006 по 2016 роки [6]. Даний стрибок в оборонних витратах та чисельності сприяв трансформації Збройних сил РФ від недосвідченого командування, що змогло керувати 60-тисячним військом для придушення Чеченського повстання у 1994 році [7] до сучасного статусу супердержави у стадії становлення, яка вдало використала свої приховані збройні сили для анексії цілого регіону суверенної сусідньої України у 2014. Через реформи, які відбулись після вторгнення в Грузію у 2008 році, Володимир Путін ознаменував повернення Росії в регіон, де РФ втратила майже весь свій вплив чверть століття тому.

Відповідь на питання чому саме Грузія та Україна стали мішенями для вторгнення полягає у відмові НАТО надати План дій щодо членства в НАТО на Бухарестському саміті у квітні 2008 року, всупереч намаганням обох країн вступити до альянсу [8]. Застосування НАТО заходів колективної безпеки, відомих

під назвою Стаття 5, сталось лише раз в історії, в наслідок дій недержавних акторів 11 вересня 2001 року. Для НАТО важливо винести урок з помилок Бухарестського саміту та попередити подальшу дестабілізацію Європи через термінове надання членства Фінляндії та Швеції в Альянсі.

Велика стратегія російського відродження

Сполучені штати та НАТО діяли без чіткої стратегії з часів розпаду Радянського Союзу, і відповідно Росія імплементувала власну велику стратегію, що ґрунтувалась на систематичній відсутності реакції Заходу. Росія чітко, хоча й неофіційно слідує великій стратегії окресленій у праці Олександра Дугіна «Основи геополітики». Книга мала значний вплив на російську зовнішню політику та була прийнята як офіційний посібник в російській освітній установі — еквіваленті Военного коледжу армії США [10]. Головні акценти в науковій праці включали (з-поміж іншого) вихід Британії з ЄС, розвал Грузії, анексію Криму [11] — всі ці пункти були принаймні частково реалізовані через здійснення тиску Росією. Аргументи Дугіна не лише відобразились у зовнішній політиці Росії; його призначили навіть на посаду радника з питань зовнішньої політики при президентові РФ [12], також він користується значним впливом у військових та урядових колах [13]. **Однією з головних цілей з плану Дугіна, які ще не були реалізовані є анексія Фінляндії. Тривалі агресивні дії по відношенню до Фінляндії зі сторони РФ вказують на наявність загрози. Якщо Фінляндії не вдасться діяти швидко в питаннях вступу до НАТО, вона ймовірно стане наступною на лінії розширення російської експансії на шляху імплементації стратегії Дугіна по відродженню Росії.**

Як у Фінляндії так і в Швеції, підтримка населенням вступу до НАТО зросла після анексії Криму. Активні операції Росії у берегах Фінляндії та Швеції змусили ці країни активно шукати нові оборонні угоди із західними партнерами, в тому числі Великобританією та США [14]. Російські реактивні літаки порушують повітряний простір Фінляндії, вказуючи

на неприйняття Росією суверенітету будь-якої сусідньої країни [15]. На додаток, Росія працює над збільшенням залежності Фінляндії, задля подальшого втягування її в економічне та політичне ярмо. Так, Росія намагається підірвати енергетичний сектор Фінляндії, спровокувати енергетичну кризу та змусити збільшити залежність від російського уряду та енергетичних компаній [16]. Як і Грузія з Україною, Фінляндія колись була частиною Росії, а такі історичні зв'язки використовувались Путіним в обох випадках незаконного вторгнення [17],[18]. Зимової війни 1939 року була розв'язана Росією під час її спроби абсорбувати Фінляндію [19]. З огляду на нещодавні дії Росії в Грузії та Україні, невиключним є можливість нової спроби Росії приєднати Фінляндію. Швеція також відчула зростаючий тиск зі сторони РФ, свідченням чого є екстремний крок, до якого вдалось шведське Агентство з цивільних надзвичайних ситуацій в грудні 2016 року, надавши розпорядження містам поновити заходи з протидії вторгнення часів холодної війни, включаючи відновлення систем бункерів та військових навчань [20]. Все це вказує на повернення до конфлікту супердержав характерного для холодної війни. На додаток це демонструє чітку та актуальну загрозу Фінляндії та Швеції зі сторони Росії, яку НАТО краще розв'язало би.

Поточний стан партнерства

Переконавання фінів в необхідності членства в НАТО тісно пов'язане з одночасною підтримкою вступу серед населення Швеції. 54% фінів висловлюються за вступ до НАТО і лише 36% виступають проти [21] — таким чином народ Фінляндії можна переконати у необхідності вступу, якщо дружня Швеція також погодиться на вступ. Того ж року, Інститут Геллапа встановив, що 53% громадян Фінляндії підтримають вступ до НАТО, якщо уряд Фінляндії порекомендує такий крок [22]. З огляду на те, що Фінляндія вже визнала необхідність військового альянсу з Швецією, її легко переконати також у необхідності вступу до НАТО. В Швеції підтримка вступу до НАТО також зростає. Наприклад, у 2015 році Правозабезпечувальна партія приєдналась до двох інших

головних політичних сил Швеції на підтримку вступу в НАТО, хоча попередньо висловлювалась проти [23], що є індикатором політично сприятливого середовища на підтримку НАТО.

Обидві країни тривалий час були членами програми Партнерство заради миру [24] спрямованої на посилення зв'язків з партнерами поза межами Альянсу. Участь у ПЗМ розглядається як крок на шляху до вступу, адже багато країн, що були учасниками ПЗМ ставали членами НАТО. Той факт що Фінляндія і Швеція вже роблять свій внесок в колективну безпеку НАТО є доказом того, що вони будуть цінними членами. Як Фінляндія так і Швеція посилали свої війська на підтримку дій НАТО в Афганістані, Швеція брала участь в місії НАТО в Лівії у 2011 році [26].

Проте, жодна країна не зможе протистояти Росії наодинці. Швецькі військові експерти дійшли висновку, що в разі нападу Росії, Швеція протримається один тиждень [27] — це вказує на необхідність НАТО зробити випереджальний крок та попередити наступну «Кримську» кризу. Опоненти вступу до НАТО можуть висунути аргумент, що Швеція і Фінляндія не можуть задовольнити вимогу по оборонним витратам на рівні 2% від ВВП. Такий підхід неправильний з двох причин. По-перше, більш важливим завданням є тримати Росію в полі зору та залишити країни у сфері впливу США/НАТО, аніж турбуватися про умовний 2% поріг. Вимога до Швеції та Фінляндії збільшити їх витрати на оборону ще до вступу у НАТО не створить відчутного збільшення в загальному оборонному бюджеті НАТО, адже США витрачають близько \$650 млрд. на оборону [28]. Наступний найбільший член НАТО за оборонними витратами витрачає \$60 млрд. [29]. Було б доцільним встановити вимогу по досягненню 2%-ого порогу протягом десяти років, однак ситуація в Європі занадто небезпечна для того, щоб дозволяти собі вагатися з таких несуттєвих питань. Справжньою метою НАТО є утримання пострадянського світового порядку через збереження поточних сфер впливу.

По-друге, вимога у 2% оборонних витрат є нерелевантною з огляду на той факт, що лише

ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ

п'ять з поточних 28 країн-членів на даний момент можуть задовольнити цю вимогу. Враховуючи доступну інформацію щодо оборонних бюджетів з 28 країн-членів НАТО, Фінляндія випереджає 14 з них навіть не будучи членом, а Швеція, в свою чергу випереджає Фінляндію. Дозволити Росії продовжити дестабілізацію Європи лише через те, що Фінляндія і Швеція не виконують стандарт, який також не виконують більше 80% сьогоденних членів НАТО є короткозорою політикою.

Висновки

Для Фінляндії, як західного сусіда Росії, ставки дуже високі. Путін вже зробив численні загрозливі заяви проти розширення НАТО за рахунок включення Фінляндії. Можна піти грузинським та українським шляхом і не звертати уваги на ці заяви, як це було майже десятиліття тому. В той час, Путін публічно висловлювався проти вступу до НАТО Грузії та України, а одразу після того, як в НАТО прийняли рішення не приймати ці дві країни — обидві зазнали російської військової інтервенції. Єдиним шляхом збереження стабільності в Північній Європі є прийняття Фінляндії та Швеції в

НАТО, адже це є найбільшою гарантією проти російського втручання, що було також підтверджено міністром закордонних справ Росії Сергієм Лавровим у 2016 році, коли він зазначив, що «Росія ніколи не буде атакувати члена НАТО».

Перед НАТО постав вибір: або дозволити Росії розширити сферу свого впливу навіть поза кордони колишнього СРСР в скандинавських країнах, або ж винести урок із прикладів Грузії та України через блокування експансіонізму шляхом сьомої хвилі розширення Альянсу. Ми без сумніву знаходимося в новій ері конфлікту супердержав, і для своєї ж власної безпеки Фінляндія та Швеція мають приєднатися до своїх скандинавських сусідів за колективним оборонним щитом НАТО. НАТО має визнати настання нової ери і винести урок з ситуації з Кримом. Крок на приєднання Фінляндії та Швеції до НАТО не лише правильний, але й необхідний для збереження стабільності та миру, перевагами яких користувалася Європа з часу розпаду СРСР.

* * *

ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ

Бібліографія

1. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). Budapest Memorandums on Security Assurances. 1994.
2. Ellen Barry and Steven Myers. "Putin Reclaims Crimea for Russia and Bitterly Denounces the West." *New York Times*, March 18, 2014.
3. Edward Joseph and Siniša Vuković. "Montenegro's NATO Bid." *Foreign Affairs*, December 22, 2016.
4. Dmitri Trenin. "The Revival of the Russian Bear." *Foreign Affairs*, May & June 2016.
5. "Russian Military Strength." Global Firepower. 2016.
6. Sam Perlo-Freeman, Aude Fleurant, Pieter Wezeman, and Siemon Wezeman. "Trends in World Military Expenditure, 2015." SIPRI Fact Sheet- Stockholm International Peace Research Institute, 2016, 4.
7. Trenin, The Revival of the Russian Bear
8. Adam Taylor. "That time Ukraine tried to join NATO — and NATO said no." *Washington Post*, September 4, 2014.
9. "Post-Mortem on Europe's First War of the 21st Century." Centre for European Policy Studies Policy Brief, no. 167
10. John Dunlop. "Aleksandr Dugin's Foundations of Geopolitics." *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, no. 41 (January 31, 2004): 1.
11. Там же, 2-8.
12. Henry Meyer and Onur Ant. "The One Russian Linking Putin, Erdogan and Trump." Bloomberg, February 2, 2017.
13. Dunlop. Aleksandr Dugin's Foundations of Geopolitics. 12.
14. Julian Borger. "Finland says it is nearing security deal with US amid concerns over Russia." *The Guardian*, August 22, 2016.
15. Tuomas Forsell and Jussi Rosendahl. "Estonia, Finland say Russia entered airspace before U.S. defense pact." Reuters. October 7, 2016.
16. Rebecca Flood. "Finland warns Russia is becoming 'more aggressive' with nuclear power threat." *The Express UK*, September 1, 2016.
17. "Russia moves toward open annexation of Abkhazi, South Ossetia." *Eurasia Daily Monitor* 5, no. 74. April 18, 2008.
18. Barry. "Putin Reclaims Crimea for Russia and Bitterly Denounces the West."
19. "The Soviet-Finnish War, 1939-1940." *Military Review*, July 1941, 1-16.
20. "Swedish towns told to 'make preparations regarding the threat of war and conflict' with Russia." *The Telegraph*, December 15, 2016.
21. "Majority of Finns back Swedish military union." *The Local*. March 24, 2014.
22. Verkkouutiset explained: The people willing to join NATO, if the state leadership so wishes." *Verkkouutiset*. March 25, 2014.
23. "Swedish centre right in favour of NATO membership." Reuters. October 9, 2015.
24. "Signatures of Partnership for Peace Framework Document." NATO. January 10, 2012.
25. "Partnership for Peace programme." NATO. April 7, 2016.
26. Gabriela Baczynska. "Wary of Russia, Sweden and Finland sit at NATO top table." Reuters. July 8, 2016.
27. Suvi Turtiainen. "Sweden and Finland Face Their Russian Fears." *Die Welt* (The World, German). April 9, 2014.
28. Ivanna Kottasova. "These NATO countries are not spending their fair share on defense." CNN. com. July 8, 2016.
29. Там же.
30. "Just Visiting: Russian aggression is pushing Finland and Sweden towards NATO." *The Economist*, July 7, 2016.

Війни- XXI: полігібресія Росії

Центром глобалістики «Стратегія XXI» підготовлена до друку робота «Війни-XXI: полігібресія Росії» під редакцією М. Гончара. Термін «полігібресія» означає «множинна гібридна агресія». Це саме те, що здійснює кремлівський режим по відношенню до України, Європи та Заходу. Про енергоцентричний підхід до осмислення феномену війни гібридного типу, про те, як функціонує російський 4-тактний «двигун хаосу», хибно-цільове програмування та контури зовнішнього управління, головних ідеологів, конструкторів та технологів гібресії російського взірця, як здійснювався «кримський блицкриг», що не спрацювало в «проекті «Новоросія» та чимало іншого описано в нашій роботі. Вона виконувалась в рамках проекту «Антарес» протягом останніх двох років за підтримки МФ «Відродження». В цьому числі часопису ми наводимо окремі уривки з книги, присвячені російському світобаченню та нашим напрацюванням на тему «як зупинити полігібресію Росії?».

Російські візії майбутнього

Ретроспективний аналіз матеріалів прокремлівських аналітиків дозволяє зробити висновок про те, що однією з головних цілей Росії є деструкція системи трансатлантичного партнерства і солідарності, репозиціонування Європи в бік Євразії задля створення так званого спільного простору безпеки і торгівлі від Лісабона до Владивостока і від Санкт-Петербурга до Коломбо.

Щоб визначити, що буде робити путінська Росія, необхідно зрозуміти російську систему координат, в якій приймаються рішення стратегічного порядку. «Росія — самодостатня країна» — це багатозначна констатація В. Путіна з його Валдайської промови 2014-го року. «Росія набагато сильніша, а Захід набагато слабший, ніж багато хто може собі уявити. ... Наша країна віднаходить зараз своє місце в світі. Порівняйте радянські збройні сили, незграбні і дорогі, з рухомими і гнучкими збройними силами сучасної Росії», — це оцінки одного з провідних російських політологів С. Караганова, який є одним із творців сучасної путінської політики.

В інтерв'ю журналу «Шпигель» через 2,5 роки після початку російської гібресії С. Караганов відверто констатував: «...ми бажаємо статусу великої держави. На жаль, ми не можемо від нього відмовитися: цей статус за останні 300 років став частиною нашого геному. Ми хочемо стати центром великої Євразії, зоною миру та співробітництва. В цю Євразію буде входити і субконтинент Європа» [1]. Це не просто думка одного з політологів кремлівського пулу. Аналогічна позиція міститься в тезах робочої групи впливової Ради із зовнішньої та оборонної політики «Стратегія для Росії. Російська зовнішня політика: кінець 2010-х — початок 2020-х», що були оприлюднені у травні 2016 року: «Російська зовнішня політика, як і суспільство, перебувають в процесі самопізнання — повернення на новому рівні до традиційних цінностей, принципів своєї зовнішньої політики, та й політики

взагалі. Головна з цих установок — безумовне забезпечення суверенітету і безпеки. ***В останні 300 років до них в результаті петровських і катерининських реформ й історії перемог XVIII і XIX століть додалася ще одна — цінність великодержавництва... Ідеальне зовнішньополітичне і економічне становище Росії в майбутньому — велика, що економічно розвивається, атлантико-тихоокеанська держава, яка відіграє центральну роль у Великому Євразійському співтоваристві, в економічній, логістичній, військово-політичній інтеграції Азії і Європи, гарант міжнародного миру, експортер військово-політичної стабільності для Євразії... Економічно і ментально, Росія повинна бути не східної периферією Європи, а північною частиною величезної Євразії***. [2]

Підготовка правлячої еліти Росії до можливого конфлікту з Заходом активізувалася, починаючи з 2013 року. Негласне рішення про готовність до цієї конфронтації було прийнято в рамках неформальних консультацій членів «Політбюро 2.0» [3] — кола найбільш наближених до В. Путіна осіб з числа силовиків, членів його адміністрації і олігархів. Обґрунтуванням такого рішення послужили власні прогнози щодо входження світу в чергову глобальну кризу, яка матиме не тільки економічний характер, а буде комплексною і супроводжуватиметься військово-політичними конфліктами.

«Аналіз довгих циклів економічної і політичної динаміки показує, що найбільш вірогідний період великих регіональних військових конфліктів за участю США і їх сателітів проти Росії — 2015-2018 р.р.» [4] — так вважає С. Глазьев, який є ще одним із творців путінської політики. В рамках означених підходів, Росія є об'єктом агресії з боку Заходу. Не Росія здійснює експансію та агресію, а Захід. Росія лише обороняється. Відповідно, «в разі інтелектуальної, економічної та військової мобілізації у Росії є шанси не програти в конфліктах 2015-2018 рр., так як США і їх сателіти ще не будуть готові до відкритої агресії» [5]. За притаманною Кремлю логікою: найкращий захист — це напад.

За логікою того ж С. Глазьева, США, поставляючи свій газ до Європи, бажають замінити російський газ своїм, а також відібрати у Росії традиційний ринок ядерного палива, нав'язавши ЄС обов'язковість диверсифікації його постачальників. Конкуренція, яка є базисом ринкової економіки, розглядається Росією, як спосіб ведення проти неї війни Заходом. Тому Росія буде діяти превентивно і агресивно.

Енергоресурсний контекст російської політики не варто недооцінювати. Висловлювання С. Глазьева — не просто його думка, а віддзеркалення певної позиції Кремля.

Революція сланцевого газу в США, яку Росія проігнорувала, вважаючи її тимчасовим явищем і «газовою булькою», яка неодмінно лусне, призвела до того, що США не просто стали самодостатніми по газу, але й згодом перетворились на його експортера. Тобто, США стали конкурентом Росії, чого в Москві не очікували ні у жодному зі сценаріїв. Газпромівські сценарії, навпаки, передбачали, що США стануть імпортером російського газу. В середині 2000-х на тренді зростання нафтових і газових цін, «Газпрому» бачилась перспектива 2015 року у вигляді 54 млрд. куб. м експорту російського СПГ до США.

Такий стан речей, коли прогноз не просто не справдився, а виявився базованим на абсолютно помилковій моделі і реалії набули загрозливого, в уявленні Кремля, характеру. Замість «посадити США на газову голку Кремля, подібно Європі», російським стратегам довелося опрацьовувати варіанти нейтралізації загрози в умовах, коли конкурентом є не просто країна з багатими газовими покладами, а наймогутніша держава світу. На відміну від туркменського газу, який вдалося не допустити до Європи, іранського газу, який успішно блокується Росією у Вірменії та Сирії, блокувальні дії щодо американського газу не уявляються можливими. Тому РФ опрацьовує варіанти протидії американській газовій експансії, намагаючись нав'язати Європі свої альтернативи, зокрема, «Північний потік — 2» й нейтралізувати неросійські варіанти постачання газу до ЄС. Таким чином, стає необхідною полігібресія —

підривні дії РФ в тих регіонах, з яких газ може надходити до Європи та тих, що відіграють важливу транзитну роль для перспективних газових потоків. Росія буде здатна діяти превентивно.

Аналіз матеріалів російських експертів впродовж останніх років показує, що на відміну від періоду перед Другою світовою війною, коли СРСР готувався до відбиття нападу Німеччини (використовуємо офіційно прийняту в РФ точку зору на події), зараз Росія готова діяти превентивно. Варто згадати путінське «бей первым», про що мова йшла вище, або ж словами його зовнішньополітичного радника С. Караганова: «Росія більше ніколи не буде воювати на своїй власній території...» [6]. Більш того, вона вже почала це робити, використовуючи територію України для війни з Заходом, який, відповідно до уявлень Кремля, здійснює проксі-вторгнення на «одвічно російські землі», використовуючи «нацистську хунту в Києві» у ролі агресора.

Як ми вже відзначали, початок гібридної війни є непомітним. Помітною вона стає після введення в дію військового компонента в явній або замаскованій формі. Все це вказує на те, що Кремль готовий до нової, більш масштабної хвилі геополітичної експансії, базуючись на силі Росії (в тому числі збройній) і слабкості Заходу. Власне, цю експансію в тестовому режимі було розпочато в серпні 2008 року з 5-денної війни проти Грузії. У 2014-му вона продовжилася. Було визначено, що в Росії є унікальне вікно можливостей поки президентом США є Б. Обама і Вашингтон перевантажений проблемами Іраку, Афганістану, Сирії. Один з російських мізкових центрів, що спеціалізується на США і Канаді, ще у 2013 році зробив закриту оцінку для Кремля. Суть її — **США часів президентства Б. Обами у зовнішньополітичному відношенні слабкі як ніколи. Є ймовірність, що наступний президент США може бути рівня Рональда Рейгана і поверне країні роль глобального гравця. НАТО, виходячи з проблем США і Європи виявиться недієздатним інструментом Заходу. Тому, Росія має унікальний шанс скористатися слабкістю США, ЄС і НАТО.** Дана

оцінка виявилась вірною стосовно США президентства Обами, але прогноз щодо «нового Рейгана» не справдився. Однак, обрання президентом непередбачуваного Д. Трампа відкриває для РФ ще більше вікно можливостей із-за високої ймовірності внутрішньо-американської хаотизації. Хоча, при цьому й підвищуються ризики для Росії знову ж таки із-за непередбачуваності 45-го президента США. Але, якщо пригадати сурковське «не боятися помилок», то, очевидно, що розчарування в Трампі призведе лише до певної корекції російської тактики, але не стратегії по нейтралізації США як світового центру сили.

Демонстративне ігнорування західних санкцій, контрсанкції, заперечення збройного вторгнення в Україну одночасно з демонстрацією ядерної міці, є підтвердженням того, що Росія не має наміру зупинитися. Понад те, реактивні та недостатні дії Заходу щодо Росії протягом гібресії проти України, що триває, були загалом передбачувані для Кремля, як і очікуваний ефект стомленості від санкційного режиму проти РФ. Німецький експерт Андреас Умланд дав достатньо точну характеристику західного підходу в українському питанні, який успішно експлуатує Росія: *«...нацифістські налаштовані політики хочуть встановлення хороших відносин з РФ, навіть якщо це станеться за рахунок українського суверенітету, цілісності Молдови або Грузії. Така тенденція. За нею стоїть гасло: мир понад усе і потрібно все зробити для миру».* Такий підхід за оцінкою експерта *«знаходить відгук у великій частини німецького населення, яка не дуже цікавиться долею Молдови, України, Грузії, Сирії, але хоче уникнути будь-яких конфліктів»* [7]. І це ідеально для Кремля.

Про необхідність енерго-фінансового «примушення Кремля до миру».

«Політика пошуку компромісів з боку України щодо РФ сприймається Москвою як прояв слабкості та невпевненості і лише заохочує її претензії. Досвід показує, що кожна поступка України РФ стає відправним пунктом для подальшого тиску з метою досягнення чергових

НОВІ ВИДАННЯ З ДОСЛІДЖЕНЬ РОСІЇ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

поступок, що зрештою критично звужує поле політичного маневру України. До того ж, в масову свідомість росіян все більш активно насаджуються ідеї реваншу, образу ворога в уособленні українців та провокативна думка про те, що «хохлы в любом случае воевать не будут». Необхідно і доцільно вдатися до більш жорсткого курсу — політики стримування РФ, яка має реалізовуватись не тільки в межах двосторонніх відносин, а й на міжнародній арені», — це фрагмент аналітичної записки РНБО України 20-річної давнини [8]. Події, що відбулись впродовж 20-річного періоду та нинішнє становще вказують на актуальність зробленого висновку — про необхідність жорсткого курсу на стримування Росії. Якщо замість слів «Україна» та «українці» поставити слова «Європейський Союз» та «європейці», то це віддзеркалить нинішні підходи Росії до ЄС.

Очевидно, що Росія робить ставку на близькосхідні та східноєвропейські проблеми для ЄС. Міграційна криза, терористичні акти в країнах ЄС стимулюють подальший колапс спільних просторів ЄС, починаючи з Шенгенського, а далі — ефект доміно. Росія, діючи методами крипто-війни, сприятиме цьому, розколюючи ЄС зсередини через двосторонні формати стосунків. З урахуванням нездатності ЄС діяти превентивно, це вже породило сценарій «множинності криз», якого він може не витримати. Занурення США у вир внутрішніх проблем надає Росії додатковий шанс для експансії по усіх напрямках, однак, вона може не витримати перевантаження, і це негативним чином відіб'ється на ній вже 2017-2018 р.р. Росія готувалась і продовжує готуватися до зіткнення з Заходом, по суті, «безголовим» і нездатним до ефективної політики стримування та знешкодження порушника міжнародного права, що проявляється як у сирійському, так і в українському питаннях. Сирійський фронт є логічним продовженням «холодного» європейського фронту Москви, де домінує інформаційна війна, а також «гарячого» українського фронту. Усе це вписується в сценарій мультикризи для ЄС та технологій гібридної війни, де на початковому етапі воєнний компонент відсутній.

Невиконання Будапештського меморандуму США, Британією та Францією щодо гарантій безпеки Україні, активне блокування Німеччиною постачання оборонної зброї для України, небажання НАТО надати парасольку безпеки Україні та Грузії, споглядання за сирійською трагедією, байдужість ЄС до подій у Молдові, загравання з режимом у Кремлі породжують у світі не тільки розчарування в західних альянсах та країнах-лідерах, але й огиду, презирство та зневагу до нинішніх політиків Заходу. Росію ж — навпаки, це стимулює до подальших дій — до «перемоги над Заходом». Мультифронтальна війна Росії проти Заходу не принесе їй перемоги, як і наявні в надрах Росії енергетичні ресурси не зробили цю країну багатогою й процвітаючою, однак Росія вперто рухатиметься до поставленої мети глобального геополітичного реваншу поки її не спинять в Україні, Сирії та всередині ЄС або ж міжнародною спільнотою не буде створено сценарій «множинності криз» для самої Росії через невоєнні засоби.

Останні три роки показали, що Захід виявився нездатний перейти до превентивних дій щодо стримування Росії. Політика Заходу і раніше реактивна. Більш того, Кремль отримує все частіше і частіше сигнали про можливість скасування санкцій, якщо Росія змінить свою поведінку, про безальтернативність діалогу, про необхідність співпраці і т.п. Це черговий стратегічний промах Заходу, тому що подібні підходи Москва сприймає як прояви слабкості і непрямі підтвердження правильності обраної нею стратегії і тактики.

Доцільними, необхідними і можливими представляються асиметричні дії, що виключають на даному етапі військовий компонент з боку Заходу. Щоб у майбутньому не довелось вступати з Росією у військовий конфлікт, необхідно гібресію РФ проти України ідентифікувати як агресію відповідно до визначення ООН 1974 року й застосувати більш жорсткі відповідні дії стосовно російських державних суб'єктів та політичної верхівки за кордоном:

- заморожування проектів будівництва нових енергоблоків АЕС російської конструкції в країнах ЄС;

НОВІ ВИДАННЯ З ДОСЛІДЖЕНЬ РОСІЇ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

- відмова від російських проектів безтранзитних газотранспортних систем (Північний потік-2, II нитка «Турецького потоку» в ЄС);
- заміщення імпорту до ЄС російської нафти, нафтопродуктів, газу та вугілля неросійськими;
- відключення російських банків від міжнародної міжбанківської системи комунікацій і платежів SWIFT (за аналогією з тим, як це було зроблено щодо іранських банків у 2012 році);
- спрямування усіх платежів з боку західних компаній за російські енергоресурси на спеціально створений рахунок в одному з міжнародних банків, якими РФ зможе скористатися лише після повернення до статус-кво у питанні виконання положень Гельсінкського заключного акту 1975 року та Паризької Хартії 1990 року;
- заморожування персональних активів кремлівської владної олігархії, включно з членами родини і «колом друзів» В. Путіна, на Заході.

Останні дві позиції є важливими. Реальні персональні санкції проти владної верхівки РФ й перш за все самого В. Путіна, а не тільки проти російських чиновників, могли би стати ефективним механізмом стримування експансіонізму Кремля. Активи російського президента набуті у сумнівний спосіб є його «ахіллесовою п'ятою». Підстави для цього дають оцінки колись одного з найбільших західних інвесторів в економіку Росії Білла Браудера: «Я вважаю, що вони (статки Путіна) становлять \$200 млрд». За його словами, президент Росії є «найбагатшою людиною в світі або одним з найбагатших людей в світі, зі статком у сотні мільярдів доларів, вкрадених у Росії». [9]

Персональні санкції та перехід до системи «відстрочених платежів» європейських компаній за російські енергоресурси зі створенням спеціального рахунку, на який будуть надходити кошти без права їх переведення в Росію до часу виведення російських військ з окупованих територій (ОРДЛО та АРК в Україні, Придністров'я в Молдові, Абхазія та Цхінвальський регіон в Грузії) є меншим злом порівняно з воєнним реагуванням, до якого до-

ведеться вдаватися Заходу у випадку подальшої російської експансії в Європі, яка не тільки не припиняється, а навпаки, стає усе більш зухвалою.

Паралельно ЄС необхідно зміцнювати свою енергетичну стійкість через постачання СПГ та нафти зі США та Канади. В умовах розгортання Росією полігібресії проти Європи, ЄС має позбутись критичних залежностей від РФ. Якщо Україна змогла обнулити імпорт російського газу протягом трьох років, то Європа має можливість мінімізувати імпорт російських енергоресурсів, використовуючи новий вуглеводневий потенціал Північної Америки.

Вказані позиції надзвичайно важливі для ефективного стримування агресії. Колишній міністр економічного розвитку РФ Олексій Улюкаєв зазначав ще в середині вересня 2014 р., що не вірить в те, що Росія буде виключена зі SWIFT. «Це, я б сказав, справжні військові дії», — заявив міністр. При цьому російський міністр зазначив, що Росія повинна бути готова і до малоімовірних сценаріїв [10]. Також Москва не вірить, що ЄС обмежить імпорт вуглеводнів з Росії, оскільки вони виключені зусиллями колишнього єврокомісара Г. Еттінгера з режиму санкцій.

Таким чином, Захід повинен докладати зусилля на тих напрямках, які є чутливими для Росії, а не на тих, які завдають їй дискомфорту, але не тільки не в змозі зупинити її агресію, а навпаки стимулюють її. Вихід Ірану з-під режиму санкцій, наявність профіциту видобувних потужностей у Саудівської Аравії дає Європі сприятливу можливість замінити в значній мірі російські поставки нафти.

Існують і інші механізми примусу, які мають не меншу стримуючу силу і укладаються в формулу гібридної відповіді Росії з боку недержавних акторів. Якщо взяти в основу енергоцентричний підхід до гібридних технологій ведення війни, то головні ризики для агресора — це його внутрішні ризики й внутрішній конфліктогенний потенціал. Це все трансформується в загрози його самодеструкції при використанні зовнішніми акторами таких самих крекінг-технологій, які зараз

НОВІ ВИДАННЯ З ДОСЛІДЖЕНЬ РОСІЇ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

використовує Росія, діючи за рубежем. Росія не є ні моноетнічною, ні моноконфесійною країною, вона насичена критичною інфраструктурою, має велику територію, яку складно тримати під ефективним контролем. Тому використання нею гібридних технологій

ведення війни як двогострий меч — може вдарити й по самій Росії. «Русській мір» створив помісі енергомілітаризму та гібресії, які можуть його знищити як зсередини, так і ззовні за тими ж технологіями.

Бібліографія

1. Кристиан Неф. Інтерв'ю с Сергеем Карагановым: советник Путина грозит уничтожением оружия НАТО //www.spiegel.de/spiegel/russland-sergej-karaganow-droht-mit-vernichtung-von-nato-waffen-a-1102108.html. Переклад: //inosmi.ru/politic/20160722/237288543.html
2. Стратегия для России. Российская внешняя политика: конец 2010-х — начало 2020-х годов. Тезисы рабочей группы Совета по внешней и оборонной политике. 23.05.2016
3. «Политбюро 2.0» и посткрымская Россия. Сокращенная версия [Электронный ресурс]/ Minchenko Consulting. — Режим доступа: [http://www.minchenko.ru/netcat_files/File/Politburo%20in%20Russia%20after%20the%20annexation%20of%20the%20Crimea%20text\(1\).pdf](http://www.minchenko.ru/netcat_files/File/Politburo%20in%20Russia%20after%20the%20annexation%20of%20the%20Crimea%20text(1).pdf) — Назва з екрана. — Дата публікації: 22.10.2014.
4. Сергей Глазьев. Предотвратит войну — победит в войне (доклад Изборскому клубу). 29 августа 2014г. <http://www.dynacon.ru/content/articles/3963/>
5. Сергей Глазьев. Предотвратит войну — победит в войне (доклад Изборскому клубу). 29 августа 2014 г. <http://www.dynacon.ru/content/articles/3963/>
6. Кристиан Неф. Інтерв'ю с Сергеем Карагановым: советник Путина грозит уничтожением оружия НАТО //www.spiegel.de/spiegel/russland-sergej-karaganow-droht-mit-vernichtung-von-nato-waffen-a-1102108.html Переклад://inosmi.ru/politic/20160722/237288543.html
7. Умланд: Некоторые европейцы готовы пожертвовать суверенитетом Украины, Молдовы и Грузии ради собственного спокойствия. «Гордон». 27 июня 2016. <http://gordonua.com/publications/umland-evropeycy-gotovy-pozhertvovat-suverenitetom-ukrainy-moldovy-i-gruzii-radi-sobstvennogo-spokoystviya-137890.html>
8. Українсько-російські відносини в контексті проблематики ЧФ та Севастополя. Аналітична записка для РНБО України. Березень 1997 р. Архів Фонду «Стратегія-1»
9. Билл Браудер оценил состояние Путина в \$200 млрд. 16.02.2015. <http://www.forbes.ru/news/280367-bill-brauder-otsenil-sostoyanie-putina-v-200-mlrd>
10. SWIFT: Россию отключать не собираемся [Электронный ресурс]/ BBC. — Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2014/10/141006_swift_russia_refusal — Назва з екрана. — Дата публікації: 6.10.2014

«Україна — Росія: війна в умовах співіснування»

Ессе книги

Інститут зовнішньополітичних досліджень представляє на розсуд читачів нове видання про сучасну російсько-українську війну — книгу Г.М. Перепелиці «*Україна — Росія: війна в умовах співіснування*».

Мало хто вірив, що в умовах ХХІ століття, періоду стабільності в Європі та 25 років існування незалежної української держави, Росія наважиться на відкриту і підступну воєнну агресію проти України. Саме такий віроломний напад «старшого брата» спонукав багатьох в Україні та за її межами переосмислити наші «братні» стосунки з Росією. Це прагнення до переосмислення спонукало автора до з'ясування

сутності цих відносин та дослідження тих коренів і рушійних сил, які переводять російсько-українські відносини в стан конфлікту та вищої форми його прояву — війни.

В цілому російсько-українські відносини складають доволі складний конгломерат взаємозв'язків, протиріч і тенденцій, які досить складно описати спираючись тільки на один методологічний підхід. Це створює ризик одностороннього висвітлення цього комплексу двосторонніх відносин. Тим більше що українсько-російські відносини не вкладаються у формат двосторонніх стосунків, як це прийнято розглядати в контексті інтеракціоністського підходу. Їх глибина і значущість настільки велика, що вони почасти стають предметом багатосторонніх відносин і здатні чинити вплив на регіональні системи міжнародних відносин.

Очевидно, що така історична значимість сама по собі вже містить не тільки мотивацію до єднання, але й несе в собі колосальний конфліктогенний потенціал. Предмети або сфери, які мають життєво важливу суспільну чи матеріальну значимість здебільшого одночасно є і предметом конфліктів. Отже, комплексний аналіз українсько-російських відносин не може бути повним і самодостатнім без з'ясування цієї конфліктогенної проблематики.

Інше питання, яким задався автор в цій книзі: чого більше в цих відносинах — гармонії чи конфліктності? Без з'ясування цього питання неможливо вибудувати політику і визначати подальшу перспективу взаємовідносин. Дослідження показало, що конфліктогенність російсько-українських відносин криється в самій природі національного інтересу Росії, який спирається на потужний духовний базис імперської свідомості російського суспільства. На таку агресивну російську політику є потужний запит в російському соціумі. Імперська свідомість російського суспільства в свою чергу є джерелом конфліктогенності як внутрішньої, так і зовнішньої політики Росії, оскільки з таким запитом не можуть погодитись інші суб'єкти міжнародних відносин.

Така імперська політика звичайно може забезпечити гегемонію, проте не може забезпечити

НОВІ ВИДАННЯ З ДОСЛІДЖЕНЬ РОСІЇ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

процвітання російському народу. Адже розвиток будь-якої імперії складається з трьох фаз: експансії — гегемонії — занепаду. Зміна цих фаз відбувається завдяки постійній зміні стану балансу та дисбалансу сил в регіональній та глобальній системі міжнародних відносин. За своєю історією Росія як імперська держава входить в третій цикл повторення цих фаз. Завершення першого циклу призвело до часткового розпаду російської імперії на початку 20-го століття в результаті зміни балансу сил за результатами першої світової війни. Її друге відтворення почалось з нової експансії більшовистської Росії на територію України, Кавказу, Центральної Азії та Прибалтики, яка завершилась утворенням Радянського Союзу. За результатами Другої світової війни відбулась нова зміна балансу сили в глобальній системі міжнародних відносин, завдяки якій Радянський Союз досяг гегемонії над половиною світу, посівши місце наддержави в світовій ієрархії міжнародних відносин. Закінчення холодної війни позначилось новою зміною балансу сили, що призвело до занепаду, а з часом і розпаду СРСР.

В так званий постбіполярний період утворився новий дисбаланс в силі на користь Заходу, а не Росії. Саме такий дисбаланс призвів до втрати Росією статусу наддержави і скочування її до місця середньої держави в ієрархії міжнародних відносин. Очевидно, що такий статус не міг задовольнити імперських інтересів Росії, які залишались перманентними у всі часи її існування, незалежно від можливостей їх реалізації. Між тим, окрім імперських амбіцій в цей історичний період в Росії залишився один із атрибутів сили наддержави — ядерна зброя. Саме вона дала Росії надію переглянути встановлений за результатами холодної війни баланс сили, чи навпаки дисбаланс з російської точки зору: повернути собі втрачений статус світової держави.

Таким чином, третій цикл відтворення російської держави як імперії, почався з приходом В.Путіна до влади в 2000-му році, який почав відбудову імперської моделі Росії з нової експансії на пострадянський простір, а також на оточуюче міжнародне середовище, застосову-

ючи доступні на той час економічні, політичні, енергетичні, фінансові та культурно-інформаційні засоби. Мета такої експансії — досягти повної гегемонії на пострадянському просторі, розповсюдивши на нього всю повноту влади російської держави, після чого встановити російську гегемонію на всьому євразійському континенті. Це за планами Кремля дозволить позбутися «геополітичної катастрофи Росії», що сталася в результаті розпаду СРСР і згодом знову посісти його місце в світовій ієрархії міжнародних відносин. Але головною перешкодою на шляху до цієї мети виявилась Україна, як незалежна і суверенна держава. Усунення цієї перешкоди шляхом економічної та культурної, а також енергетичних, економічних та інформаційних війн виявилось недостатнім. Останній засіб, яким Росія намагається досягти своєї мети у вирішенні цієї геополітичної проблеми з Україною, стала воєнна агресія. Аналіз ситуації, яка склалася в результаті російської воєнної агресії проти України в цьому новому третьому циклі відтворення російської імперії уже в XXI столітті, приводить до висновку про фатальну помилку Заходу у відносинах з Росією. ***Замість того, щоб роззброювати Україну, Захід мав би домогтися повного ядерного розброєння Росії, а не намагатись демократизувати її політичний режим.***

Отже, цей загальнометодологічний огляд природи національного інтересу Росії дає нам можливість перейти до головного більш важливого питання: того як національний інтерес інтерпретується і реалізується у відносинах з Україною і, яке місце вона посідає в структурі цього інтересу? Відповіді на ці питання дозволяють нам вирішити основну дилему українсько-російських відносин: війни чи мирного співіснування України і Росії як незалежних держав. Якщо класик американської геополітики Н. Спайкмен стверджує, що конфлікт в міжнародному середовищі більш характерний, ніж співпраця, то тоді перед українцями постає питання, як вижити в умовах війни з Росією і при цьому зберегти свій державний суверенітет? Якщо співіснування — то на яких умовах воно можливе і наскільки воно може бути тривалим та стійким? Історія українсько-російських від-

носин доводить, що таке співіснування двох незалежних держав можливе, але тільки в досить короткий історичний проміжок часу, в періоди слабкості Росії і відповідно встановлення на цьому тлі нової рівноваги сил на міжнародній арені, які фактично закріплювали той силовий дисбаланс, який склався між Росією і Заходом на користь останнього.

Природа ж українсько-російських відносин обумовлюється, насамперед, антагонізмом національних інтересів України та Росії. В книзі зясується: в чому саме полягає цей антагонізм? Якщо, інтереси між українською і російською сторонами як суб'єктами російсько-українського конфлікту носять антагоністичний характер, то тоді постає третє отологічне питання: які потреби формують такі інтереси сторін в процесі двосторонньої українсько-російської взаємодії? Потреби в свою чергу формуються середовищем в якому існують і розвиваються суб'єкти конфлікту в процесі їх взаємовідносин. Це в свою чергу ставить нас перед необхідністю ретроспективного аналізу виникнення стосунків між Україною та Росією та еволюції їх історичного розвитку.

Загалом цей аналіз показує, що антагонізм у відносинах між Україною і Росією виникає з самого початку виникнення та становлення українсько-російських відносин і існує вже понад 600 років. Основним предметом російсько-українського конфлікту, що порушує антагоністичні протиріччя між двома сторонами відносин є **проблема ідентичності**. З цього можна зробити висновок, що **російсько-українсько-го конфлікт є зіткненням протилежних ідентичностей**. Причому, згідно діалектичної теорії це означає наявність у взаємовідносинах альтернативних ідентичностей, які в той же час припускають існування один одного в складі двосторонніх відносин (об'єкта) і лише в єдності складають сутність цих взаємовідносин. Ці ідентичності можуть бути такими тільки в єдності, оскільки без цієї єдності неможливе їх зіткнення, їх боротьба.

Боротьба цих ідентичностей і складає сутність російсько-українського конфлікту як граничного стану українсько-російських

відносин. Саме в процесі взаємопоборювання формується кожна з ідентичностей. Тому в принципі сама ця субстанція ідентичності як ціле являє собою єдність протилежностей: *тотожності та відмінності*. Таким чином, в своїй глибинній суті **російсько-український конфлікт являє собою зіткнення російської на української ідентичності, які знаходяться в єдності у взаємозв'язку, а від так перебувають в одвічній боротьбі. Такий стан одночасно обумовлює їх і їх співіснування і війну — війну в умовах співіснування. Співіснування в цьому сенсі є необхідною умовою їх боротьби.**

Предметом антагонізму в цьому конфлікті ідентичностей є «земля» як життєвий простір, що трактується як «руська земля», «держава» як простір влади та її «міжнародний статус» як геополітичний простір; «суспільство» як «руський народ», що має свій культурно-історичний простір, який трактується як «руський мир» чи «славянський мир». Ці предмети російсько-українського конфлікту складають фундаментальний інтерес як для росіян, так і для українців, оскільки вони одночасно є предметом ідентифікації їхньої території як життєвого простору, нації, їхньої державності та місця в міжнародному середовищі. Від так, цей конфлікт ідентичностей носить системний, антагоністичний характер, оскільки являє собою зіткнення інтересів, чи претензій на один і той же предмет чи один і той же простір.

Боротьба за ці простори чи місце в ньому робить російсько-український конфлікт надзвичайно гострим і довготривалим, в якому реалізація інтересів однієї зі сторін відбувається за рахунок унеможливлення інтересів іншої сторони. В такій ситуації ідентифікація однієї сторони відносно предмету конфлікту заперечує ідентичність іншої сторони з приводу цього ж самого предмету. На підставі цього можна виділити чотири кола антагонізмів: мале коло(центральне) — антагонізм з приводу життєвого простору(«землі»); середнє коло — антагонізм з приводу влади(«державність»); велике коло — антагонізм національних ідентичностей(«нація,народ»); мега-коло —

НОВІ ВИДАННЯ З ДОСЛІДЖЕНЬ РОСІЇ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

антагонізм з приводу місця в системі міжнародних відносин (суб'єкт, статус). Всі чотири кола антагонізмів сплетені в один вузол і постійно підживлюють одне одного в процесі розвитку конфлікту.

Ретроспективний аналіз, представлений в цій книзі показує, що війна між Росією і Україною закінчувались поразками останньої коли та покладалась на виключно зовнішні чинники. Аналіз поєднання зовнішніх та внутрішніх чинників дало можливість автору викласти прогноз перебігу російсько-української війни та її наслідків для обох держав і народів. В книзі робиться висновок про те, що подальший перебіг російсько-українського конфлікту бу визначатись двома визначальними тенденціями: **по-перше**, *Росія буде продовжувати дотримуватись стратегії керованого хаосу і контрольованої ескалації, але переходити до більш поміркованих сценаріїв їх реалізації*; **по-друге**, *відбуватиметься ерозія олігархічно-клептократичного режиму і послаблення України в цілому*. Таким чином, найбільш ймовірним сценарієм перебігу російсько-української війни на *короткотермінову і середньотермінову* перспективу буде **сценарій «ескалації бойових дій на низькому рівні інтенсивності» з можливим захопленням нових територій України російськими військами** з метою змусити Україну внести зміни в Конституцію України, “включення в склад України автономних ДНР/ЛНР, вибори на їх території проросійських депутатів Ради, подальша федералізація України, утворення через референдуми автономних Одеської і Харківської республік, захист усіх російсько-культурних громадян України і, в кінцевому рахунку, возз'єднання Росії і України (суб'єктів Південно-Східної України)”. Очевидно, що сценарій поглинання України «шляхом широкомасштабної війни» відійде на другий план, так як наражає В. Путіна на значні ризики, оскільки такий сценарій не дає гарантованого результату.

Що стосується української сторони, то за відсутності стратегічного мислення в постмайданної влади немає жодної стратегії своєї поведінки в російсько-українській війні. Проблема

в тому, що клептократична еліта не здатна мислити національними інтересами, а від так формулювати і вирішувати стратегічні завдання. Превалювання бізнес інтересів і жага до зміцнення персональної влади позбавляє і виключає можливість розробки та втілення керівництвом країни планів ведення війни з агресором. Тож в короткотерміновій та середньотерміновій перспективі українська влада намагатиметься дотримуватися **сценарію «ані війни, ані миру»**, який в разі значної ескалації бойових дій буде переходити в **сценарій «втрати окремих територій»**.

Ключовим моментом в зміні сценаріїв російсько-української війни буде 2018 рік. Передумовами такої зміни стануть: поглиблення економічної кризи в Росії, яка припаде на період нових президентських виборів В. Путіна в Росії; кульмінаційний ефект західних санкцій проти Росії, навіть якщо їх відмінять у 2017 році; президентська передвиборча компанія в Україні, зміна європейських еліт шляхом президентських і парламентських виборів в країнах ЄС та інших подій. Тож прогноз на більшу глибину на довготермінову перспективу неможливий без врахування більш впливових зовнішніх чинників, що визначатимуть взаємовідносини між Заходом і Росією.

В короткотермінову та середньотермінову перспективу глибиною до 2018-2020 рр. вірогідно збережеться тенденція подальшого послаблення Заходу та України і посилення Росії. Адже Росії вдалося витримати негативні наслідки від падіння світових цін на нафту та запровадження західних санкцій, скорочення інвестицій та трудових ресурсів. У 2016 році російська економіка почала виходити з рецесії. Повільно на 0,3% почав зростати ВВП, уповільнилась інфляція, відновилося зростання реальних доходів населення і компаній, стабілізувався курс російського рубля.

Гібридна війна Росії проти Заходу також принесла їй значні успіхи. США значною мірою стали більш залежним від Росії у вирішенні міжнародних проблем безпеки, ніж навпаки. Проблема ядерної програми Ірану, війна в Сирії, боротьба з ІДІЛ є наочним тому підтвер-

НОВІ ВИДАННЯ З ДОСЛІДЖЕНЬ РОСІЇ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

дженням. Європа стала більш відчутною від запровадження своїх санкцій проти Росії, ніж навпаки. Очевидно, що Європа з часом відмовиться від таких санкцій і буде заохочувати Росію повернутись до економічної кооперації. Росія значною мірою завдяки дії російської пропаганди значно посилсила анти-західні сили в Європі, в результаті чого позбавила США, НАТО та ЄС політичних, економічних та воєнно-стратегічних переваг на пострадянському просторі.

Своєю гібридною війною Росія значно поглибила кризу ЄС та наростання дезінтеграційних тенденцій в середині спільноти. Стимуляцію сирійських біженців в Європу, антиамериканських та євроскептичних настроїв серед членів ЄС можна вважати реальними невійськовими перемогами Росії над Заходом. Росії вдалося заблокувати через голландський референдум ратифікацію Угоди про асоціацію між ЄС і Україною та змусити НАТО відмовитись від руху на Схід. До великої міри Захід буде виявляти все більшу готовність повернутись до відносин з Росією за принципом «бізнес є бізнес», забувши про свої цивілізаційні цінності і непорушність міжнародного права.

НАТО не змогло адекватно і оперативно відрегувати на російську військову загрозу. НАТО дозволило своїм військовим прийти в занепад, а само перетворилось з оборонної в політико-безпекову організацію. Замість переходу до стратегії регіонального стримування Росії, Альянс намагається навернути її до стратегічного партнерства, що говорить про психологічну неготовність Альянсу до конфронтації з Росією і тим більше до війни з нею. Росія ж розуміє це як психологічну капітуляцію Альянсу, що ще більше підігрує її агресивні наміри.

В середньотерміновій перспективі Росія буде нарощувати свою військову присутність поблизу кордонів НАТО та влаштовувати постійні військові провокації. Буде нарощуватись антинатовська істерія всередині країни та дискредитація НАТО серед населення країн Європи. Створюючи жупел головної загрози з НАТО, керівництво Росії буде переконувати своїх громадян в тому, що для відведення цієї загрози

необхідно збільшувати військові витрати, відмовитись від економічної модернізації та скоротити соціальні витрати. Одночасно така мілітаристська пропаганда буде сприяти посиленню страхів в європейських країнах перед можливою війною між Росією і НАТО, що приведе до втрати солідарності в діях організації щодо забезпечення колективної оборони. Такими діями Росія буде підштовхувати Захід погодитись на встановлення нового порядку з позиції сили, тим більше, що баланс сили на східних кордонах НАТО вже змістився на користь Росії.

Виходячи з такого розкладу співвідношення сил в середньотермінову перспективу після нарощування військової присутності, цілком можливою стане ескалація якої-небудь воєнно-політичної кризи, включно до повноцінної війни. Такий сценарій в разі загострення кризи видається цілком ймовірним в середньотерміновій перспективі. В такій ситуації територія України, як вже зазначалось, може стати театром широкомасштабної війни. В довготерміновій перспективі, судячи з тенденції, що намітилася в кінці першого на початку другого десятиліття XXI століття, буде відбуватись як деградація Росії так і подальша дезінтеграція Заходу, що призведе до послаблення зовнішнього впливу обох ключових гравців.

В третьому десятилітті наступить хвиля економічної кризи в Росії, позначиться негативний вплив економічних санкцій, будуть згорнуті великі інвестиційні проекти, збільшиться дефіцит державного бюджету, вичерпається стабілізаційний фонд, якщо не припиняться, то суттєво скоротяться капіталовкладення в експортно-орієнтовні галузі економіки. Відбудеться поступове скорочення працездатного населення та падіння продуктивності праці. В результаті виконати амбіційні воєнні програми буде вкрай складно, що знову призведе до падіння боєздатності збройних сил і воєнної могутності Росії.

Тож у Росії, чи зруйнувавши світовий порядок чи принаймні європейську його частину, може не вистачити сил і ресурсів для його відбудови на власних умовах і за власного бачення. І тоді Росія сама потоне у цьому міжнародному хаосі,

НОВІ ВИДАННЯ З ДОСЛІДЖЕНЬ РОСІЇ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

який обов'язково захлисне і її власну територію. Україні прийдеться самотужки виживати в умовах цього міжнародного хаосу, борючись одночасно і з внутрішніми викликами агонізуючого олігархічно-клептократичного режиму і з зовнішніми викликами російсько-української війни, найбільш вірогідними результатами та перебігу якої будуть **сценарії «ані миру ані війни» та «сомалійський» сценарій** в залежності від спроможності обох сторін продовжувати цю війну.

Посилення України можливе на рубежі 2020-2025 років в період, коли відбуватиметься агонія олігархічно-клептократичного режиму, і на зміну йому прийде нова генерація української національної еліти, яка зможе провести ефективні реформи в країні, стане можливим **сценарій «тотальної війни»** з відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету України на окупованих територіях.

У випадку ж коли цього не станеться і олігархічно-клептократична система в країні зміцниться, буде посилюватись зубожіння народу та радикалізація соціальних настроїв і деградація духовних підвалин української нації. Це призведе до того, що на чергових президентських виборах до влади знову можуть прийти проросійські сили в умовах продовження війни. В такій ситуації неминучим результатом російсько-української війни стане **сценарій «самелізації»**, який в кінцевому рахунку призведе до негативних або фатальних наслідків, які Україна переживала в своїй історії не один раз. Щоб уникнути цього сценарію українцям необхідно позбавитись однієї суттєвої вади.

Проблема полягає в тому, що українці не відчувають небезпеки співіснування з Росією, проживаючи разом з підступним і зверхнім су-

сідом, який не може сприйняти їх інакшість і право мати свій дім, свою землю і свою свободу. Загроза майбутнього України криється не в кількості та могутності російських армій, а у відсутності відчуття небезпеки, яка перманентно надходить з Росії і яку російська держава намагається втілити при першій та слухній нагоді. Природа цієї вродженої вади полягає в сприйнятті Росії владною елітою та частиною українського суспільства як своєї другої Вітчизни, а росіян як братнього народу. Образ «старшого брата», який віками вживлявся і насаджувався в свідомість українців, не дозволяє їм реально усвідомити смертельну загрозу, яка надходить від такого «братерства». Завдяки цьому міфу про «братерство» українці не можуть сприймати Росію як «ворога», а російський народ, як загарбника. Ця вроджена сліпота українців пояснює, чому підступна політика Росії у відносинах з Україною є набагато успішнішою ніж відкрита війна на полі битви. Тож прийшов час прозрівати — підсумовується у книзі.

Таким чином, за своїм змістом книга розкриває передумови та еволюцію російсько-українського конфлікту, стратегічні цілі та інтереси України та Росії у війні, особливості гібридної війни Росії, стратегію і тактику сторін у війні та її міжнародні наслідки. Сподіваємось, що відповіді на такі доленосні питання читачі знайдуть в цій книзі.

Якщо книга вас зацікавила, бажаючи можуть її замовити в Інституті зовнішньополітичних досліджень за електронною адресою: institute-fpri@ukr.net або за телефоном: 0(68) 0176014; 0(97)4872000

«Росія між фашизмом та дезінтеграцією»

Ессе книги

Центр досліджень армії, конверсії і роззброєння (ЦДАКР) представляє на розсуд читачів нове видання про перспективи Росії — книгу **Ю.Федорова «Росія між фашизмом та дезінтеграцією»**. Книга стала другим дослідженням автора, що вийшов в Україні. Перше — «Гібридна війна по-російськи» — було присвячено аналізу агресії Росії проти України.

Криза путінського режиму набуває незворотного характеру. Правляча верхівка не в змозі запропонувати скільки-небудь зрозумілу концепцію подолання деградації економіки. Зберігається залежність від експорту вуглеводнів, широко розрекламоване імпортозаміщення на практиці звелася до незграбних протекціоністських заходів, які відповідають інтересам кількох державних корпорацій і частини російського бізнесу. Поглиблюється відставання Росії від країн Заходу і Китаю в науково-технічній галузі. Незважаючи на гарячкові зусилля, Кремль не може знайти вихід з пастки, в яку він сам себе

загнав, вторгшись в Україну і вплутавшись в «війну всіх проти всіх» в Сирії.

... Трансформація путінської Росії в щось «нормальне», менш небезпечне для своїх сусідів, яке поступово інтегрується до спільноти демократичних країн держава, відмова від зазіхань на суверенітет сусідніх держав, представляються малоімовірними. Путінський курс на світовій арені користується підтримкою більшості громадської думки. Спроба його перегляду зустрине жорсткий опір кіл, що складають основну силову та ідеологічну опору нинішньої правлячої верхівки, що мають розгалужене коріння в російському суспільстві. До нього відносяться не тільки генералітет та офіцерський корпус збройних сил і служб безпеки, але також переважна більшість зайнятих в оборонно-промисловому комплексі, клір Російської православної церкви, частина бюрократії, а також фінансових і промислових груп, зацікавлених в збереженні і посиленні економічного і політичного курсу, політичні та академічні кола, а також діячі ЗМІ, залучені в обґрунтування і пропаганду жорсткої антизахідної і неоімперської стратегії. Відмова від нього означає, окрім усього іншого, важку особисту поразку багатьох чільних представників цих груп.

Ці кола поділяють поширені в російській масовій свідомості авторитарні тенденції, уявлення про необхідність режиму «жорсткої руки», антизахідні, неоімперські, великодержавні, і шовіністичні установки. Для них характерні ксенофобія, орієнтація на так звані «традиційні російські духовні цінності» і особливу російську ідентичність, уявлення про те, що інтереси держави (насправді, бюрократичного апарату) домінують над інтересами індивіда, зневажливе ставлення до громадянських і політичних прав особистості. Вплив цих кіл, природно, призведе до того, що системна криза режиму збережеться, а разом з цим збережуться і дві перспективи: перша — встановлення фашистського режиму, друга — наростання сепаратистських тенденцій, що призведуть в остаточному підсумку до розпаду країни.

